INGMAR KARLSSON

Korset och halvmånen

EN BOK OM DE RELIGIÖSA MINORITETERNA I MELLANÖSTERN

W&W

INGMAR KARLSSON

Korset och halvmånen

EN BOK OM DE RELIGIÖSA MINORITETERNA I MELLANÖSTERN

W&W

Ingmar Karlsson

KORSET OCH HALVMÅNEN

En bok om de religiösa minoriteterna i Mellanöstern och i Sverige

Reviderad och utökad utgåva

WAHLSTRÖM & WIDSTRAND

Förord

Under 1970-talets senare hälft inleddes en omfattande invandring av syrisk-ortodoxa kristna till Sverige, främst från Turkiet men efterhand alltmer från Syrien och Libanon. Invandringen kom snart också att omfatta andra länder och andra grupper, både kristna och muslimska. Denna utveckling gav under hela 1980-talet upphov till en förvirrad debatt, där både debattörer och ansvariga myndigheter ofta saknade de mest elementära kunskaper både om de talrika religiösa minoriteternas historia och om deras situation i dagens Mellersta Östern.

I syfte att öka kunskapen om dessa grupper skrev jag boken *Korset och halvmånen. En bok om de religiösa minoriteterna i Mellanöstern* (Wahlström & Widstrand 1991). Denna baserades förutom på ett skriftligt källmaterial på de samtal jag under närmare fem års tjänstgöring vid ambassaden i Damaskus hade med företrädare för de olika kristna kyrkorna och med ismailiter, druser, alawiter och yazidier under resor i Syrien, Libanon, Jordanien, Turkiet och Irak.

Invandringen har sedan dess fortsatt och kommer att fortsätta. Mot denna bakgrund publiceras nu en uppdatering och utvidgning av den bok som gavs ut för 14 år sedan. Då frågade många förvånat varför jag ägnade tid åt för svenskar okända folk som mandéer och druser. I dag är Sverige ett centrum för den märkliga mandeiska religionen. I våras fick jag besök här på generalkonsulatet i Istanbul av en ung kvinna som sade sig ha synpunkter på vad jag skrivit om druserna. När jag frågade om hon hade ett specialintresse

för denna religion kom svaret på bred malmöitiska: »Jag är drus.«

Möjligen med undantag för samarierna finns i dag alla de minoriteter som behandlas i denna bok i Sverige. En grundförutsättning för att integrationen av dessa nya medborgare skall lyckas och motsättningar mellan infödda svenskar och medborgare i vårt land med annan kulturell och religiös bakgrund överbryggas är att vi har kunskaper om deras historia, trosföreställningar och den miljö som råder i deras ursprungsländer.

Det är därför min förhoppning att denna bok skall bidra till att öka denna kunskap och därmed öka förståelsen för det växande antal bland oss som har sitt ursprung i Mellanöstern och sin hemvist i någon av de talrika religionerna i detta område.

Om min bok dessutom kan bidra till en bättre förståelse för den komplicerade politiska situationen i detta konfliktdrabbade område har ytterligare ett syfte uppfyllts. Slutligen vill jag tacka professor Jan Hjärpe för värdefulla synpunkter och kommentarer.

ISTANBUL I JANUARI 2005

Ingmar Karlsson

Vår Herres hage

Få områden kan uppvisa samma etniska och religiösa mångfald som Mellanöstern. Regionen kan med all rätt betecknas som en Vår Herres hage eller ett slags nationalpark för olika kristna kyrkor och för skilda riktningar inom islam. Förutom judendomen har även andra, mindre kända, religiösa samfund sin hemvist i Mellanöstern, bland andra samarierna, mandéerna och yazidierna. Orsakerna till att detta område än i dag är ett sådant religiöst och etniskt kalejdoskop är i korthet följande:

De tre stora monoteistiska religionerna judendom, kristendom och islam har sitt ursprung i Mellanöstern, där också tidigt olika tankeskolor och sekter kom att bildas.

Den östra Medelhavskusten och områdena mellan Eufrat och Tigris – den så kallade bördiga halvmånen – har sedan urminnes tider varit en korsväg. En rad erövrarfolk har dragit fram där, till exempel romare, araber, kurder, mongoler och turkar.

Syrien och Libanon har traditionellt, och långt in i vår tid, varit en tillflyktsort för religiöst och politiskt förföljda i angränsande områden. De syrisk-ortodoxa kristna fick till exempel liksom armenierna en fristad där undan pogromerna på de kristna i Turkiet under och efter första världskriget, medan en stor grupp nestorianska kristna fick en tillflyktsort i nordöstra Syrien efter massakrer på denna kyrka i Irak 1933.

Kommunikationssvårigheter har lett till att de olika religiösa och etniska grupperna långt in i vår tid kom att leva åtskilda från varandra och på så sätt kunde behålla sin särart. De grupper som var de mest utsatta var också de

som slog sig ned i de otillgängligaste områdena, till exempel alawiterna i bergen öster om Latakia vid den syriska Medelhavskusten, druserna i Jabal Drus i sydöstra Syrien, ismailiterna i centrala Syrien och de kristna maroniterna uppe på berget Libanon.

De religiösa särdragen uppmuntrades även av den tolerans som islam visade mot kristna och judar. Dessa behandlades som *ahl al-kitab* (bokens folk) och under det osmanska väldet utgjorde de var sin *millet* (religiös nation) och fick internt sköta sina religiösa angelägenheter och ha sin egen lagstiftning i civilrättsliga frågor.

Slutligen uppmuntrade de europeiska kolonialmakterna ett sekteristiskt tänkande som motvikt till den spirande arabiska nationalismen. Under det franska styret i Syrien hade således Latakia-regionen med dess alawitiska och Jabal Drus med dess drusiska majoritet sina egna regeringar och var formellt fristående från den syriska republiken. Nordöstra Syrien med dess kristna och kurdiska befolkning var vidare placerad under direkt fransk administration samtidigt som kurdiska autonomisträvanden uppmuntrades.

DE KRISTNA MINORITETERNA

Kort kyrkohistorisk bakgrund

När romarna förstörde Jerusalem år 70 gjorde de även slut på förhoppningarna hos Jesu anhängare att vinna dennes hemland för sin tro. Stadens fall betydde slutet för de första judiska kristna församlingarna och försenade missionsverksamheten bland judendomens stora centra i Babylon och bland den arameisktalande befolkningen i Mesopotamien med över ett århundrade. I stället kom kristendomen att söka sig västerut. Tyngdpunkten för den nya religionen förlades till de stora städerna Antiochia, där enligt Apostlagärningarna 11:26 »lärjungarna för första gången fick heta kristna«, Alexandria samt Rom. Där hade Petrus och Paulus mött martyrdöden under Nero. Grekiskan kom att bli det främsta missionsspråket.

En tid efter apostlarnas död var kyrkans organisation och även dess liturgi flytande. Varje lokal församling utgjorde till en början i stor utsträckning en egen enhet. Efter hand kom särskilt inflytelserika biskopar att utöva jurisdiktion över andra, i synnerhet dem de själva utsett. Detta var början till ärkebiskops- eller metropolitinstitutionen och en territoriell uppdelning av kyrkan.

Samtidigt uppstod en rad tolkningstvister rörande det bibliska budskapet. Hur skulle treenigheten förstås? Skulle Kristus betraktas och dyrkas som en med Fadern? En rad olika grundläggande kristologiska sanningar formulerades. Det visade sig emellertid omöjligt att finna lösningar som kunde accepteras av en majoritet av kristenheten. Vid slutet av 200-talet representerade Rom, Alexandria och Antiochia, som då hade fått jurisdiktion över större områden, olika och svårförenliga ståndpunkter. Samtidigt utövade gnosticismen

en centrifugal påverkan på den unga kyrkan. Den helige Epifanios ger i sin skrift mot kätteriet en imponerande förteckning över de olika gnostiska sekter som hotade kyrkans enhet. Där återfanns, bara för att ta några exempel, namn som simoniterna, menandrierna, satornilierna, basilidierna, nicolaiterna, phibioniterna, nazaréerna, ptoloméerna, cerdonierna och adamiterna. Deras riter var ofta märkliga. Så tog till exempel adamiterna heta ångbad för att lättare förstå de religiösa mysterierna.

Genom dessa sekter, som alla var en sammansmältning av kristendom och andra trosriktningar, kom en rad apokryfiska evangelier att spridas. Basilides hävdade till exempel att han fått del av esoteriska doktriner som frälsaren uppenbarat för evangelisten Matteus. Andra sekter spred skrifter som Marias evangelium och Evangelium enligt egyptierna.

Kyrkans enhet hotades även av interna dogmstrider. Arius, en präst i Alexandria, fick allt fler anhängare till sina teser att Sonen måste vara av en annan natur än Fadern och att Kristus var en skapad varelse, om än överlägsen vanliga dödliga. Arius ordnade därför treenigheten, Fadern, Sonen och den helige Ande, hierarkiskt i olika grad av helighet.

År 312 skall emellertid en händelse ha inträffat som ändrade kyrko- och världshistoriens gång. Under ett fälttåg – enligt vissa uppgifter i Frankrike, enligt andra utanför Rom – framträdde för kejsar Konstantin på himlavalvet ett kors försett med inskriften »In hoc signo vinces«, det vill säga »I detta tecken skall du segra«, vanligen förkortat IHS. Konstantins omvändelse efter denna syn följdes av det så kallade ediktet i Milano år 313. Genom detta blev den kristna religionen, vars anhängare då beräknas ha utgjort omkring tio procent av befolkningen i romarriket, officiellt tolererad.

År 324 beslöt Konstantin vidare att flytta imperiets huvudstad från Rom till den grekiska staden Byzantion där en ny huvudstad, Konstantinopel, byggdes. Motiven var både politiska och religiösa. Det gamla Rom var alltför associerat med hedendom och förföljelse av kristna för att kunna vara huvudstad i det på kristendomen grundade imperium som Konstantin hade i tankarna.

En ny faktor – maktpolitik – kom därmed att introduceras i vad som tidigare mest varit teologiska frågor. Konstantin sökte knyta samman kyrka och stat, bland annat genom att framtvinga största möjliga doktrinära enhet inom kyrkan. En första huvuduppgift blev därför att ta itu med arianismen. Under en synod i Alexandria hade Arius och hans anhängare visserligen uteslutits ur kyrkans gemenskap men stödet för dem växte snabbt i den östra rikshalvan.

För att återupprätta endräkten inom kyrkan sammankallade Konstantin år 325 ett kyrkomöte i Nicaea. Omkring 220 biskopar deltog. På grund av denna stora uppslutning har mötet kommit att betraktas som det första ekumeniska. Det leddes av Konstantin själv »såsom en himmelsk Guds budbärare« för att citera en av de närvarande biskoparna. Konstantins målsättning var alltså att ena det romerska imperiet kring en enda tro. Det blev mötets uppgift att definiera denna, vilket framför allt ledde till en uppgörelse med de läror som Arius spridit.

I Nicaea stämplades påståendena om en hierarki i treenigheten som kätteri. I stället fastslogs tesen om *homoousios*, det vill säga att Fadern och Sonen är ett och samma väsen, »sann Gud av sann Gud«.

Mötet ägnade sig även åt kyrkans yttre organisation. I kanon nummer sex fastslogs Rom, Alexandria och Antiochia som kyrkans centra i nämnd rangordning. Vidare bestämdes att biskopssätet i Jerusalem skulle inta fjärde plats i

hierarkin, trots att det formellt var underställt metropoliten i Caesarea. Konstantinopel nämndes inte, eftersom den nya staden först sex år senare fick ställning som imperiets huvudstad.

Roms ledande ställning vilade på traditionen att Petrus varit dess förste biskop och att Jesus anförtrott ledningen av kyrkan åt honom: »Och jag säger Dig att du är Petrus, Klippan, och på den klippan skall jag bygga min kyrka« (Matteus 16:18). Innan Petrus enligt traditionen slog sig ned i Rom hade han styrt kyrkan i Antiochia och givit Markus i uppdrag att grunda en församling i Alexandria. Även biskoparna i dessa städer kunde således härleda sin särställning till Petrus.

Vid ett nytt kyrkomöte i Konstantinopel år 381 fick dock staden formellt den andra rangen efter Rom, men före Alexandria med motiveringen att »Konstantinopel är det nya Rom«. Under detta möte fastslogs än en gång att Kristus var av samma gudomliga väsen som Fadern. Orsaken var att arianismen, trots beslutet i Nicaea, inte lidit ett totalt nederlag utan till och med lyckats få fotfäste i Konstantinopel. Arius hade själv två år före sin död 336 inbjudits dit av kejsaren för att utveckla sina tankar. Kyrkomötet i Konstantinopel innebar emellertid ett slut för arianismen i öster. I stället växte den sig stark bland de omvända germanfolken med undantag för frankerna. Wulfilas gotiska bibel, den i Uppsala bevarade Codex argenteus, är således en ariansk översättning.

Kyrkan kom emellertid snart att drabbas av nya kristologiska tvister. Nu kom frågan att gälla hur föreningen av den mänskliga och gudomliga naturen i Kristi person skulle definieras. Jesus var ju uppenbarligen av kvinna född och hade varit människa. Fördelningen av de mänskliga och

de gudomliga elementen hos honom blev därför föremål för mycket teologiskt disputerande.

År 428 valdes en präst i Antiochia, Nestorius, till ny patriark i Konstantinopel. Efter sin upphöjelse hävdade han att Kristus har två olika, självständiga, men nära förenade naturer: en gudomlig och en mänsklig, som inte får sammanblandas. Nestorius vägrade därför att kalla Maria för *theotokos* (gudaföderska), som fastslagits av kyrkomötet i Nicaea. Motiveringen var att Gud inte kan ha en mor och att en skapad varelse inte kan föda skaparen. Maria hade fött en människa och i denna människa hade Gud tagit sin boning. Gud bor i människan Jesus som i ett tempel, hävdade Nestorius. Maria kunde därför på sin höjd kallas för *christotokos* (kristusföderska).

Detta stred mot den alexandrinska teologin. Dess främste företrädare, Kyrillos, anklagade Nestorius för att upphäva enheten i Guds person. Dyofysitismen (tvånatursläran) blev huvudtema för kyrkomötet i Efesos. Nestorius utgick som förlorare från detta och avsattes som patriark för sina kätterska teorier. I stället fastslogs att Kristus var en »gudamänniska« som i sig förenade den gudomliga och den mänskliga naturen.

Landsförvisad till en egyptisk oas skrev Nestorius ett tjugotal år senare en försvarsskrift som fortfarande finns i behåll. Hans anhängare sökte sig bort från bysantinskt område och upprättade ett teologiskt centrum i Nisibis, våra dagars Nusaybin, på den turkiska sidan av den östligaste syrisk-turkiska gränsen. Nestorius uppfattning visade sig vara nära nog identisk med vad de mesopotamiska kristna trodde. Denna kyrka, som varit fast organiserad under namnet Österns Kyrka sedan början av 300-talet, lösgjorde sig under en synod i Seleukia-Ktesifon vid nedre Tigris år 499. Patriarken i Seleukia erkändes som kyrkligt överhuvud

och alla biskopsdömen besattes med anhängare till Nestorius. Från mitten av 500-talet antog man namnet den nestorianska kyrkan.

Den första kyrkosplittringen var därmed ett faktum men de kristologiska stridigheterna upphörde inte därmed. Endast tjugo år senare uppstod en ännu häftigare kontrovers. Efter Kyrillos död byggde man i Alexandria vidare på hans tankegångar och hävdade att den mänskliga naturen hos Jesus så helt uppgått i den gudomliga att man endast kunde tala om en gudomlig natur hos denne. Gud sades ha inkarnerats i Jesus. Därför är det Gud som föds, dör och uppstår genom Jesu liv och Maria är således Guds moder. Kristi gudomliga natur har helt tagit över hans mänskliga. Denna lära kom att kallas den monofysitiska (ennaturs läran).

Under ett kyrkomöte i Efesos 449, som gått till historien som rövarkonciliet, lyckades de monofysitiska anhängarna med mutor och fysiskt våld få sin tes accepterad, stödda av kejsaren Theodosius II.

Triumfen blev emellertid kortlivad. Redan året därefter föll Theodosius av sin häst och slog ihjäl sig. Efterträdaren, Marcianus, såg politiska faror i den egyptiske patriarkens seger och sammankallade år 451 ett nytt kyrkomöte i Chalcedon på den asiatiska sidan av Bosporen mitt emot Konstantinopel.

Mötets förlopp kunde därmed hållas under den världsliga maktens kontroll. Under detta antogs följande formulering om Kristus:

Han är en och samme Son, fullkomlig i mänsklighet, sann Gud och sann människa bekänd i två naturer utan sammanblandning, oföränderlig, odelbar, oskiljbar; skillnaden i naturerna är på intet sätt upphävd på grund av enheten. Tvärtom är de typiska egenskaperna hos vardera

naturen bevarade och båda förenas i en enda person och i en enda gestalt.

De kyrkor som accepterat denna definition har kommit att kallas chalcedonensiska kyrkor. På den tiden var detta liktydigt med den bysantinska kyrkan. I förlängningen finner vi senare i historien den romersk-katolska kyrkan och de protestantiska huvudkyrkorna.

De kyrkor som inte godtog denna deklaration har fått benämningen icke-chalcedonensiska kyrkor.

Kyrillos anhängare vägrade emellertid att acceptera sitt nederlag. Den chalcedonensiske patriarken mördades. Hans lik brändes och askan ströddes för vinden för att hindra hans återuppståndelse på yttersta dagen. Inom några år var den egyptiska kyrkan helt under monofysiternas kontroll. En monofysitisk munk, Timotheos, med tillnamnet Katten, utsågs till ny patriark i Alexandria. Den kyrka som uppstod till följd av denna splittring går i våra dagar under namnet den koptiska kyrkan.

I dessa motsättningar spelade även rent politiska och nationalistiska strömningar en stor roll. Kyrkomötet i Chalcedon kom huvudsakligen att accepteras i de grekisktalande provinserna av imperiet. Stora delar av den arameisktalande befolkningen i Syrien höll även fast vid monofysitismen, vilket gav upphov till den syrisk-ortodoxa kyrkan. Även den egyptiska kyrkan, liksom den armenisk-ortodoxa, är än i våra dagar monofysitisk.

Den nestorianska (»assyriska«) kyrkan

Mot slutet av det andra århundradet fanns en kristen kyrka i Edessa – våra dagars Urfa – i sydöstra Turkiet. Härifrån spreds den nya läran österut in i det persiska riket. Den första säkra uppgiften om förekomsten av kristna där återfinns i en skrift skriven någon gång under åren 196–226 av en lärjunge till gnostikern Bardesanes.

I början av 300-talet hade en kyrka organiserats i Mesopotamien under ledning av en biskop i Seleukia-Ktesifon strax norr om våra dagars Bagdad. Dess kristologiska uppfattning kom att ligga nära Nestorius diofysitiska lära som fördömts av kyrkomötet i Efesos år 431. Det dröjde dock ett trettiotal år innan de mesopotamiska kristna fick kännedom om vad som avhandlats under detta möte och först under en synod i Seleukia-Ktesifon år 484 antog kyrkan – som kom att kalla sig Österns kyrka – den nestorianska läran.

Denna fick god grogrund, dels därför att de mesopotamiska kristnas trosåskådning visat sig vara nära nog identisk med Nestorius, dels eftersom dennes teser fördömts i det romerska riket och därför betraktades som politiskt ofarliga av de persiska härskarna i Mesopotamien. Vidare underlättade det gemensamma språket – arameiskan – missionsverksamheten.

Österns kyrka började snart värva sina egna proselyter och dess missionsverksamhet skulle under de kommande århundradena nå en imponerande omfattning. Redan på 480-talet spred en munk som hette Saba med stor framgång den kristna läran bland kurderna.

År 549 skickade patriarken Aba I en biskop till hunnerna i Baktrien och kring floden Oxus, i våra dagar kallad Amu-Darja och gränsflod mellan Afghanistan och Tadzjikistan. Från mitten av 500-talet började vidare den nestorianska läran spridas längs Sidenvägen, ofta av handelsmän som samtidigt uppträdde som missionärer. Redan 635 kom den förste nestorianske missionären till Xian, Kinas huvudstad under Tang-dynastin. Denne kallades av kineserna för A-lo-pen och den religion han predikade gick under namnet *bosi jing jiao* (Persiens heliga texters religion). Hans missionsverksamhet var uppenbarligen framgångsrik. Referenser till de nestorianska kristna finns i kejserliga edikt från åren 683, 745 och 945.

Ett mera utförligt vittnesbörd om A-lo-pen och hans efterföljares predikningar utgör ett monument med kinesisk och arameisk inskrift som hittades 1625 i Sinanfu. Det hade rests år 781 till åminnelse av den nestorianska kyrkans årliga synod i Kina. Av detta framgår att det då fanns nestorianska kyrkor i alla provinshuvudstäder i Kina och att sju nestorianska präster vid århundradets mitt celebrerat en mässa i själva kejsarpalatset.

På monumentet återges också en kungörelse som kejsar Taizong utfärdat om den nya tron:

> Tao har flera namn. Det finns mer än en profet. Lärorna skiftar i olika länder, deras välsignelser gäller hela mänskligheten. A-lo-pen, en mycket from man från romarriket, har kommit med bilder och skrifter från fjärran till vår huvudstad. Vi har behagat ta del av hans tro och funnit den djupsinnig och fridsam. Vi har behagat granska hans lärosatser och funnit dem lägga vikt vid det goda och väsentliga. Hans undervisning är ogrumlad och hans tal är klokt. Denna lära är gagnelig för var och en. Må den fritt förkunnas i vårt rike.

Här kan inskjutas att nestorianska missionärer fann vägen ända till Japan och lyckades fånga kejsarinnan Kokens (749–58) intresse, vilket kan ha varit en bidragande orsak till att

hon störtades. Hennes fall tycks ha utgjort slutet för den nestorianska kyrkan i Japan.

År 841 fick Kina emellertid en ny kejsare – Wu Zung – som var troende taoist och satte sig före att befria Mittens Rike från främmande läror. Värst drabbades de största av dessa, buddismen och manikeismen, men även de nestorianska kyrkorna plundrades och skövlades och 3 000 munkar tvingades att åter bli lekmän »på det att de inte längre måtte fördärva de kinesiska sederna«. Enligt en dåtida nestoriansk historiker fanns det år 980 inte längre några nestorianer i Kina.

Kyrkan levde emellertid kvar i Centralasien. Redan år 780 hade vignurturkarna bett den nestorianske patriarken Timotheos I att sända dem en metropolit. Så skedde och en stor del av denna stam övergick till kristendomen, även om många höll fast vid sin tidigare religion, manikeismen. År 797 utnämndes även en metropolit för Tibet och nestorianer hade vid denna tid etablerat sig som affärsmän och missionärer i Punjab, Kerala i sydvästra Indien, i Saana i Jemen samt på ön Socotra i Indiska oceanen, som nu är en del av samma land. Timotheos skrev själv att »många far över haven till Indien och Kina, endast medförande en käpp och en påse«. Under hans tid som patriark (780–823) utnämndes över 80 biskopar i Asien. Sex ärkebiskopsdömen som sträckte sig från Indien till Centralasien upprättades med Samarkand och Kashgar som kyrkliga centra. De nestorianska missionärerna rönte nya framgångar. År 1009 övergick de 200 000 keraitmongolerna i norra Mongoliet till den nestorianska tron. Deras exempel följdes av naimanerna vid Altaiplatån och merkiterna, som bodde i det från de sovjetiska kärnvapenproven kända Semipalatinskområdet i Sibirien, där nestorianska kyrkogårdar har påträffats.

Dessa kristna mongoliska riken torde vara ursprunget till de legender om prästkungen Johannes som vid 1100-talets mitt började få fotfäste i Europa. Enligt dessa hade Johannes besegrat perser och meder. När korsfararhärarna befann sig i ett utsatt läge i Palestina spreds rykten om att han skulle komma dem till hjälp österifrån och att endast olyckliga omständigheter hindrat honom från att ingripa tidigare. Genom att Johannes påstods förena de andliga och världsliga ämbetena framstod han i Europa med dess begynnande motsättningar mellan kyrka och stat som idealet för en härskare. De av Henrik Sjöfararen inspirerade portugisiska upptäcktsfärderna som öppnade sjövägen till Indien syftade bland annat till att få en direkt kontakt med denne prästkonung.

Långt innan de portugisiska sjöfararna begav sig ut för att söka detta kristna föredöme hade emellertid en vändpunkt inträffat för de kristna mongoliska rikena. År 1203 gjorde Temuchin, en mongolisk vasall under den nestorianske khanen av Kerait, uppror mot denne och besegrade honom i grunden i ett slag vid våra dagars Ulan Bator, Mongoliets huvudstad. Temuchin lade därefter även naimanerna och merkiterna under sig och tog sig namnet »fulländad krigare« eller Djingis khan. Han visade emellertid stor tolerans mot de besegrade nestorianerna. Sonen och efterträdaren Ogotai var till och med gift med en nestorianska, Turakina, som styrde det mongoliska väldet några år efter sin makes död. Vid 1200-talets mitt övergick makten till Ogotais fyra brorsöner Mangu, Kubilai, Hulagu och Arikboka. Mangu, som upphöjdes till khagan, hade en nestoriansk mor. Kubilai, som erövrade Kina, upprättade ett särskilt ministerium för att övervaka de kristnas angelägenheter i den vidsträckta del av det mongoliska

imperiet som låg under hans kontroll och gav år 1264 nestorianerna skattefrihet.

Kubilai, som själv var buddist, hade bland sina rådgivare en nestoriansk munk från Tibet som hette Pa-ssu-pa och skapade en skrift för det mongoliska språket. Brodern Hulagu, som ledde den mongoliska anstormningen västerut, övergick till islam. I dessa mongoliska arméer ingick många nestorianska kristna. Djingis khans sonson Güykük hade en kristen visir och kallades själv av den syrisk-ortodoxe kyrkofadern Bar Hebraeus för en sann kristen, vars läger var fullt av biskopar, präster och munkar.

När Hulagu, vars maka var en kristen keraitiska, erövrade Bagdad år 1258 besparades de kristna invånarna de massakrer som drabbade stadens övriga befolkning och ett av den besegrade kalifens storslagna palats överlämnades som residens åt den nestorianske patriarken. Två år senare erövrade de mongoliska horderna Damaskus under ledning av en nestoriansk general, Kitbugha. De befann sig då endast ett tiotal mil fågelvägen från korsfararnas sista fäste, Acre, strax norr om Haifa i våra dagars Israel. Närmare sitt förverkligande än så kom aldrig de tidigare kristna drömmarna om att besegra islam genom en kniptångsmanöver från såväl öst som väst.

Nestorianerna såg fortfarande en möjlighet att få mongolerna att ansluta sig till sin tro. Troligen för att underlätta en sådan omvändelse valdes år 1281 en mongolisk munk från Peking, som hette Marcus, till patriark för kyrkan. Han tog sig namnet Yaballaha III och sände en annan mongol, munken Barsauma, som emissarie till Canterbury, Paris och Rom. Barsauma fick under en mässa i Rom år 1288 ta emot de heliga sakramenten av påven Nicolaus IV och den exotiske gästen hade själv sedan nöjet att ge den engelske konungen Edvard I nattvarden.

Yaballaha kom att utöva sitt ämbete under sex mongoliska khaner och tycktes till en början ha förutsättningar att vinna mongolerna och tatarerna för kristendomen. I det centralasiatiska khanatet hade kristendomen överlevt och därifrån på nytt fått utbredning i Kina, framför allt i de norra provinserna. Vid slutet av 1200-talet fanns tolv nestorianska biskopsdömen i ett band från Peking till Samarkand. Det andliga tillståndet i församlingarna tycks dock inte ha varit det allra bästa. Vilhelm van Ruysbroeck, som vid 1200-talets mitt sänts ut av den franske kungen Ludvig den helige, beskriver dem han möter som hedningar utan kunskap om sin religion. De höll visserligen sina gudstjänster och läste ur sina skrifter men detta skedde på arameiska, ett språk som de inte förstod. Alkoholproblemen var allvarliga och månggifte vanligt förekommande. Biskoparna besökte sällan sina församlingar och när så skedde vigdes alla män till präster. »De ansträngde sig mera för att tjäna pengar än för att sprida tron. Till och med hedningarnas liv är oskyldigare än deras.« Europeiska resenärer i början av 1300-talet nämner vidare stora nestorianska samfund inte bara i östra Turkestan utan så långt österut som i Manchuriet, Korea, Jinjiangfu vid Yangtse-flodens mynning och Quanzhou i Fujian-provinsen i sydöstra Kina.

Islam, som trängde på västerifrån, tycks emellertid för mongolerna ha framstått som vitalare och livskraftigare och sågs därför av politiska skäl som en religion som var mera värd att satsa på. Under 1300-talet skedde en gradvis och allt snabbare islamisering av Centralasien och de nestorianska församlingarna dog ut inom loppet av några få generationer.

Under hela denna den nestorianska kyrkans *Drang nach Osten* genom en missionsverksamhet som saknar motstycke

i kyrkohistorien levde dess medlemmar problemfritt under abbasidernas muslimska överhöghet i tvåflodslandet, som förblev kyrkans centrum. Från den nestorianske patriarken Ishoyab III (650–660) finns följande ord efterlämnade: »Araberna, åt vilka Gud för tillfället har givit världens styre, förföljer ej den kristna religionen. Istället gynnar de den, hedrar våra präster och Guds helgon och ger förmåner åt kyrkor och kloster.«

Kyrkan nådde sin absoluta blomstringsperiod samtidigt som den abbasidiska dynastin stod på höjden av sin makt under den från *Tusen och en natt* kände kalifen Harun ar-Rashid (786–809). Dennes regeringstid sammanföll med den främste nestorianske kyrkoledarens tid som patriark, den ovannämnde Timotheos I (780–823). Denne flyttade patriarkatet från Ktesifon till Bagdad som ett synligt bevis för att kyrkan sökte ett samarbete med kaliferna. Intresset var ömsesidigt. Nestorianerna var utbildningsmässigt klart överlägsna sina muslimska grannar. De var verksamma dels som läkare, apotekare och vetenskapsmän vid hovet, dels dominerade de bank- och handelsväsendet. Nestorianska lärde översatte under 800-till 1000-talet klassiska grekiska verk till arabiska och arameiska, bland dem Aristoteles, Euklides och Hippokrates. I många fall har dessa arbeten därigenom bevarats åt eftervärlden. I ett dokument daterat år 1138 gav kalifen Muktafi II den nestorianske patriarken Abdisho III överhöghet över alla kristna »även greker, jakobiter och melkiter och garanterar dem religionsfrihet, full äganderätt till deras egendom och befrielse från skatt«. Patriarken blev i praktiken en högt uppsatt statstjänsteman. En motsvarande position för en muslim vid något av de europeiska hoven hade vid denna tid självfallet varit otänkbart.

Vid 1300-talets slut drabbades emellertid den nestorianska kyrkan av en katastrof från vilken den aldrig kunnat återhämta sig. Mongolledaren Timur Lenk skonade lika lite de kristna som några andra under sin erövring av Persien, Mesopotamien och Syrien. De kristna hade sin beskärda andel av de 90 000 huvuden som staplades på varandra efter Bagdads fall. Österns kyrka, som under sin största blomstringstid beräknas ha haft 80 miljoner medlemmar, blev nu nästan helt utplånad. En liten del av kyrkan överlevde dock i trakterna mellan Vansjön i Turkiet och Urmia-sjön i Persien, ett område som tidigare tillhört kyrkans utmarker och legat långt från dess bildningscentra. De som överlevt massakrerna genom att ta sin tillflykt till Zagros-bergen – vid gränsen mellan våra dagars Irak och Iran – återvände senare till slätterna kring Mosul och Bagdad, men kyrkans geografiska tyngdpunkt hade förflyttats till otillgängliga trakter, där det religiösa arvet inte alltid vårdades så väl.

För att säkra den svårt sargade kyrkans fortlevnad gjordes patriark- och biskopsämbetena vid 1400-talets mitt ärftliga. Varje biskop hade en broder som var beredd att ställa något av sina barn i kyrkans tjänst. Dessa fick inte äta kött och inte heller gifta sig förrän föräldrarna befriat dem från löftet till kyrkan. Vid en biskops frånfälle utsågs en brorson till efterträdare. En av dennes systrar måste då följa med honom som hushållerska och han måste fortsätta att leva i celibat. Samtidigt måste den nye kyrkomannens bröder gifta sig för att garantera familjens fortbestånd. Den blivande patriarken utsågs till och med före sin födsel. Hans mor fick inte äta kött under graviditeten och själv måste han bli vegetarian.

Detta system kunde dock inte förhindra motsättningar vid patriarkval. År 1551 kom det till en öppen konflikt som även

hade en regional bakgrund. Nestorianerna i slättlandet kring Mosul utsåg en egen patriark som vände sig till Rom för att få stöd för sin kandidatur. Samtidigt utsåg »bergsnestorianerna« en konkurrerande kyrkofader, vilket efter många turer, där anknytning till Rom eller inte kom att bli en bricka i spelet, ledde till splittring av den nestorianska kyrkan och bildandet av en självständig, med Rom unierad, kyrka, som fick namnet den kaldeiska kyrkan. För denna splittring redogörs längre fram under avsnittet om denna kyrka.

I samband med denna konflikt flyttades mot slutet av 1500-talet det nestorianska patriarkatet först från Mosul till Marga på andra sidan persiska gränsen och sedan till Kudshanes, en liten by i de otillgängliga Hakkari-bergen i Turkiets sydöstra hörn, där det förblev till 1917. Belägen i dessa trakter, långt bortom allfarvägarna, glömdes den nestorianska kyrkans existens mer eller mindre bort i västvärlden. Edward Gibbon skriver dock i sin på 1770–1780-talen skrivna klassiker *Det romerska rikets nedgång och fall*: »Nestorianerna förblandas under namnet kaldéer eller assyrier med den mäktigaste staten i östern under antiken.«

Under 1830- och 1840-talet spred den engelske forskningsresanden Layard efter sina resor till Ninive, Nimrud och Assur i Europa uppgifter om nestorianernas existens. Han trodde sig i de kaldeiska och assyriska kristna ha hittat efterkommande till det assyriska folket. Detta hade enligt Layards teorier inte helt utrotats av babylonier och perser utan grupper hade kunnat rädda sig upp i bergen och 900 år senare bevarat sin identitet och särart genom att övergå till kristendomen. En serie massakrer på nestorianer förövade av kurder på 1830- och 1840-talet blev kända även i Europa och USA. De missionärer från dels den anglikanska,

dels den amerikanska presbyterianska kyrkan som var verksamma i Orienten anammade Layards idéer om det kristna assyriska folket. Missionsverksamheten bland muslimerna hade mött svårigheter och många av de proselyter man lyckats värva hade avrättats. Missionärerna började därför istället koncentrera sig på de inhemska kristna som ansågs vara hemfallna åt diverse irrläror. I synnerhet i de kurdiska bergstrakterna mellan Irak, Turkiet och Iran upprättade dessa kyrkor en rad missionsstationer, vars verksamhet lade grunden för de så kallade assyriska protestantiska kyrkorna. Mest framgångsrika var anglikanerna och 1886 hade *The Archbishop of Canterbury's Mission to the Assyrian Christians* definitivt etablerat sig.

För att förena de stridande kyrkorna propagerade dessa missionärer tesen att de kristna utgjorde en överlevande del av det assyriska folket. En ytterligare motivering var att stärka sammanhållningen bland de kristna, framför allt som en motvikt till den växande kurdiska nationalismen. En följd av denna verksamhet blev att såväl Gamla som Nya Testamentet och diverse religiösa uppbyggnadsskrifter översattes till den arameiska dialekt som talades i trakterna kring sjön Urmia i nordvästra Iran. Denna dialekt upphöjdes därmed till ett slags arameiskt skriftspråk som dock inte har det minsta lingvistiska samband med det utdöda assyriska språket. Nestorianerna började vidare själva kalla sig för assyrier. Till detta bidrog att missionärerna klargjorde att Nestorius inom kristenheten betraktas som kättare och att ordet nestorianer hade en nedsättande klang.

Någon nationalkänsla omfattande alla kristna i detta område lyckades missionärerna inte skapa. Kaldéerna och de syrisk-ortodoxa avvisade allt tal om en assyrisk identitet såväl på kyrkopolitiska som på rent politiska grunder, då man fruktade för reaktionen hos den islamiska majoriteten.

Missionsverksamheten utlöste också attacker mot de kristna, framför allt från kurdiska muslimer. På 1890-talet uppenbarade sig även missionärer från den rysk-ortodoxa kyrkan i Urmia i Persien. En biskop och ett stort antal präster och lekmän förklarade sig förenade med denna kyrka. När Layard så att säga återupptäckte de nestorianska kristna torde de ha uppgått till högst 100 000 personer, uppdelade i 25 stammar och bosatta i fyra olika områden. I Hakkaribergen i sydöstra Turkiet, där patriarkatet var beläget, levde fem stammar, *ashirat*, som var halvnomader och betraktade sig som självständiga. År 1845 fick de ställning som *millet*, det vill säga religiös nation, inom det osmanska väldet. De erkände ingen annan världslig överhöghet än sina egna stamhövdingar, som bar – och fortfarande bär – titeln *malik* (kung). Formellt hade patriarken rätten att utse dessa kungar men deras ställning blev, liksom hans egen, ärftlig inom samma familj.

Även de kurder och yazidier som bodde i detta område kom att lyda under stamhövdingarnas styre. I de mer lättillgängliga trakterna norr och söder om Hakkari samt i slättområdet strax väster om persiska gränsen fanns 14 stammar, *rayat*. Deras grad av självständighet varierade alltefter bosättningsområdenas lätttillgänglighet. Några hade samma ställning som *ashirat* medan andra levde i ett beroendeförhållande till kurdiska stamhövdingar. Ofta hade vidare dessa stammar så lite gemensamt att en nestoriansk stam kunde strida med kurder mot sina kristna trosfränder.

En tredje grupp, bestående av tre stammar, levde i de höglänta områdena på den persiska sidan av gränsen där de, utan att utgöra en *millet*, i praktiken levde som självständiga. En fjärde grupp fanns slutligen i slättområdena väster om Urmia-sjön i den persiska provinsen Azerbajdzjan, där de levde i beroendeförhållande

till persiska jordägare. Ett fåtal var även bosatta i staden Urmia.

Nestorianerna var huvudsakligen halvnomadiserande jordbrukare som under sommarmånaderna lämnade sina dalar och gav sig upp i mer höglänta områden. Två stammar från Hakkari bröt emellertid detta mönster. Männen i Bazstammen var murare och snickare och flyttade under vinterhalvåret mangrant till Mosul, där de arbetade på byggen. Männen av Djilustammen hade ett mera exklusivt yrke som även detta gick i arv. Före första världskriget begav de sig till USA och Canada. Där uppträdde de som präster som flytt undan turkiska och kurdiska massakrer. Genom framträdanden i olika kyrkor och genom insamlingar för fiktiva barnhem, kyrkor och skolor håvades stora summor in. Pojkar av Djilustammen fick särskild utbildning för denna »karriär«.

Patriarkens makt över sin hjord var begränsad. Dels levde nestorianerna under helt olika betingelser, många som självständiga, andra mer eller mindre förslavade, dels var de territoriellt uppdelade mellan det osmanska väldet och Persien. Han blev emellertid en samlande symbol och nestorianerna kallade sig ofta för Mar Shimuns nation. Alla patriarker har burit namnet Shimun (Simon).

Det första världskriget kom att innebära en ny katastrof för den nestorianska kyrkan. Efter de ryska krigsframgångarna våren 1915 revolterade nestorianerna i Hakkari mot turkarna i förhoppning om rysk hjälp. Tsardömets kollaps och de ryska truppernas tillbakadragande ledde till att turkar och kurder överföll nestorianerna. 20 000 beräknas ha blivit massakrerade vid den turkisk-persiska gränsen. En del lyckades fly norrut in i Ryssland till trakterna av Baku och Tbilisi, medan de övriga först begav sig till Urmia i Persien och därefter slog sig fram

till Hamadan under desperata strider. Patriarken Mar Benjamin Shimun och ett stort antal präster hade dessförinnan mördats av kurder. Under sin väg mellan Urmia och Hamadan hämnades nestorianerna i sin tur genom att massakrera de kurder som kom i deras väg. Samtidigt led de själva stora förluster inte bara till följd av strider utan av allmänna umbäranden som tog många liv.

Under dessa händelser beräknas nestorianerna ha förlorat hälften av sin befolkning som 1919 uppskattades till 50 000. I Hamadan avväpnades de av britterna och sändes först till ett flyktingläger utanför Bagdad. 1920 stängdes detta och nestorianerna flyttades till områdena kring Mosul i norra Irak. Dessa flyktingar önskade efter krigsslutet återvända till sina hemtrakter. På fredskonferensen i Versailles pläderade fastern till den ännu omyndige patriarken Shimun XXIII, vars närmaste företrädare antingen mördats eller dött av sjukdom, för upprättandet av ett autonomt område för alla assyrier, som även skulle omfatta de syrisk-ortodoxa. En sådan lösning omöjliggjordes definitivt när Nationernas förbund 1925 drog den turkisk-irakiska gränsen så att de områden som bebotts av nestorianer så gott som helt kom att ligga på turkiskt område. Turkarna deporterade dem som tog sig tillbaka på egen hand och deras byar överläts till turkar och kurder.

Under det brittiska mandatet levde nestorianerna skyddade i Irak. De betecknades av mandatärmakten som *our smallest ally* och nestorianska män rekryterades mot god betalning till de fruktade specialstyrkor, *Iraqi Levies*, som britterna använde bland annat för bevakningsuppgifter och som sattes in för att slå ned de återkommande kurdiska upproren. I juni 1925 antog Nationernas förbund det andra så kallade Nansen-arrangemanget. Enligt detta kom vissa åtgärder för att bistå ryska och armeniska flyktingar att

utsträckas till andra grupper. Dessa definierades som »varje person av assyriskt eller assyro-kaldeiskt ursprung som inte längre får skydd från den stat han tidigare tillhörde och som inte har vunnit eller som inte innehar annan nationalitet«.

Redan 1930 hade emellertid detta flyktingproblem i stort sett lösts. Tusentals hade bosatt sig i byar i norra Irak, andra hade fått arbete i Mosul, Bagdad och andra städer. Endast något hundratal levde fortfarande i en flyktingmiljö. Assyrierna var dock inte tillfreds med sin situation och vägrade att se sin vistelse i Irak som annat än temporär. Inte minst önskade de återgå till det autonoma liv de tidigare levt under sina »kungar«. Patriarken Mar Shimun XXIII började ställa krav på fullständig autonomi och betraktade även assyrierna som britternas speciella protegéer. När det anglo-irakiska fördraget undertecknades 1930 kände de sig därför övergivna av sina tidigare beskyddare. En grupp agitatorer började piska upp en rädsla för repressalier från den blivande självständiga staten Iraks sida, inte minst på grund av assyriernas roll inom *Iraqi Levies*. Detta resulterade i en rad assyriska petitioner till NF om upprättandet av en autonom assyrisk region. Ett krav på ett sådant autonomt område i Irak avvisades i juni 1931 av NF med motiveringen att en sådan lösning skulle hota den nya statens enhet och öka antipatierna mot assyrierna bland de övriga befolkningsgrupperna i den nation som de nu skulle leva i. Vidare påpekades att upprättandet av ett assyriskt område skulle medföra att kurder och araber måste fördrivas från sina hem och ett flyktingproblem därmed skulle uppstå.

I oktober samma år återkom man på assyrisk sida med en ny begäran om en emigration i NF:s regi till Syrien eller något europeiskt land. Även denna avslogs. Vid Iraks självständighet 1932 vägrade patriarken att avlägga trohetsed till kung Feisal. Han förlorade sitt nyvunna irakiska

medborgarskap och deporterades till Cypern. Han begav sig sedan 1939 till USA, där han först återupprättade sitt patriarkat i Chicago för att sedan flytta det till San Francisco. Sommaren 1933 nådde spänningarna mellan assyrierna och den irakiska regeringen en höjdpunkt. Den 17 juni riktades en ny vädjan till NF vars viktigaste punkter var följande:

> That the Assyrians should be recognized as a millet domiciled in Iraq and not merely as an Iraqi religious community. That the Hakkari Sanjak in Turkey, in which some of the Assyrians lived, should be annexed to Iraq and its villages restored to the Assyrians. That, if this could not be done, a national home should be found for the Assyrians which should be open to all the Assyrians scattered in Iraq and to all other ex-Ottoman Assyrians from all over the world. That this new home should be arranged to include the whole Amadiya district and the adjacent parts of the Zakho, Dohuk and Aqra districts. That the temporal and spiritual authority of the Patriarch over the Assyrian nation should be officially recognized and that an annual subsidy be given to him.

Dessa krav skulle enligt begäran antas av NF och utgöra en del av den irakiska konstitutionen. Fyra dagar senare tog 700 beväpnade assyrier saken i egna händer och gick över Tigris vid trestatsgränsen mellan Syrien, Irak och Turkiet. På den syriska sidan avväpnades de av fransmännen. Senare tilläts de dock beväpnade återvända till Irak, där de mötte en irakisk arméenhet. Strider utbröt med dödsoffer på ömse sidor. Denna händelse blev inledningen till en serie av massakrer, där irakiska armén tog livet av hundratals assyrier. Ett resultat blev att 600 assyrier tog sig över till Syrien och begav sig till floden Khabur som rinner mellan Ra's al-'Ayn vid turkiska gränsen och huvudorten i den syriska provinsen Jazira, Hassaka. 15 000 andra uttryckte önskemål om att få lämna Irak. Först i oktober 1933 fördes assyrierfrågan upp på NF:s dagordning och en särskild kommitté tillsattes för att lösa frågan om assyriernas framtida bosättning. Denna kommitté riktade en vädjan till medlemsstaterna om att ta emot omkring 20 000 assyrier. I

början av 1934 förklarade sig den brasilianska regeringen beredd att agera mottagarland och NF sände en undersökningskommission som avlade en positiv rapport. Detta projekt föll dock på inrikespolitiskt motstånd.

Efter nya bakslag fick kommittén i september 1934 två förslag. Den franska regeringen erbjöd ett område söder om Timbuktu i Niger, vilket assyrierna avböjde av klimatskäl. Engelsmännen ställde ett savannområde i brittiska Guyana i Sydamerika till förfogande. Detta projekt föll dock på en tvist om vem som skulle täcka kostnaderna för en sådan överföring. England ville enbart betala samma proportioner som övriga medlemsstater medan dessa, i synnerhet Frankrike, hävdade att engelsmännen, som huvudansvariga för problemet, skulle betala merparten. Som en temporär lösning tillät fransmännen i september 1934 anhöriga till 500 internerade assyrier i Irak att bege sig till området kring floden Khabur i Syrien. Sommaren 1935 fick ytterligare 4 500 assyrier flytta till detta tidigare obebodda och av malaria hemsökta område. Kostnaderna för deras bosättning betalades dels av NF men till största delen av Nansen-hjälpen. Samtidigt föreslog fransmännen att frågan om assyriernas slutliga hemvist skulle lösas i Orontesdalen norr om Hama i Syrien. Detta projekt, som skulle inneburit bosättning i en tätbefolkad och bördig jordbruksbygd, föll dock på syriskt motstånd.

I september 1937 fattade så NF ett slutgiltigt beslut innebärande att de assyrier som önskade lämna Irak skulle få en ny hemort längs Khabur. En sista utvandringsgrupp kom 1938 från Irak till detta område.

Majoriteten av assyrierna stannade emellertid kvar i Irak som nu är kyrkans centrum i Mellanöstern. Efter Iraks självständighet tvingades assyrierna gradvis att lämna sina militära befattningar. En stor del flyttade från sina byar till

städerna. De flesta återvände till sina hemtrakter i bergsområdena i norr, där de arbetade som jordbrukare på sitt eller kyrkans land. De kom ofta i kläm i striderna mellan irakiska armén och kurdiska gerillastyrkor som ofta med våld sökt tvinga assyrierna att delta i kriget på den kurdiska sidan. Efter det att det kurdiska upproret brutit samman i mars 1975 fick assyriska bönder tillåtelse att åter bege sig till sina gamla byar. Då inbördeskriget visade tendenser att blossa upp i början av 1977 beslöt dock den irakiska regeringen att avfolka ett 20 kilometer brett område längs den turkiska gränsen för att förhindra infiltration från Turkiet. Detta ledde till att många assyrier återigen tvingades flytta, huvudsakligen till Bagdad, Basra, Nasiriya samt till områdena kring staden Zakho i nordligaste Irak.

I städerna har assyrierna traditionellt arbetat i banker eller för privata småföretag som bokförare och kontorister och som lägre tjänstemän inom den offentliga sektorn, men det finns också assyrier på högre poster som ingenjörer, samt inom sjukvården som sjuksköterskor och apotekare. Ett fåtal är välbeställda affärsmän. De dåligt utbildade, ofta illitterata, invandrarna från landsbygden, som utgör majoriteten, arbetar i allmänhet som grovarbetare eller hantverkare. Den assyriska befolkningsgruppen i Irak, som nu uppgår till omkring 80 000, är således uppdelad i två större grupper, dels en sedan länge urbaniserad och relativt välutbildad, dels den grupp som nyligen tvingats lämna landsbygden. Som den sämst utbildade och fattigaste gruppen bland de kristna i Irak har assyrierna skarpa särdrag och tycks också i större utsträckning än andra ha tagit avstånd från Baʻth-partiet och de senaste decenniernas politiska och ekonomiska utveckling i Irak. Detta tar sig ofta uttryck i klagomål om diskriminering och mera konkret i utvandring i stor skala, framför allt till USA.

Assyrierna är organiserade i en rad kyrkliga klubbar och organisationer men kyrkan har länge snarare varit en splittrande än en enande faktor, uppdelad i fraktioner som bekämpat varandra.

Grunden för dessa motsättningar lades redan på 1930-talet, när patriarken flyttade till USA och därmed kom att leva långt från kyrkans ursprungsområden. Konflikten blev akut när Mar Shimun XXIII, som blev patriark vid 12 års ålder, 1964 utfärdade en bulla om att kyrkan skulle övergå från den julianska till den gregorianska kalendern. Detta beslut väckte starkt missnöje i Irak och sågs som ytterligare ett bevis för patriarkens isolering från sin hjord. 1968 kom så den nestorianske metropoliten i Indien till Bagdad. Han utsåg där tre biskopar som sedan i sin tur utnämnde honom till patriark. När han året därpå avled utsågs biskopen av Bagdad, Mar Addai, till hans efterträdare. Det komplicerade irakiska inrikespolitiska spelet, som det skulle föra för långt att gå in på här, ledde till att Mar Shimun 1970 fick tillåtelse att åter besöka Irak. Han erkändes då av Baʿth-regimen som kyrkans överhuvud, men fick också betala ett pris för detta genom att hylla Baʿth-partiet för dess visa ledarskap. Han vägrade dock att återvända för gott. I stället gifte han sig tre år senare och avsade sig därmed patriarkvärdigheten. Delar av kyrkan ville emellertid att han trots detta steg skulle återinträda i sitt ämbete. Förhandlingar inleddes men mitt under dessa mördades Mar Shimun i november 1975 i San Francisco. Till ny patriark utsågs biskopen av Teheran, som tog namnet Mar Dinkha Shimun IV. I samband med hans tillträde förklarades den tidigare patriarkdynastin utdöd.

Även om alla gamla sår inte har läkt än tycks Mar Dinkha, som har sitt säte i Chicago, ha lyckats dämpa motsättningarna mellan de rivaliserande fraktionerna och han har även lyckats föra Österns heliga apostoliska

katolska assyriska kyrka, som det officiella namnet lyder, ur dess tidigare isolering. I juli 1994 sammankallades den Assyriska heliga synoden i Australien vilket resulterade i ett antal viktiga beslut. Biskoparna bildade en kommission för mellankyrkliga relationer med uppgift att förbereda den teologiska dialogen med andra kyrkor och utveckla program för religionsundervisning. Synoden accepterade också officiellt att patriarkens residens skulle ligga i USA.

En milstolpe i relationerna med den romersk-katolska kyrkan nåddes i november samma år när Mar Dinkha och påven Johannes Paulus den andre undertecknade en gemensam kristologisk deklaration i Vatikanen. I denna bekräftas att katolikerna och assyrierna i dag är enade i samma tro på Guds son och att man förväntar sig ett brett pastoralt samarbete mellan de båda kyrkorna. Påven och patriarken skapade samtidigt en blandad kommitté för den teologiska dialogen med uppgift att arbeta för att undanröja de hinder som fortfarande står i vägen för en full gemenskap. Denna kommitté har träffats årligen alltsedan 1995.

I november 1996 träffade Mar Dinkha IV också den kaldeiske patriarken Raphael den förste Bidawid i Southfield, Michigan, där de skrev under ett gemensamt uttalande enligt vilket båda kyrkorna förpliktade sig att arbeta för ett närmande och samarbete i frågor som uppbyggandet av ett gemensamt seminarium i Chicago-Detroit-området, bevarandet av det arameiska språket och olika gemensamma program för de assyriska och kaldeiska församlingarna och stiften i världen.

Det största antalet assyrier finns i USA. En utvandring dit påbörjades redan under slutet av 1800-talet, inte minst som följd av den amerikanska missionsverksamheten. Totalt finns nu över 100 000 personer med assyrisk härstamning i USA.

Chicago är deras andliga centrum. Som ovan nämnts flyttade den från Irak till Cypern landsförvisade patriarken dit 1939. Tidigt växte organisationer med politiska målsättningar fram bland dessa emigranter. I broschyrer och artiklar förklarades att alla som hade arameiska som kyrkospråk – således inte bara de assyriska, kaldeiska och syrisk-ortodoxa kyrkorna utan även den syriskkatolska kyrkan och maroniterna i Libanon – egentligen var ättlingar till forntidens assyrier. Några nationalister gick så långt som att hävda att detta gällde även stora delar av den kurdiska befolkningen och yazidierna.

Redan före första världskriget och under mellankrigstiden drev dessa organisationer tanken på en assyrisk stat i Mosulområdet i norra Irak. Denna tanke kom åter att aktualiseras i början av 1970-talet och i USA finns nu en flora av sinsemellan konkurrerande organisationer som verkar för att efter känd förebild få till stånd ett assyriskt hemland i området mellan Eufrat och Tigris i norra Irak. Den största är AUA (*Assyrian Universal Alliance*). AUA har årliga kongresser, några av dessa har ägt rum i Sverige. *Bet Nahrein* (»de två flodernas hem« syftande på Eufrat och Tigris) grundades av en nestoriansk »kung« (*malik*) som med sin stam tog sig till Syrien från Irak 1933. Rörelsen som har sin bas i Modesto i Kalifornien är den mest nationalistiska av de assyriska organisationerna. *Assyrian Democratic Movement* (ADM) grundades 1979 med mottot »Ett fritt demokratiskt Irak och ett erkännande av assyriernas nationella existens«. Enligt ADM är assyrierna »en odelbar nation och arvtagare till den mesopotamiska civilisationen, såväl den akkadiska och babyloniska som assyriska, och arvtagare till den syriska kristna kulturen enade av ett urgammalt språk och av en historia fylld av mänskliga prestationer och förmågor«. Organisationen leds

av en centralkommitté med 15 medlemmar. Dess generalsekreterare Yonadam Kanna dömdes i sin frånvaro till döden av Baʻth-regimen. Han ingick som en av fem assyriska medlemmar i den kurdiska nationalförsamling som upprättades i de i realiteten självständiga kurdiska områdena i norra Irak efter gulfkriget 1991.

Kanna deltog i mötet med irakiska oppositionella grupper i New York i september 2002 och talade också på det möte med irakiska oppositionsledare som hölls i London i december samma år. ADM lyckades då inte utverka några löften om en assyrisk autonomi men i slutdeklarationen från detta möte finns en skrivning om assyriernas jämställdhet med andra irakier och om skydd för deras etniska, kulturella och administrativa rättigheter i en framtida författning. I juli 2003 blev så Yonadam Kanna den ende kristne medlemmen i det av den amerikanska ockupationsmakten upprättade nationella övergångsrådet, vilket ledde till protester från de kaldeiska organisationerna som med rätta sade sig representera en mångfaldigt större andel av Iraks kristna befolkning.

I maj 2003 samlade patriarken i Chicago representanter för ADM, Assyriska patriotiska partiet, *Bet Nahrein* och *Assyrian American League*, ett möte som resulterade i ett krav på att assyriernas nationella identitet och etnicitet skulle erkännas i den nya irakiska författningen och de uttalade även sin förhoppning om ett samarbete med de kaldeiska organisationerna »trots motstånd från vissa individer«.

Oavsett vilken väg utvecklingen i Irak nu slår in på är denna fylld med risker för assyrierna. Oron växer nu bland den kristna minoriteten i Irak för att de skall betraktas som den amerikanska kristna ockupationsmaktens allierade av både sunniterna och den shiitiska majoriteten. Den första

augusti 2004 sattes fem assyriska och en armenisk kyrka i brand i samordnade aktioner och före dessa händelser hade krav redan rests på att de kristna kvinnorna skall bära huvudduk och attacker genomförts mot vin- och spritbutiker som innehas av kristna.

Någon lösning av den irakiska krisen är inte i sikte. Ju längre ockupationen varar, desto större är risken att de kristna anklagas för att vara en femte kolonn, att attackerna intensifieras och att de när, eller snarare om, ett amerikanskt tillbakadragande blir en realitet kollektivt kommer att behandlas som quislingar.

Även om Irak skulle omvandlas till en federal statsbildning med en kurdisk statsbildning i norr, omfattande de traditionella assyriska bosättningsområdena, innebär detta inte att de skulle kunna få en fristad där. Förutom de konstitutionella problemen kring en maktfördelning är jordfrågan redan nu ett akut problem med klagomål över att de kurdiska partierna KDP och PUK inte tar någon hänsyn till assyriernas krav att få tillbaka den mark som konfiskerades av Ba'th-regimen för att säkra gränsen mot Turkiet och Iran under de kurdiska upproren på 1970-talet.

Det finns därför en stor risk för att den amerikanska ockupationen av Irak kommer att påskynda den irakiska utvandringen av kristna som pågått under de senaste decennierna. Skulle genom ett under utvecklingen i Irak stabiliseras väntar dessutom ett annat hot. När kriget bröt ut stod Franklin Graham, som nedkallade Guds välsignelse över USA och George Bush när denne installerades som president, redo vid den jordansk-irakiska gränsen med en liten armé av predikanter och missionärer från Southern Baptist Convention. Även andra fundamentalistiska amerikanska kyrkor och sekter avvaktar nu ett lämpligt tillfälle att invadera Irak i syfte att inte bara omvända

muslimerna utan också medlemmarna i de urkristna kyrkorna till sina amerikaniserade varianter av kristendomen.

I Iran finns omkring 30 000 assyrier bosatta dels i städerna Teheran, Kermanshah och Ahvaz, dels i gränstrakterna mot Turkiet. Fram till utbrottet av kriget mellan Irak och Iran 1980 bodde även assyrier i hamnstaden Abadan. Den islamiska revolutionen innebar ingen ändring av kyrkans officiella status i Iran. Assyrierna har nu som under shahtiden en representant i det iranska parlamentet.

I Syrien bor assyrierna kvar i de områden kring floden Khabur där de under 1930-talet som flyktingar fick en ny hemort i Nationernas förbunds regi. Där finns nu ett fyrtiotal assyriska byar och småstäder. Huvudorten Tell Tamr har omkring 15 000 invånare. De assyrier som bosatte sig i Syrien under 1930-talet kom dit i största armod och trots att förutsättningarna för jordbruk nu är goda utgör de fortfarande en underklass inom den annars välmående kristna minoriteten i det muslimska Syrien. En orsak till detta torde vara att de assyrier som bosatte sig där så gott som uteslutande var fåraherdar utan några som helst jordbrukstraditioner.

Kyrkorna är, i jämförelse med övriga kyrkor i nordöstra Syrien, ytterst påvra laduliknande lokaler på 5 × 10 meter med ett litet träkors på taket. De användes även som en allmän samlingslokal. Den assyriska kyrkan har inte längre råd att hålla sig med någon biskop i Khabur-området och prästerna måste söka sin utkomst i jordbruket. Av ekonomiska skäl har en viss utflyttning ägt rum till den närbelägna provinshuvudstaden Hassaka samt till Qamishli, där assyrierna har en egen kyrka. Små kolonier finns vidare i Aleppo, Damaskus, Homs, och Tabqa vid Eufrat-dammen. Totalt torde antalet assyrier i Syrien uppgå till närmare

40 000. I Libanon finns omkring 10 000 invandrade assyrier. I sydöstra Turkiet finns vidare en kvarleva av den assyriska kyrkan i Hakkari-bergen. Dessa, som således är de egentliga »turk-assyrierna«, uppgår högst till något tusental och är ofta inte medvetna om sitt nestorianska arv utan betraktar sig som kristna i största allmänhet.

I det forna Sovjetunionen finns vidare nu inte mindre än 50 000 assyrier, ättlingar till dem som under första världskriget flydde norrut. Många bor i den nu självständiga Republiken Armenien, men även i Moskva och andra storstäder finns det små kolonier.

Assyriska kolonier finns också på andra håll. Ett större antal bor i Sydamerika. Till Australien kom de första assyrierna under 1960-talet. De flesta bor i Sydney. Sammanlagt torde de uppgå till drygt 30 000. I Belgien, Frankrike och Storbritannien finns kolonier på några tusentals medlemmar. Antalet assyrier i Grekland – koncentrerade i Aten – uppgick fram till oroligheterna i Libanon endast till några hundra, men ökade sedan snabbt till 4 000, varav de flesta väntade på att få komma vidare till andra mottagarländer.

Enligt traditionen kom kristendomen till Indien genom aposteln Tomas, som år 52 skall ha landstigit vid kusten i Kerala i sydvästra Indien och där inlett en missionsverksamhet. Inte minst på grund av de omfattande handelsförbindelserna kom de indiska kyrkorna att lyda under den nestorianske patriarken i Mesopotamien som sände ut biskopar till dem. Redan på 600-talet fanns en nestoriansk biskop i den sydindiska staden Quilon.

I Vasco da Gamas spår följde en katolsk missionsverksamhet bland de då cirka 100 000 nestorianerna som kallade sig Tomas-kristna. År 1534 grundades ett katolskt biskopssäte i Goa, men de

nestorianska biskoparna i Kerala söder om detta behöll sina ämbeten. Konflikter dem emellan och bristande förståelse från den katolska kyrkans sida för nestorianernas orientaliska riter ledde till att många av dessa biskopar avsattes. År 1599 inkallades en synod som fördömde den nestorianska läran och de flesta Tomas-kristna blev under tvång katoliker. De kom att kallas romo-syrier och utgjorde en kyrka förenad med Rom. Denna blev således en parallell till den kaldeisk-katolska kyrkan som likaledes uppstod på 1500-talet efter en splittring inom den nestorianska kyrkan i Mesopotamien. Kyrkan heter i dag Syro-malabariska kyrkan och är under ledning av en *katholikos* fortfarande unifierad med Rom. Antalet medlemmar uppgår till omkring två miljoner. Även den ursprungliga nestorianska kyrkan lever kvar i Kerala men har nu krympt till endast 15 000 trogna.

I Sverige finns bara något tusental nestorianer/assyrier, huvudsakligen från Irak och Libanon med en egen biskop, Mar Odisho Oraham. Av den grupp som i Sverige kommit att kallas assyrier/syrianer är således bara ett fåtal nestorianer utan består i stället av medlemmar av den syrisk-ortodoxa kyrkan, varom mera längre fram i denna bok.

Patriarkens officiella titel är *The Reverend and Honoured Father of Fathers and Great Shepherd, the Catholikos and Patriarch of the East*. De assyriska kyrkorna saknar helt utsmyckning. Oftast används även på altaret ett enkelt kors i stället för krucifix. Den assyriska kyrkan har vidare sin egen nattvardssed. När brödet bakas för nattvarden syras det alltid med en bit deg från föregående nattvard. Detta sägs ha pågått kontinuerligt sedan den första nattvarden, då Johannes enligt legenden fick ett extra bröd av Jesus och sedan blandade detta med det blod och vatten som flöt ut ur dennes sida vid korsfästelsen. Den deg som då uppstod användes till nattvard och har sedan genom att en bit som

kallas *malka* (konung) alltid sparats, förts vidare allt framgent.

Enligt en annan assyrisk legend blev Nestorius bannlyst därför att han vid sin flykt från Konstantinopel medförde vad som fanns av denna *malka* och på så sätt berövade resten av kristenheten möjligheterna till en riktig nattvard. Som kyrkospråk använder den assyriska kyrkan klassisk arameiska.

Det Nya Testamentet har slutligen enligt den assyriska kyrkan endast 22 böcker. Saknas gör Petri andra brev, de andra och tredje Johannes-breven, Judas brev och Johannes uppenbarelse. I Gamla Testamentet saknas Krönikeböckerna, samt Esras, Nehemjas och Esters böcker.

De monofysitiska kyrkorna

Den syrisk-ortodoxa kyrkan

Kyrkomötet i Chalcedon år 451, med dess av kejsaren sanktionerade definition av Kristi natur, splittrade på nytt den imperiekyrka som kejsar Konstantin ursprungligen velat skapa. Åsiktsskillnaderna mellan monofysiterna och »chalcedonierna« var emellertid mera terminologiska än teologiska. De verkliga motsättningarna var av politisk och nationell karaktär. Liksom den hamitiska befolkningen i Egypten hade de arameisktalande semiterna i Syrien sedan länge fått nog av Konstantinopels politiska övermakt. Som ytterligare sten på bördan ville de därför inte påtvingas en bysantinsk teologi. Så gott som mangrant vägrade de syriska biskoparna och prästerna att acceptera den chalcedonensiska läran. Kejsar Justinianus motdrag blev att fängsla alla biskopar som misstänktes för monofysitiskt kätteri.

Den arameiska nationella utbrytarkyrka som nu avtecknade sig skulle förmodligen ha krossats snabbt om den inte funnit ett stöd i kejsarinnan Theodora. Före sitt äktenskap med Justinianus hade hon i Libyen träffat patriarken Severus, som landsförvisats dit för sina monofysitiska idéer. Theodora hade då fattat sympatier för monofysitismen och genom hennes försorg vigdes två munkar till biskopar av patriarken Theodosius av Alexandria, som också levde i exil. Den ene av dessa, Theodor, fick jurisdiktion över Arabien och Palestina, men fick ingen kyrkohistorisk betydelse. Den andre, Jakob Zanzalus (500–578), som utnämndes till biskop över Syrien, Mesopotamien

och Mindre Asien, kom däremot att spela en helt avgörande roll för den monofysitiska lärans fortbestånd och den syrisk-ortodoxa kyrkans uppkomst. Förklädd till tiggare – vilket gav honom tillnamnet Baradaeus (trashanken) – reste han under 35 år oförtröttligt över detta område och organiserade kyrkan. Under dessa resor skall han ha vigt 27 biskopar och över 2 000 präster.

Jakob Baradaeus lade även grunden för en energisk missionsverksamhet bland de arabiska beduinstammarna. Vandrande biskopar, präster och munkar följde de nomadiserande araberna och de monofysitiska teserna spreds långt ned i ökenoaserna på den arabiska halvön. Det är uppenbarligen denna form av kristendom som Muhammed attackerar i Koranen. I sura 5:17 sägs till exempel: De förnekar sanningen som säger: »Gud är Kristus, Marias son.« Även sura 5:116 kritiserar monofysiternas dyrkan av Maria som gudaföderska: »Och Gud skall säga: ’Jesus, son av Maria! Är det du som uppmanade människorna att dyrka dig och din moder som gudomliga väsen vid sidan av Gud?’ Jesus skall svara: ’Stor är Du i Din härlighet! Hur skulle jag kunna säga det jag inte har rätt att säga?’«

När islam snabbt expanderade vidare från den arabiska halvön var Syrien under monofysitisk kontroll. Endast i kuststäderna med dess övervägande grekiska befolkning och i de bysantinska garnisonsstäderna härskade den chalcedonensiska läran. Dessa kristna fick den nedsättande benämningen melkiter (kungatrogna) efter det arameiska ordet för kung (*melk*). Den syriskortodoxa kyrkan hade även snabbt trängt in på nestorianernas domäner i Mesopotamien. Skälen var desamma som låg till grund för denna kyrkas utbredning i dessa trakter. På grund av sitt

motstånd mot Bysans betraktades även monofysiterna av perserna som politiskt ofarliga.

Vidare underlättades missionsverksamheten av den arameiska språkgemenskapen. Beth Arshaam, i närheten av den nestorianske patriarkens säte i Seleukia-Ktesifon, hade en monofysitisk biskop vid namn Shimun redan i början av 500-talet. Den romerska provinsen Adiabene – våra dagars gränstrakter mellan Irak, Turkiet och Syrien – vanns för monofysitismen av biskopen i Tikrit, Mar Ahoudama. Denne fick år 559 titeln *mafriono* (fruktsam) och, direkt underställd patriarken, jurisdiktion över kyrkan i perserriket.

Den arabiska invasionen hälsades med tillfredsställelse av de kristna i Syrien och Mesopotamien som hellre levde under sina språkliga och etniska kusiners överhöghet än under ett fortsatt grekiskt-romerskt-bysantinskt eller ariskt-persiskt styre. Vid många tillfällen bistod de syrisk-ortodoxa kristna därför aktivt de invaderande arabiska arméerna.

Med smärre undantag levde de som bokens folk (*ahl al-kitab*) ett skyddat liv. Deras lärde spelade – liksom nestorianernas – en framträdande roll vid kalifernas hov. Såväl teologisk som profan vetenskap frodades vid de syrisk-ortodoxa klostren som genom översättningsarbeten såg till att det hellenistiska kulturarvet fördes vidare. Kyrkans blomstringstid sammanföll med det arabiska kalifatets storhetstid. På 1100-talet nådde den sin största utbredning. Ett fast residens upprättades för patriarken år 1034 i Amid utanför Diyarbakir i sydöstra Turkiet. 100 år därefter flyttade denne till det närbelägna Mardin, huvudort för det område varifrån invandringen till Sverige av syrisk-ortodoxa ägde rum omkring 850 år senare. Under patriarken lydde då 20 metropoliter och 103 biskopar i Syrien, Mindre Asien och på Cypern. Kyrkans centra var vid denna tid Jerusalem, Damaskus och Aleppo. Dessutom fanns 18 biskopsdömen

under mafrionon i Mosul i Mesopotamien. Bland syrisk-ortodoxa teologer från denna tid, som även var framträdande inom filosofi och vetenskap, kan nämnas biskopen i Diyarbakir, Dionysios bar Salibi (död 1171) samt biskop Severus bar Sakku (död 1241).

Den mest kände och en av den medeltida kyrkohistoriens stora lärdomsgestalter var emellertid mafrionon Gregorius Abu-l-Faraj (1226–1286). Han kallades även Bar Hebraeus, eftersom hans far var en till kristendomen konverterad jude. Under denna lärdomsgestalts tid som patriark, »den syriska renässansen«, stod kyrkans prestige på sin höjdpunkt.

I likhet med övriga kristna kyrkor kom även den syrisk-ortodoxa att drabbas hårt av mongolernas härjningståg mot 1300-talets slut. Många övergick till islam medan andra fann sin tillflykt i bergstrakterna kring patriarksätet Mardin. Detta område, som fick namnet Tur Abdin (gudstjänarnas berg), blev ett centrum för kyrkan. Syrisk-ortodoxa fanns dock kvar i Orontesdalen och kring Homs i centrala Syrien, där det än i dag finns småstäder och byar som varit obrutet syrisk-ortodoxa sedan kyrkan bildades.

Endast spillror återstod emellertid av den tidigare så mäktiga kyrkan. Denna försvagades ytterligare av inre motsättningar och brist på kraftfulla ledargestalter. Simoni, det vill säga handel och köpslagan om kyrkliga ämbeten, var vanligt förekommande.

Vid en tidpunkt på 1400-talet fanns inte mindre än fyra patriarker. I kyrkans nya geografiska centrum, Tur Abdin, samexisterade de kristna och kurderna lång tid utan egentliga svårigheter. Patriarkatet förlades år 1484 till klostret Deyrulzafaran utanför Mardin. De kristnas bättre utbildning kom emellertid gradvis att leda till en dominans över och exploatering av kurderna, som tid efter annan

vedergällde med massakrer på kristna. Så skedde till exempel åren 1843, 1846 och 1860.

Efter en intervention från den brittiske ambassadören i Konstantinopel fick de syrisk-ortodoxa 1880 ställning som *millet*, det vill säga religiös nation. Detta gav grunden till en återhämtning för kyrkan som dock fick ett abrupt slut när det första världskriget bröt ut. Pogromerna på kristna i Turkiet under och efter detta blev ett nytt svårt slag för den syrisk-ortodoxa kyrkan, liksom för övriga kristna kyrkor i Turkiet. I samband med denna katastrof – *seyfo* (svärdets år) på arameiska – flydde många över gränsen till det så gott som folktomma Jazira-området mellan Eufrat och Tigris i nordöstra Syrien. Städerna Hassaka och Qamishli är i stor utsträckning syrisk-ortodoxa skapelser och de kristna spelade en framträdande roll i uppodlingen av detta fruktbara område. Patriarkatet flyttades som en följd av denna exodus år 1933 från Deyrulzafaran till Homs i centrala Syrien. I samband med ett patriarkskifte förlades det 1960 till Damaskus.

Sedan sommaren 1980 är Mar Ignatius Zakka Iwas I kyrkans överhuvud med titeln Patriark av Antiochia och hela Östern och överhuvud för den universella syrisk-ortodoxa kyrkan. Patriarken brukar även benämnas Petri efterträdare. Zakka I, som är av irakiskt ursprung, är den etthundratjugoandre patriarken i kyrkans historia. Kyrkans medlemmar benämns i dagligt tal ofta jakobiter efter Jakob Baradaeus. De syrisk-ortodoxa själva tar emellertid numera bestämt avstånd från detta namn med motiveringen att kyrkan är den ursprungliga apostoliska. Jakob Baradaeus betraktas således inte som dess grundare utan endast som en framträdande enskild person under en kritisk period i kyrkans långa historia. Istället kallar kyrkan sina medlemmar för syrianer och sitt liturgispråk, som är

identiskt med den klassiska arameiskan, för syriac (klassisk syriska).

Dessa benämningar fastslogs officiellt i en synodbulla i december 1981. Denna var främst föranledd av den terminologi som kommit att användas i Västeuropa och USA, där inte bara de syrisk-ortodoxa utan även nestorianerna kallades och på sina håll fortfarande kallas för assyrier. Beteckningarna syrian och syriac används enligt motiveringen till bullan av det skälet att ordet syrian tidigt kom att beteckna de invånare i antika Syrien som antog den kristna tron, medan den ursprungliga benämningen för invånarna – araméer – reserverades för dem som höll kvar vid sina tidigare trosföreställningar. Syrian är därför liktydigt med kristen och aramé med hedning. I linje härmed heter liturgispråket syriac och inte arameiska.

Som ovan nämnts var de motsättningar som ledde till den syrisk-ortodoxa kyrkans uppkomst snarare av politisk än teologisk natur. Att den syrisk-ortodoxa kyrkan fortfarande står mycket nära den chalcedonensiska uppfattningen i de grundläggande frågorna framgår av en av patriarken Ignatius Zakka I år 1981 utgiven skrift *En inblick i syriska ortodoxa kyrkan i Antiokia*. I denna sammanfattas den syrisk-ortodoxa doktrinen i följande elva punkter:

1. Kyrkan tror att Gud, den Allra Högste, är en i tre skilda personer: Fadern, Sonen och den Helige Ande. Dessa tre personer är jämbördiga i alla avseenden.
2. Den andra personen i den heliga treenigheten steg ned från himlen och vistades i jungfru Marias livmoder och fick av henne genom den Helige Ande en fullständig mänsklig kropp och blev således inkarnerad Gud.

3. Vår Herre och Mästare Jesus Kristus är fullständig Gud och på samma gång fullständig människa. Han är en person i två personer och en natur i två naturer utan sammanblandning, förväxling och förändring.
4. Den inkarnerade Guden korsfästes, dog och begrovs. Under allt detta lämnade hans gudomlighet varken hans själ eller hans kropp. Han återuppstod från de döda på tredje dagen, därmed räddande mänskligheten från döden, djävulen och synden.
5. Han uppsteg till himlen och skall komma tillbaka för att döma världen. Kyrkan väntar hans återkomst i vilket ögonblick som helst.
6. Den Helige Ande, den tredje personen i den heliga treenigheten, emanerar endast från Fadern.
7. Jungfru Maria föddes av sin moder Anna och fader Josef i arvsynd. Sedan renades hon genom att den Helige Ande nedsteg i henne och Guds ord bodde i hennes livmoder och föddes av henne. Därför betraktas hon som »Guds Moder« (*Theotokos*).
8. Kyrkan tror på helgon, martyrer och rättfärdiga som medlare och vördar deras reliker och högtidlighåller deras dagar.
9. Kyrkan ber för de dödas räkning om Guds nåd och förlåtelse för deras synder.
10. Kyrkan erkänner sju heliga sakramenten, nämligen dopet, den vigda oljan, nattvarden, bikten, smörjelsen av sjuka, äktenskapet och prästerskapet.
11. Kyrkan tror på kroppens och själens återuppståndelse på yttersta dagen vid Jesu andra återkomst. Alla skall då dömas rättmätigt.

Det officiella liturgispråket inom syrisk-ortodoxa kyrkan är, som ovan nämnts, syriac (klassisk syriska), det arameiska

språk som Jesus sägs ha talat. Under de arabiska erövringstågen på 600-talet trängdes det undan av arabiskan och var redan på 800-talet på väg att dö ut som talat språk. Som ett kommunikationsmedel för de lärde användes det dock ytterligare några århundraden på samma sätt som latinet i Europa.

Många av de syrisk-ortodoxa, även i diasporan, talar en vulgariserad form av arameiska som in i våra dagar levt kvar i deras hemtrakter i sydöstra Turkiet och nordöstra Syrien. Denna dialekt brukar kallas suryoyo eller turoyo. En andra talad variant av arameiska återfinns i tre små städer norr om Damaskus och en tredje i gränstrakterna mellan Irak, Turkiet och Iran. Som nämndes i kapitlet om nestorianerna upphöjdes denna dialekt, den så kallade urmiadialekten, genom amerikanska missionärers arbete på 1800-talet till ett slags skriftspråk. På 1850-talet översattes såväl Nya som Gamla Testamentet till detta språk, som dock inte är begripligt för en person som talar suryoyo eller turoyo.

Bland särdrag kan nämnas att prästerna får gifta sig. Som änkemän övergår de automatiskt till klosterväsendet. De kan då väljas till biskopar men av en lägre dignitet (*askof*) än de biskopar som utses bland ogifta munkar (*mutran*). Dessa senare tituleras vidare *abuna* (vår fader), medan de förra kallas *sayyidna* (vår herre). I gudstjänstlivet spelar även diakoner som samtidigt utövar världsliga yrken en viktig roll. Vidare är lekmannainflytandet stort inom kyrkan. Sedan 1913 deltar lekmän som synodmedlemmar i kyrkans högsta styrelse. Kyrkosången, vari samma åtta toner används som i den bysantinska, saknar noter och är säreget monoton, tung och melankolisk.

Sedan 1954 använder kyrkan den gregorianska kalendern med undantag för församlingarna i Jerusalem och Betlehem, där den julianska fortfarande är i bruk. Inom syrisk-ortodoxa

kyrkan är vidare inte mindre än 64 anafora kända även om endast ett dussintal är i dagligt bruk. Sist men inte minst torde den syriskortodoxa kyrkan vara den av de talrika kristna kyrkorna som minst avlägsnat sig från den ursprungliga första kyrkan i Jerusalem.

Rent antalsmässigt är Indien kyrkans centrum. De syriskortodoxa uppgår där till över en och en halv miljon. Bakgrunden är i korthet följande. Som en protest mot den union med Rom som den portugisiska kolonialmakten genomförde i den så kallade latiniseringssynoden i Diamper år 1599 bröt sig 1653 en grupp Tomas-kristna (se kapitlet om den nestorianska kyrkan loss från påven och vände sig till den syrisk-ortodoxa kyrkan. Två år senare vigdes en ärkediakon, Thomas Parambil, till den förste syrisk-ortodoxe biskopen i Indien.

Sedan dess har kyrkan där fått uppleva mycken inre söndring. Den första utbrytningen inträffade år 1751. Orsaken var att den dåvarande kolonialherren, Holland, hämtat tre syrisk-ortodoxa biskopar från Mesopotamien för att viga ett nytt överhuvud för den indiska grenen av kyrkan. Eftersom den tilltänkte vägrade att betala resekostnaderna för dessa vigde de istället hans konkurrent till biskop. Denne fängslades av holländarna men lyckades fly till Cochin och grundade där en egen kyrka – *The Independent Syrian Church of Malabar*. Denna kyrka finns än i dag och har cirka 5 500 medlemmar, ledda av en metropolit.

År 1836 skedde ytterligare en utbrytning, nu orsakad av den anglikanska kyrkans mission. Den syrisk-ortodoxa kyrkans indiska överhuvud avkrävde sina präster en ed att de inte skulle ha någon kontakt med anglikanerna. Många vägrade och kallade sig i stället Syrian Anglicans. De ingår numera i den år 1947 bildade Church of South India tillsammans med de anglikanska kyrkorna, Wesleyan

Methodist Church och den presbyterianska South India United Church. År 1876 bildade en protestantisk utbrytargrupp ännu en kyrka – The Mar Thoma Syrian Church. De så kallade marthomiterna uppgår nu till omkring 300 000 och har sitt centrum i Tiruvalla i Kerala.

År 1930 bröt sig ytterligare en grupp ut ur moderkyrkan, The Malankara Orthodox Syrian Church. En del av denna förenade sig med Rom och bildade The Malankara Catholic Church eller The Syro-Malankara Church. Dess medlemstal uppgår nu till omkring 200 000.

Redan vid sekelskiftet uppstod vidare en tvist inom Malankara Orthodox Syrian Church som bottnade i personliga motsättningar mellan ledande biskopar och i bråk om kyrklig egendom. Kyrkan uppdelades år 1912 i två ungefär lika stora läger, dock utan någon öppen utbrytning. Den del som fronderade mot patriarken var emellertid lyckosam i kampen om kyrkans egendom och patriarkfalangens materiella styrka undergrävdes. År 1958 nåddes en kompromiss. Patriarken i Damaskus tilldelades den högsta andliga auktoriteten, medan den syrisk-ortodoxa kyrkan i Indien fick ett slags dominionställning med en katholikos som överhuvud.

När patriarken Ignatius Zakka Iwas I i mars 1982 besökte Indien visade det sig dock att dessa motsättningar fortfarande i hög grad var levande. Uppskattningsvis hälften av kyrkan vägrade acceptera denne som sitt överhuvud. Metropoliten i Delhi fronderade öppet mot patriarken och sade i ett uttalande: Den ortodoxa syriska kyrkan i Indien ledd av Mar Thoma Mathews I, Katholikos av Östern, erkänner inte patriarken Ignatius Zakka Iwas I som sin konstitutionella patriark. Patriarken förvägrades under sitt besök i Delhi att hålla mässa i den syrisk-ortodoxa katedralen utan fick hålla till godo med den katolska.

Av den syrisk-ortodoxa kyrkans 27 biskopssäten finns inte mindre än tio i Indien. I synnerhet i Kerala, kyrkans centrum, har man ett väl utvecklat eget utbildningsväsen med både gymnasie- och yrkesskolor. Som en följd av sitt goda utbildningssystem spelar de syrisk-ortodoxa en framträdande roll i den indiska förvaltningen och i de kvalificerade yrkena. Så var till exempel en syrian indisk ambassadör i Stockholm i början av 1980-talet.

I Mellanöstern finns största antalet i Syrien. De omkring 100 000 syrisk-ortodoxa utgör tio procent av landets kristna befolkning, vars andel av Syriens totala befolkning uppgår till omkring sju procent. Patriarkens säte ligger som ovan nämnts i Damaskus och i Seidnaya ett par mil norr om den syriska huvudstaden invigdes i september 1996 ett internationellt syriskortodoxt teologiskt seminarium som även omfattar ett kloster uppkallat efter Mar Efrem Suryoyo, Efraim Syrern.

I Libanon uppgick antalet vid inbördeskrigets utbrott 1975 till 50 000, en siffra som nu sjunkit till under 10 000 genom utvandring till Syrien, USA och Europa.

I Irak bor 30 000, varav flertalet i Bagdad. Ett prästseminarium finns även i klostret Mar Matta utanför kyrkans tidigare centrum, staden Mosul i norra Irak.

Vidare existerar syrisk-ortodoxa församlingar i Iran (10 000) samt smärre grupper på ungefär ett tusental vardera i Kuwait, Jordanien, Israel och Egypten.

Redan långt innan den syrisk-ortodoxa utvandringen till Sverige tog fart vid mitten av 1970-talet hade syrisk-ortodoxa kristna emigrerat från Mellanöstern. Största mottagarland har i särklass USA varit. Där finns det nu uppemot 100 000 med egen ärkebiskop i Hackensack, New Jersey.

I Europa finner man större kolonier med egna biskopar i Förbundsrepubliken Tyskland, Belgien, Schweiz, Österrike och Storbritannien. Vidare finns syrisk-ortodoxa i Latinamerika, huvudsakligen i Venezuela och Brasilien, samt Australien.

De första syrisk-ortodoxa kom till Sverige redan 1967 efter det att FN:s flyktingkommissarie och Kyrkornas Världsråd vädjat till den svenska regeringen att ta emot en grupp »assyriska« flyktingar som uppehöll sig i Beirut. Av omkring 200 som fick en ny hemort i Sverige tillhörde emellertid det stora flertalet den syrisk-ortodoxa kyrkan medan endast en liten grupp var nestorianer.

Invandringen tog sedan fart i början av 1970-talet, då Förbundsrepubliken Tyskland skärpte sina bestämmelser för gästarbetare. Kristna migranter från sydöstra Turkiet utvandrade då i stället till Sverige och sökte asyl. I en utredning med det träffande namnet *Från ofärd till välfärd* har Ulf Björklund redogjort för denna utveckling och för den laglöshet som drabbade sydöstra Turkiet på 1970-talet och som fick alltfler kristna att emigrera. Trycket ökade mer och mer från den muslimska omgivningen, framför allt från jordlösa kurder som ofta egenmäktigt övertog de gårdar som decimerade kristna familjer inte längre kunde bruka eftersom de unga och starka lämnat landet. Kristna skolor tvingades stänga av brist på elever. De flesta av de en gång 68 kyrkorna i Tur Abdin gick samma öde till mötes. De kvarvarande kristna kom sedan under 1980- och 1990-talen alltmer i kläm mellan två fronter i striderna mellan turkisk militär och den PKK-gerilla som kämpade för en egen kurdisk statsbildning och många kristna mördades av kurder som ville få till stånd en definitiv kristen exodus från detta område.

Under första hälften av 1980-talet började även en utvandring från den syriska sidan av den turkisk-syriska gränsen, dit kristna som ovan nämnts tagit sin tillflykt i samband med de dramatiska händelserna under »svärdets år«. De som bröt upp därifrån hade redan en stor del av sin släkt i Sverige och de lämnade landet i förhoppning att få en bättre tillvaro och i en oro över den framtida politiska utvecklingen i Mellanöstern.

Redan efter den första invandringen 1967 lades grunden till den namnstrid som länge splittrat samfundet. De syrisk-ortodoxa klagade vid ankomsten till Sverige över att bli kallade för assyrier och striden förvärrades när en syrisk-ortodox präst som kom till Sverige i början av 1970-talet visade sig vara anhängare till de nationalistiska assyriska rörelser i USA som hävdar en både religiös och etnisk identitet och förespråkar bildandet av en assyrisk stat i Mesopotamien. Denna strid slutade med att patriarken i Damaskus 1974 avsatte denne präst och att man från kyrkans sida tog öppet avstånd från assyrianismen.

Detta avståndstagande hade tre förklaringar. Enligt kyrkan baserades den syrisk-ortodoxa identiteten på den kyrkliga tillhörigheten och inte på etnicitet. Begreppet assyrier var dessutom knutet till den nestorianska kyrkan som betraktades som kättersk. För det tredje hyste man från kyrkans sida en säkerligen välgrundad fruktan för att nationalistiska strävanden med målsättningen att upprätta en kristen statsbildning skulle få regimerna i Syrien och Irak att betrakta de kristna minoriteterna som en femte kolonn med de följder detta skulle få för deras möjligheter att fritt utöva sin religion.

Situationen tillspetsades ytterligare vid slutet av 1980-talet då en ny syrisk-ortodox ärkebiskop tillträdde i Södertälje. Denne försökte behandla stiftets medlemmar

lika oavsett deras syn på gruppens identitet. När han prästvigde några medlemmar av den assyriska gruppen utlöste detta en konflikt som kulminerade i maj 1990 då en anlagd brand bröt ut i hans bostad. Han var då utestängd från församlingar som inte accepterade hans öppna inställning gentemot den assyriska gruppen. Patriarken i Damaskus fick personligen gripa in och medla med resultatet att den syriskortodoxa kyrkan i Sverige år 1994 delades upp i två administrationer, Syrisk-ortodoxa ärkestiftet och Syrisk-ortodoxa patriarkaliska ställföreträdarskapet i Sverige med var sin biskop. Samtidigt underströk patriarken att dessa parallella kyrkliga administrationer tillsammans utgör den syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige.

Som en följd av identitetskonflikten hade den syrisk-ortodoxa gruppen redan tidigare splittrats i två organisationer. År 1977 grundades Assyriska Riksförbundet och året därpå bildades Syrianska Riksförbundet i Sverige. Båda förbunden bedriver i dag en omfattande verksamhet med kvinno- och ungdomsförbund, musik-, teater- och studentföreningar och idrottsföreningar, där Assyriska Föreningen i Södertälje i december 2004 tog sig till Allsvenskan i fotboll. Assyriska Riksförbundet ger sedan 1978 ut en månadstidskrift, *Hujådå* (union) som trycks på fem språk. Året därefter började även Syrianska Riksförbundet publicera en egen månadstidskrift, *Bahro Suryoyo* (Det syrianska ljuset). De omkring 60 000 syrisk-ortodoxa i Sverige är i dag jämt fördelade på de båda riksförbunden.

Under senare år har relationerna mellan de båda fraktionerna avsevärt förbättrats och alltfler tycks nu använda en »snedstrecksidentitet« och beteckna samfundet som assyrier/syrianer. Med utnämningen av Ibrahim Baylan

till skolminister i oktober 2004 blev för första gången en utomeuropeisk invandrare medlem av en svensk regering och Assyriska Riksförbundets ordförande Yilmaz Kerimo sitter i riksdagen på ett socialdemokratiskt mandat.

I det Turkiet varifrån invandringen av assyrier/syrianer började lever i dag bara omkring 15 000. De är framför allt bosatta i Istanbul, där de har en egen biskop. I kyrkans tidigare kärnland, Tur Abdin, finns i dag bara omkring 2 500 av de ursprungligen omkring 50 000 syrisk-ortodoxa kristna kvar men efter det att striderna mellan den turkiska armén och PKK i stort sett upphört har deras situation gradvis förbättrats. I klostret Mor Gabriel nära Midyat, där en biskop residerar, finns nu en skola för ett fyrtiotal elever, som även utgör ett slags förberedande seminarium för blivande präster och munkar och en liknande verksamhet i mindre skala har även startat i det gamla patriarkatsätet Deyrulzafaran strax utanför Mardin.

Kontakterna mellan de i Sverige bosatta assyrierna/syrianerna och Tur Abdin har under senare år intensifierats och den förbättrade säkerhetssituationen har också lett till planer på hemvändande om än i liten skala. I byn Kafro reser sig till exempel nu nya två- och trevåningshus byggda av 19 familjer från Schweiz, Tyskland och Sverige som planerar att återvända till sina hemtrakter där de hoppas kunna finna en utkomst i vinodling och i den turism som så sakta börjat komma i gång efter det att även de lokala myndigheterna börjat inse den attraktionskraft som finns i det kristna arvet.

Under Turkiets kommande förhandlingar med EU om ett medlemskap kommer fokus också att riktas på de kristna minoriteternas situation och det finns därför nu anledning att se med optimism på den syrisk-ortodoxa kyrkans möjligheter att överleva i sina urgamla hemtrakter.

Den koptiska kyrkan

Enligt den kristna traditionen grundades den första församlingen i Egypten redan år 61 i Alexandria av aposteln Markus. Samma tradition berättar även att denne sju år senare gick martyrdöden till mötes i samma stad. Av gamla handskrifter framgår vidare att evangeliet var känt i Egypten redan före Jerusalems förstörelse år 70.

Så tidigt som i början av 100-talet hade den teologiska skolan i Alexandria fått en central betydelse för den nya religionens fortlevnad. Berömda teologer som Klemens, Kyrillos, Athanasius och Origenes kom där med sina arbeten att bidra till att befästa den kristna läran. Den blinde sankt Didymos utarbetade redan under andra århundradet den första blindskriften och vid dess mitt skapade Pantanaeus det koptiska alfabetet med utgångspunkt i det grekiska, som försågs med ytterligare sju bokstäver. Än i dag används koptiskan, »de gamla egyptiernas språk«, som liturgispråk.

Egypten kan betecknas som klosterväsendets vagga. Redan under 200-talet slog sig de första eremiterna ned i de egyptiska öknarna. Ordet eremit härstammar för övrigt från det grekiska *eremos* som betyder öken och munk har sitt ursprung i *monachos*, ensam. Mest känd av dessa eremiter är Antonius som dog år 356 då han skall ha uppnått den respektabla åldern av 105 år. Han fick sin levnadsteckning skriven av kyrkofadern Athanasius. Denna blev något av sin tids bestseller och väckte omvärldens intresse för eremit- och munkväsendet. Eremiternas ensliga hyddor hade nämligen snart följts av gemensamma bosättningar. Mot slutet av 200-talet uppstod de första klostren i nedre Egypten och långväga resenärer begav sig dit för att lära känna munklivet och sedan införa klosterväsendet i sina hemländer.

I takt med att detta spred sig över Syd- och Mellaneuropa växte motsättningarna mellan biskoparna i Rom och Alexandria. Båda gjorde anspråk på överhöghet över hela kyrkan, något som demonstreras av att den koptiske patriarken än i dag bär titeln påve.

Det finns belägg för att kopterna sände ut sina missionärer till norra Europa. Ett exempel är Sankt Moritz som först mönstrade till den romerska Thebe-legionen men slutade som missionär och spred den kristna läran i de schweiziska Alperna. En mondän stad och ett kloster bär i dag hans namn på den plats där han dog martyrdöden och där förvaras hans reliker liksom några av hans böcker och andra ägodelar.

Denna kyrkopolitiska maktkamp fick påspädning av rent teologiska motsättningar. De monofysitiska idéerna hade från början sitt starkaste fotfäste i Egypten, där patriarken Kyrillos av Alexandria var de nya kristologiska tankarnas främste förespråkare. Under kyrkomötet i Efesos 431 hade han framstått som segrare men tjugo år senare utgick, som tidigare nämnts, hans efterträdare Dioskurus som förlorare mot påven Leo i Rom i striden om Jesu sanna natur.

Motståndet mot kyrkomötets beslut i Chalcedon år 451, då Kyrillos läror fördömdes, var massivt i Egypten inte bara bland prästerskapet utan också i de breda befolkningslagren. Detta hade inte minst sin politiska förklaring. Den hamitiska befolkningen i Egypten motsatte sig – liksom den semitiska i Syrien – alltmer Bysans politiska överhöghet. Den ökade religiösa prestige som patriarken i huvudstaden Konstantinopel fått på grund av sin hemvist sågs inte heller med blida ögon av de kristna egyptierna utan betraktades som en nedvärdering av det äldre och ärevördigare patriarkatet i Alexandria. De politiska spänningarna ökade ytterligare då kejsar Justinianus lät

spärra in alla biskopar som misstänktes för monofysitiska villfarelser i kloster.

Århundradet efter kyrkomötet i Chalcedon utmärktes av ständiga religiösa stridigheter som ofta urartade i politiskt våld och förföljelser på kyrkopolitisk grund. Fram till år 567 växlade patriarkämbetet mellan ortodoxa och monofysitiska patriarker. Detta år upprättades två parallella patriarkat: ett för de ortodoxa som huvudsakligen utgjordes av inflyttade utlänningar och ett för de inhemska monofysiterna. De senares patriark hette Petrus IV och betraktas nu av den koptiska kyrkan som dess första överhuvud.

Under åren mellan kyrkomötet i Chalcedon och den arabiska erövringen av Egypten kom den koptiska kyrkan att förkroppsliga det egyptiska folkets motstånd mot den hellenistiska överhögheten. De arabiska arméerna hälsades därför efter sitt intåg år 640 som befriare av den inhemska befolkningen. Vid den tidpunkten torde denna ha uppgått till sex miljoner, medan den ortodoxa rikskyrkan beräknas ha haft högst 300 000 medlemmar. Benämningen koptisk för kyrkan uppkom först efter den arabiska erövringen. Ordet kopt (arabiskans *kubt*) är nämligen den arabiserade formen av det grekiska ordet *aiguptos*. I dag är ordet liktydigt med kristen egyptier. Den koptiska kyrkan, som varit starkt helleniserad, fick nu alltmer en nationell egyptisk prägel, även om många hellenistiska drag levde kvar.

Till en början upplevde kyrkan en blomstringstid under den arabiska överhögheten. Den av bysantinerna fördrivne patriarken tilläts återvända och kyrkor och kloster som beslagtagits och utnyttjats av rikskyrkan återlämnades. Många kopter fick vidare överta poster inom förvaltningen som tidigare innehafts av greker. Samlevnaden med de nya muslimska härskarna var dock inte helt problemfri. Långa perioder av fredlig samexistens avbröts av perioder med

öppna motsättningar. Under det muslimska trycket, men även av rent opportunistiska skäl, övergick många kopter till erövrarnas religion. Vidare måste patriarkerna köpa sin värdighet av de muslimska makthavarna till höga summor, som de sedan i sin tur sökte pressa ut av underlydande biskopar och präster. En följd blev en omfattande simoni (handel med kyrkliga ämbeten), som vållade kyrkan stora skador.

Värst drabbades kopterna under den fatimidiske kalifen al-Hakims styre (996–1021). Denne, den drusiska religionens skapare och gudom, sägs ha förstört mer än 3 000 kyrkor och tvingat mängder av kopter att avsäga sig sin kristna tro. De därpå följande korstågen ökade ytterligare kyrkans svårigheter. Korsfararnas arrogans mot de inhemska kristna fick dessa att förlora tilltron till den västerländska kyrkan och förhindrade ett närmande till Rom som kunde ha stärkt den i dess då utsatta position. Framför allt fick emellertid korsfararnas hårda framfart i Egypten till följd att muslimerna i sin tur utkrävde hämnd för lidna oförrätter på den inhemska kristna befolkningen.

Under mamlukernas välde (1250–1517) blev de kristna utrensade från stora delar av offentlig tjänst med undantag för en av de traditionella sysslorna, att administrera och förvalta skatteindrivningen. Ett stort antal kloster förstördes och det kyrkliga livet utsattes för en rad inskränkningar. I likhet med judarna tvingades de kristna bära en särskild klädsel, i kopternas fall en gördel, i judarnas en gul turban.

Avfallen till islam ökade och omkring år 1500 beräknas endast en tiondel av Egyptens befolkning ha tillhört den koptiska kyrkan. Vid tiden för den arabiska erövringen fanns över 100 koptiska biskopar, ett antal som vid 1500-talets slut minskat till 10.

Efter den osmanska erövringen av Egypten år 1517 förbättrades kopternas situation men först år 1815 under Muhammad Ali, »det moderna Egyptens fader«, avskaffades de särskilda skatter som gällt i över tusen år. Under Muhammad Alis långa styre, som varade till 1848, kom kopter att utgöra ryggraden i statsförvaltningen och många kristna familjeöverhuvuden förlänades de ärftliga titlarna *bey* eller *pascha*. En kopt, Ibrahim al-Gawhari, utsågs till och med till storvesir.

Den koptiska kyrkan genomgick sedan en renässans under den upplyste patriarken Kyrillos IV (1854–61). Utbildningsnivån höjdes liksom medvetenheten om en distinkt koptisk identitet. En aktiv lekmannarörelse växte fram och den teologiska utbildningen bland präster, som ofta inte kunde läsa arabiska och än mindre koptiska, förbättrades. Under denna tid började också de europeiska stormakterna utöva påtryckningar på det osmanska imperiet och Egypten för att underlätta situationen för de kristna. Som en följd av osmanernas nederlag i Krimkriget avskaffades 1855 ytterligare ett av tecknen på kopternas lägre status. Skatten *djizja*, som betalats som kompensation för att de var undantagna från värnplikt, slopades och de fick möjlighet att bli soldater. I enlighet med sultan Abd al-Majids dekret året därpå blev alla undersåtar i det osmanska imperiet likställda inför lagen oberoende av religionstillhörighet. 1866 deltog kopter i det så kallade konsultativa rådets öppnande vilket blev början till deras integration i Egyptens politiska system. Med sina politiska rättigheter säkrade och befriade från alla sociala restriktioner följde en blomstringstid för kopterna som också åtföljdes av ett religiöst uppvaknande.

Under 1900-talets början ansträngdes dock relationerna mellan kopter och muslimer på nytt. Den brittiske höge

kommissarien, Sir Eldon Gorst (1907–11), införde i sin strävan att blidka muslimska nationalister ett system som i praktiken gjorde det omöjligt för kopter att få högre befattningar inom administrationen. Muslimernas syn på Egypten som ett muslimskt land hårdnade. I protest sammankallade kopterna 1911 en kongress i Asyut där de lade fram sina krav: bättre representation, lika karriärmöjligheter inom den högre administrationen, lika tillträde till statlig utbildning, kristen religionsundervisning i de statliga skolorna och söndagen som helgdag. Både den brittiska ockupationsmakten och den muslimska majoriteten ansåg emellertid deras klagomål grundlösa och samtliga krav refuserades.

Det fanns då även nationalistiska strömningar som i två kongresser, 1905 och 1912, diskuterade planer på en koptisk statsbildning. Tanken var att skapa en nationell enklav för kopter i övre Egypten. Detta projekt stötte emellertid på två hinder. Ett var att de rika kopterna vägrade att stödja ett projekt som skulle bryta deras ekonomiska kontakter med resten av Egypten. Det andra var en otillräcklig lobbying i väst, särskilt i Storbritannien.

De koptiska nationalisterna lyckades därför inte få sin motsvarighet till den sionistiska rörelsens Balfourdeklaration. Med undantag för denna ganska obetydliga nationalistiska strömning föredrog den koptiska eliten att vara en del av det egyptiska nationella etablissemanget och muslimer och kopter kämpade sida vid sida mot den brittiska ockupationen av Egypten 1882–1922 och arbetade för självständighet och en ny politisk ordning. Den förbrödring som då inleddes initierades framför allt av två muslimer. Ahmad Lutfi as-Sayyd (1872–1963) drev under parollen »Egypten åt egyptierna« tesen att religionen inte skulle spela någon roll i politiken. För honom var den

egyptiska identitetens kärna snarare faraonisk än arabisk. Sa'd Zaghlul (1856–1927), som var självständighetsrörelsens egentlige ledare, hade kopternas förtroende eftersom han inte var belastad av förkrigstidens spänningar. På 1920-talet kunde man därför hitta kopter i ett flertal betydelsefulla positioner. Många spelade också en framträdande roll i det ledande nationella partiet, *Wafd*. Den främste av dessa, William Makram Obeid, innehade viktiga poster i de egyptiska regeringarna under mellankrigstiden, sist som finansminister från 1944 till 1946. En annan toppbefattning inom partiet innehades av Boutros Boutros-Ghali, farfar till den senare generalsekreteraren i FN.

Denna harmoniska period i de koptisk-muslimska relationerna blev emellertid kortvarig. I början av 1930-talet startade islamister en mot kopterna riktad propaganda och de trängdes mer och mer ut från det politiska livet. Vidare upphävdes det dekret från 1856 som avskaffat diskriminering av medborgare på grund av religionstillhörighet. I stället infördes 1934 en förordning som ställde upp tio villkor för nybyggnation eller renovering av kyrkor. De fick till exempel inte ligga närmare en moské än 100 meter, inte heller vid ett torg eller en regeringsbyggnad eller i ett huvudsakligen muslimskt område.

De omfattande nationaliseringar som följde efter kungadömets fall 1952 och Nassers maktövertagande två år senare drabbade kopterna hårt. De ägde då 75 procent av transportnäringen, 51 procent av bankerna, 44 procent av industrin och en tredjedel av den jord som brukades. Ett stort antal kopter emigrerade samtidigt som ett koptiskt parti – Den koptiska nationen – (*Umma Qubtiyya*) bildades. Bara efter några dagar hade partiet 90 000 medlemmar

men det upplöstes snabbt av den nya regimen och dess grundare arresterades.

Nassers arabiska nationalism blev en ny faktor i egyptisk politik och kopternas roll i denna reducerades till en enda representant i regeringen och då på en undanskymd post utan reellt inflytande. Vid parlamentsvalen 1964 gick till exempel endast ett av 360 mandat till en kopt, vilket ledde till att Nasser själv utsåg ytterligare tio medlemmar, varav åtta var kopter. En proportionell fördelning skulle emellertid då ha givit dem minst 25 platser i parlamentet. Religionsfriheten blev dock oantastad. Så lade Nasser år 1965 personligen grundstenen till den nya katedralen och patriarksätet i Kairo.

Efter Nassers död 1970 slog hans efterträdare Anwar Sadat in på en mera islamistisk väg. För att tillmötesgå en växande religiöst betonad opposition med sin grund i befolkningsexplosionen samt den snabba urbaniseringen och de problem detta skapade för staten när det gällde att upprätthålla en elementär service och infrastruktur, fastslogs i den nya konstitution som antogs 1971 att »islam är statens religion, arabiska dess officiella språk och den islamiska lagen (*shari'a*) en grundläggande princip för lagstiftningen«.

Påven Shenouda III gick emot denna ändring av konstitutionen och krävde offentligt ett slut på all diskriminering på religiös grund. Den 6 november 1972 sattes en koptisk kyrka i Khanka nära Kairo i brand. När 100 präster åtföljda av lekmän kom till platsen och höll en särskild gudstjänst vid den svårt förstörda kyrkan blossade våldsamheter åter upp och hem och affärer som ägdes av kristna förstördes. Denna incident var den första i en hel serie av antikoptiska attacker som i de flesta fall iscensattes

av den militanta *Jama'at Islamiyya*, som vuxit fram ur det Muslimska brödraskapet.

Under andra hälften av 1970-talet försämrades det religiösa klimatet gradvis än mer som en följd av att Sadat såg sig tvungen till nya eftergifter gentemot den tilltagande muslimska fundamentalismen. När den muslimska lagen, *shari'a*, gjordes till »den grundläggande principen« i lagstiftningen såg kopterna detta som ytterligare ett steg i en omvandling av Egypten från en sekulär stat till en islamisk teokrati och befarade att de åter skulle hamna i en status som skyddsfolk (*dhimmi*.) I protest inledde Shenouda år 1977 en hungerstrejk. De båda följande åren kom det till öppna, våldsamma motsättningar mellan kopter och medlemmar av det Muslimska brödraskapet, i synnerhet vid universiteten i al-Minya och Asyut i övre Egypten. Konfrontationen mellan islamiska grupper och kopter nådde en klimax under påskhögtiden 1980 när militanta muslimer varnade kopterna för att delta i det traditionella firandet. Oroligheterna spred sig nu också till Kairo och Alexandria. Bombattentat utfördes mot kristna kyrkor och krävde även dödsoffer. I sammanstötningar i en förort till Kairo i juni 1981 dödades 35 personer, varav 25 kristna. Tre kyrkor brändes liksom koptiska hus och affärer.

Sadat, som tidigare – i maj 1980 – anklagat kopterna för att provocera fram konfessionella motsättningar i syfte att skapa en egen stat i övre Egypten med Asyut som huvudstad, såg sig nu föranlåten till ett drastiskt ingripande. Den femte september 1981 lät han inte bara arrestera ledarna för en rad fundamentalistiska muslimska organisationer, däribland det Muslimska brödraskapet, utan även påven Shenouda, åtta koptiska biskopar och ett hundratal framstående lekmän. Shenouda avsattes från sitt ämbete och placerades i husarrest i ett kloster ett tiotal mil

utanför Kairo. Istället tillsatte Sadat egenhändigt ett femmannaråd av biskopar som skulle fullgöra de påvliga funktionerna. Bland dessa ingick den internationellt kände biskopen Samuel, medlem av Kyrkornas Världsråds centralkommitté. Denne var sedan bland dem som – tillsammans med Sadat – miste livet vid det attentat som muslimska fundamentalister utförde en månad senare.

Sadats efterträdare som egyptisk statschef, Hosni Mubarak, lät släppa alla arresterade koptiska biskopar. Påven Shenouda fick däremot inte återuppta sina funktioner förrän nyåret 1985. Som en första ämbetsåtgärd, och som en ömsesidig försoningsgest, firade Shenouda därefter den sjätte januari den koptiska julmässan i närvaro av presidenten och framträdande muslimska regeringsmedlemmar.

Internationella påtryckningar, inte minst amerikanska, ledde till att den egyptiska regeringen gav tillåtelse att reparera de sönderfallande koptiska kyrkorna, och 1999 likställdes de koptiska kyrkorna och moskéerna inför lagen och mark som konfiskerats från den koptiska kyrkan återlämnades.

Detta innebar emellertid inte ett slut på konflikterna med muslimska fundamentalister. I januari år 2000 dödades till exempel i byn al-Kosheh i övre Egypten 21 koptiska män, kvinnor och barn och många fler skadades. Enligt rapporter i medier började bråket med en dispyt om pengar mellan en muslimsk och en koptisk handelsman. Detta blev inledningen till våldsamheter som pågick i tre dagar i den huvudsakligen kristna byn och som spred sig till två närliggande byar utan att polisen ingrep.

Kopterna är underrepresenterade både politiskt och administrativt på alla nivåer medan de fortfarande är överrepresenterade i många intellektuella yrken. En

fjärdedel av Egyptens advokater, veterinärer, apotekare och journalister är till exempel kopter. Kopternas krav i dag är desamma som de ställde i konferensen i Asyut 1911. De vill vara jämställda inför lagen, känna säkerhet för sina liv och sin egendom, ha samma ekonomiska och sociala möjligheter som den muslimska majoriteten och frihet att utöva sin religion, sitt språk och sin kultur. De vill bli integrerade utan att assimileras. Som en gest gjorde president Mubarak den 7 januari 2003 den koptiska julen till en nationell helgdag.

Kopterna har sällan gift sig utanför sina egna led och betraktar sig därför ofta som ättlingar till de faraoniska egypterna. Det grekiska ordet *aigyptios* – som tidigare ansetts vara grunden för beteckningen kopt – härrör enligt den koptiska traditionen från hieroglyfen Ha-ka-Ptah, guden Ptahs tempel.

Officiellt anges deras antal till tre miljoner. Kopterna själva hävdar däremot att deras skara uppgår till mellan åtta och tio miljoner, vilket skulle motsvara omkring 15 procent av Egyptens befolkning. Med sin genomsnittligt bättre utbildning utgör de en oproportionerligt stor del av landets ekonomiska över- och medelklass. De flesta bor i övre Egypten. Oftast finns de koncentrerade till större städer som Kairo, Alexandria, Asyut, al-Minya och Sohaj. De är representerade i alla samhällsklasser med större antal i medel- och överklass tack vare sitt intresse för utbildning. De visar ofta sin tro diskret med en liten blå tatuering av ett kors på handleden.

Bland i väst kända kopter kan nämnas skådespelaren Michael Shalhoub – mera känd under sitt artistnamn Omar Sharif – samt den internationellt kände hjärtkirurgen Magdi Yacoub vid Harefield-sjukhuset i London. Som ovan nämnts är även FN:s förre generalsekreterare Boutros Boutros-Ghali

kopt. Denne, vars hustru för övrigt är judinna, spelade som vice utrikesminister en framträdande roll på egyptisk sida under de förhandlingar med USA och Israel som ledde fram till Camp David-avtalen och under de därpå följande egyptisk-israeliska förhandlingarna.

Kyrkligt överhuvud är »den allra heligaste fadern och patriarken och påven av Alexandria« som dock sedan tusentalet har sitt säte i Kairo. Hans fullständiga titel är »Patriark för den koptiska kyrkan av Egypten, Abessinien, Nubien, Sudan, Jerusalem, Pentapolis och alla de platser där Sankt Markus predikade samt påve av Alexandria«.

Han har traditionellt valts bland munkarna i Sankt Antonius, ett av de koptiska klostren. Shenouda III innehar sitt ämbete sedan 1971 och är i ordningen den etthundrasjuttonde patriarken av Alexandria. 1973 avlade han ett officiellt besök i Rom, varvid ett symboliskt streck drogs över den konflikt som inleddes med kyrkomötet i Chalcedon år 451. Den koptiska kyrkan – som tidigare undvikit närmare kontakter med de övriga kyrkorna i regionen – har under de senaste årtiondena ändrat denna inställning och är till exempel medlem i det år 1974 grundade Middle Eastern Council of Churches.

Markuskatedralen i stadsdelen Abbasija i Kairo är kyrkans centrum. Här förvaras även vad som påstås vara kvarlevorna efter aposteln Markus. År 828 lyckades venetianarna i triumf hemföra dessa från Alexandria och sedan dess är Markus Venedigs skyddspatron. På den förmenta nittonhundrade årsdagen av mordet på aposteln återställdes emellertid 1968 denna relik till den koptiska kyrkan. Under de senaste årtiondena har denna visat prov på en förnyad livskraft, som inte minst tagit sig uttryck i ett återupplivat klosterväsende.

Det koptiska kyrkoåret skiljer sig avsevärt från övriga kyrkokalendrar. För kopterna börjar den kristna eran den 29

augusti 284. Denna dag blev Diocletianus romersk kejsare och omfattande förföljelser mot de kristna inleddes. Diocletianus utfärdade ett edikt, enligt vilket alla kyrkor skulle förstöras, alla biblar och liturgiska böcker brännas och alla kristna sammankomster förbjöds. Även det koptiska kyrkoåret börjar den 29 augusti och flera kristna helger firas av kopterna på andra dagar än dem som Mellanösterns övriga kyrkor högtidlighåller. Jul firas senare och Marie bebådelsedag och Kristi himmelsfärdsdag tidigare. Marias död och hennes himmelsfärd ihågkoms på två helt olika dagar – den 16 januari, respektive den 9 augusti, eftersom Marias kropp, enligt den koptiska legenden, först blev till en hög av stoft och inte förrän efter 206 dagar uppväcktes hon från de döda och beledsagades till himlen av en änglakör.

Förutom de tre bibliska ärkeänglarna vördar kopterna vidare en fjärde, Suriel, som förde Adam och Eva från paradiset. Som änglar av en högre rang räknas även de fyra väsenden som profeten Hesekiel skådade i en syn (Hesekiel, första kapitlet) och som omnämns i Johannes uppenbarelser 4:6–9.

Det finns inga officiella uppgifter om den koptiska diasporans storlek men pålitliga källor talar om 2 miljoner i USA, Canada, Storbritannien och andra europeiska länder.

Utanför Egypten finns koptiska biskopssäten i Jerusalem, Sudan, Kenya och Frankrike. Den etiopiska kyrkan har sedan 1959 en autonom ställning gentemot patriarken av Alexandria. Ett större antal bor i Tyskland, där det finns ett tiotal församlingar och två kloster. Det första koptiska klostret i Europa invigdes i maj 1980 i Waldsolms-Kröffelbach i Tyskland.

I Sverige finns nu ett tusental kopter med två egna kyrkor. Den första invigdes i Stockholm 1993 och året därpå fick även Göteborg en koptisk kyrka.

Den armenisk-ortodoxa kyrkan

Armenierna har sitt ursprung i östra Anatolien med sjön Van och berget Ararat som två historiska och geografiska symboler. De kallar detta område *Hayastan* och sig själva för *hayk* efter sin mytiske stamfader. Noa blev enligt den armeniska traditionen begravd i Khitj i södra Armenien. En av hans tre söner, indoeuropéernas förmente stamfader Jafet, hade i sin tur en ättling Hayk, som revolterade mot jätten Bel i Babylon och sedan tvingades fly norrut. Han förföljdes till trakten av Ararat, där sedan Bel dödades i ett stort slag. Hayk och hans stam kunde därefter leva i frihet.

Alltsedan dess har detta område enligt denna tradition varit armeniskt. Redan år 1000 före Kristus fanns här ett kungarike med Van som huvudstad. Assyrierna kallade det för Urartu, det vill säga Ararat. Persiska och grekiska källor talar om armenier och Armenien från omkring 500 före Kristus. År 189 före Kristus lyckades konung Artashes grunda ett självständigt armeniskt rike. Den störste av de därpå följande armeniska kungarna, Tigranes den andre, regerade från år 95 till 55 före Kristus över ett område som sträckte sig från Kaspiska havet till Syrien och Medelhavet. Tigranes besegrades av den romerske generalen Lucullus, vars berömda måltider således finansierades med armeniskt guld. Inför åsynen av den romerska armén skall Tigranes för övrigt ha fällt en övermodig kommentar som blivit klassisk: »Om de kommer som ambassadörer är de för många; om de kommer som fiender är de för få.«

Armenierna kan göra anspråk på att vara världens äldsta kristna nation. Enligt sin egen tradition kristnades de redan under det första århundradet av apostlarna Taddeus och Bartolomeus. Därför kallas kyrkan ibland även den armeniska apostoliska kyrkan. Som egentlig grundare betraktas emellertid Gregorius med tillnamnet Upplysaren.

År 294 utsågs denne av metropoliten i Caesarea till biskop av Kappadokien. År 301 omvände han den hedniske konungen Tiridates den tredje till kristendomen med hela dennes armeniska nation. Kyrkan – som efter Gregorius fortfarande kallas den gregorianska – deltog i kyrkomötet i Nicaea 325, men vägrade år 374 att längre erkänna Caesareas överhöghet och blev en självständig enhet under ett eget primat med titeln *katholikos*.

Denna uppkomst av en rent armenisk kyrka kom att spela en avgörande roll i armeniernas kamp för att bevara sin nationella identitet. År 387 delades Armenien upp mellan romare och perser men kyrkan överlevde. Under första hälften av 400-talet reformerades den efter bysantinska linjer av Sankt Isak (Sahek) den store. En annan kyrkoman, Sankt Mesrop Mashtots, översatte Bibeln och annan religiös litteratur till armeniska och skapade för detta ändamål år 406 det armeniska alfabetet med 36 bokstäver som än i dag används.

På grund av ett krig mot de dåvarande persiska härskarna deltog inga representanter för den armeniska kyrkan i de monofysitiska stridigheterna vid kyrkomötet i Chalcedon år 451. På 490-talet sammankallades emellertid en armenisk synod som – i likhet med de koptiska och syrisk-ortodoxa kyrkorna – av huvudsakligen rent politiska skäl vägrade acceptera kyrkomötets diktum. Kyrkan har alltsedan dess betraktats som monofysitisk. Många hävdar dock att armenierna av misstag förkastade den kristologiska definition som antogs i Chalcedon.

Under de följande århundradena är den armeniska historien en historia om förföljelser från både persisk och bysantinsk sida. De bysantinska kejsarna deporterade tusentals armenier till Trakien och Makedonien. Flera av kejsarna var dock själva av armeniskt ursprung, bland dem

Basileios I (867–886) och Leo Armeniern (813–820), om vilken en grekisk historiker gav följande omdöme: »Han kom från armeniernas land, vilket enligt många förklarar hans halsstarrighet och onda sinnelag.«

Under 800-talet hade den armeniska monarkin återupprättats under dynastin Bagratit som byggde en huvudstad vid Ani intill våra dagars armenisk-turkiska gräns. En annan dynasti härskade i ett område längre söderut. Dessa monarkier blev inte långlivade utan föll när de seldjukiska turkarna år 1064 från Centralasien trängde fram över Anatolien.

Denna invasion ledde till massflykt av armenier mot sydväst där de i Cilicien – området utmed Turkiets sydöstra medelhavskust – omkring år 1080 grundade ett nytt kungadöme som allierade sig med korsfararna. Denna union bestod fram till dess att korsfararnas sista fäste Akko i våra dagars norra Israel intogs 1291. År 1375 föll det armeniska kungadömet av Cilicien. Dess siste konung Levon V Lusignan dog i landsflykt i Paris 1393.

Kort tid efter Konstantinopels fall 1453 fick armenierna under osmanerna – som den första av de kristna minoriteterna – ställning som *millet* – religiös nation – med en patriark i Konstantinopel som nationellt och kyrkligt överhuvud.

För härskarna i Konstantinopel utgjorde det armeniska hjärtlandet i östra Anatolien en viktig buffert mot det persiska väldet. Armenierna var ansedda undersåtar med stort ekonomiskt och politiskt inflytande. Detta tog sig uttryck i att de tilldelades ministerposter och betecknades som *millet-i-sadika* (den lojala nationen). Tid efter annan kom de emellertid hårt i kläm i strider som osmanerna och de persiska shaherna utkämpade på deras område.

Under början av 1800-talet förändrades armeniernas situation genom det ryska tsardömets »Drang nach Süden«. Efter en serie krig mellan Persien och Ryssland erövrade de ryska arméerna – delvis hjälpta av armeniska frivilligkårer – de östra delarna av det historiska Armenien, omfattande bland annat Etjmiadzin med en kyrka från 304 och huvudstaden i våra dagars självständiga republik Armenien, Jerevan, som tidigare legat under persisk kontroll.

Liksom grekerna och slaverna på Balkan hoppades armenierna att den ortodoxe tsaren skulle rädda dem undan de otrogna osmanernas överhöghet. Allteftersom den ryska kontrollen över Kaukasus stärktes blev en öppen konflikt med Höga Porten i Konstantinopel oundviklig. År 1829 tvingades turkarna avstå från armeniska områden vid turkisk-ryska gränsen, och under både Krimkriget 1855 och 1877–78 års krig trängde ryska arméer in i turkiska Armenien. Armenierna hyste nu hopp om självständighet eller åtminstone en långtgående autonomi och sände en manstark delegation till Berlinkongressen 1878. Deras förhoppningar kom där på skam. Ryssland tvingades evakuera stora delar av de områden som erövrats, däribland den största staden, Erzurum. Istället för självständighet eller autonomi fick armenierna endast en i praktiken ohållbar försäkran om att västmakterna skulle skydda dem mot turkiska övergrepp. Ett litet antal brittiska konsuler utplacerades i området med den omöjliga uppgiften att se till att armenierna inte utsattes för sådana.

Situationen försämrades snabbt. En rad underjordiska armeniska politiska organisationer med olika ideologisk inriktning bildades, varav några verkade för en öppen väpnad revolt. Den osmanske sultanen Abdul Hamids motdrag blev att beväpna kurder och uppmana dem att attackera armeniska byar. År 1891 upprättades de så

kallade hamidije-regementena bestående av kurdiska soldater som terroriserade den armeniska befolkningen. Detta ledde 1894 till ett armeniskt upprorsförsök, som i sin tur under åren 1894–96 resulterade i massakrer, som beräknas ha kostat 300 000 armenier livet. De europeiska skyddsmakterna ingrep inte utan Lord Salisbury fällde i det brittiska parlamentet kommentaren att brittiska flottan av naturliga skäl inte kunde operera i Taurusbergen.

Efter ungturkarnas revolution 1908 följde nya massakrer på armenier som kulminerade under åren 1915–16. Efter dessa händelser fanns endast 100 000 armenier kvar i Turkiet av en befolkning som före 1914 uppgick till två miljoner. Många av de överlevande hade fått skydd av sina muslimska grannar. Andra hade räddat sig genom att byta namn och konvertera till islam. Antalet dödade uppskattas till närmare en och en halv miljon. Dessa fruktansvärda händelser åberopades av Adolf Hitler inför den tyska inmarschen i Polen 1939:

> Jag har givit mina enheter order att utan nåd eller misskund utrota män, kvinnor och barn av den polsktalande rasen. Bara på detta sätt kan vi få det »Lebensraum« vi behöver. Vem minns, när allt kommer omkring, i dag ihåg utrotningen av armenierna?

Flyktingströmmen gick huvudsakligen till Jazira-området i nordöstra Syrien men även till Ryssland. Redan före dessa pogromer hade en utvandring förekommit till Indien, Polen, Rumänien, Italien och Nordamerika. Efter första världskriget sökte sig även många flyktingar vidare till Frankrike.

Vid första världskrigets slut och det osmanska väldets fall gjorde segermakterna en rad uttalanden om att ett fritt och självständigt Armenien skulle upprättas.

En självständig armenisk republik utropades också den 28 maj 1918 och i Sèvres-traktaten 1920 mellan det osmanska

imperiet och segermakterna fastställdes, i enlighet med president Wilsons fjortonpunktsprogram, upprättandet av såväl en självständig armenisk som en kurdisk stat.

Traktaten kom av flera orsaker aldrig att ratificeras. Den armeniska befolkningen var fullständigt fördriven från över tre fjärdedelar av det område som skulle utgöra den armeniska staten. De allierade segermakterna och britterna evakuerade Kaukasus. Krigströttheten växte liksom den amerikanska isolationismen. Istället beslöt Lenin att dela Armenien med den nye turkiske ledaren Kemal Atatürk, sedan denne visat en oväntad militär och politisk styrka.

Sèvres-traktaten kom att ersättas av fredsfördraget i Lausanne. I detta nämns ingenting om självständiga armeniska och kurdiska stater utan fördraget innehåller endast vaga uttalanden om minoriteters rättigheter i allmänhet på grundval av det traditionella *millet*-systemet från det osmanska väldets tid. En armenisk sovjetrepublik – som endast omfattade en tiondel av de historiska armeniska områdena – upprättades mot slutet av år 1920 och är nu den självständiga armeniska republiken.

Av de cirka sex miljoner armenierna bor nu omkring tre miljoner i sin egen stat, där även den armenisk-ortodoxa kyrkans centrala byggnad – klostret och katedralen i Etjmiadzin, grundat år 304 – finns. Etjmiadzin, vars prästseminarium bland sina elever räknat den politiske överlevnadskonstnären, Anastas Mikojan, »Stalins löjtnant«, är även säte för den rangmässigt högste av kyrkans fyra patriarker. Sätet i Etjmiadzin betecknas som »den Heliga Stolen för alla armenier« och patriarken, som har titeln katholikos, förses ibland även med epitetet *Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians*. Ämbetet innehas i dag av Hans Helighet Karekin II. Under Etjmiadzin lyder administrativt den armeniska diasporan i Östeuropa, Indien,

Australien, Sydamerika, Etiopien, Irak, Egypten samt delvis även Västeuropa och USA. Vidare är patriarkaten i Jerusalem och Turkiet formellt underställda Etjmiadzin.

Patriarken i Jerusalem har sitt säte i Sankt Jakobs kloster, byggt på den plats där enligt traditionen aposteln Jakob och Jesu broder Jakob är begravna. Armenierna har vidare kapell både i gravkyrkan i Jerusalem och i födelsekyrkan i Betlehem. Till patriarkatet hör fyra ärkebiskopar men deras sammanlagda hjord uppgår endast till omkring 5 000, varav 2 500 i Jerusalem, cirka 800 i Israel och omkring 1 800 i Jordanien. Majoriteten där utgörs av flyktingar från den av Israel ockuperade Västbanken. I början av februari 1990 avled Yeshighe Derderian efter drygt 40 år i ämbetet. Efter mycket internt besvär utsågs en biskop med säte i USA, Turkom Menoogian, till ny patriark.

I Turkiet finns nu endast omkring 60 000 armenier så gott som uteslutande bosatta i Istanbul. Kyrkligt överhuvud för dessa är Hans Salighet Mesrod II Mutafian.

I Mellanöstern finns den största armeniska kolonin – närmare en kvarts miljon – i Syrien, varav omkring 180 000 tillhör den armenisk-ortodoxa kyrkan. Omkring 70 procent av armenierna i Syrien är bosatta i Aleppo. I detta norra Syriens centrum utgör de en stor och ekonomiskt mycket betydande del av befolkningen med egna kvarter, där den armeniska skriften helt dominerar. Norr om Aleppo finns flera småstäder och byar med enbart armeniska invånare. Störst av dessa är Kassab alldeles intill den turkiska gränsen, varifrån man med blotta ögat kan se berget Musa Dagh, där 4 000 armenier i fyrtio dagar höll stånd mot turkiska armén tills de räddades av en fransk eskader och fördes till Egypten. Denna händelse har beskrivits av den österrikiske författaren Franz Werfel i boken *De fyrtio dagarna på Musa Dagh*.

Omkring 20 procent av armenierna i Syrien bor i Damaskus. Även där finns det ett *hayy al-arman* (armeniskt kvarter). Återstoden är spridda över hela Jazira-området med större koncentrationer i Qamishli och Hassak. Armenierna är huvudsakligen verksamma inom privat handel, industri och hantverk. Deras ekonomiska ställning är genomgående mycket stark. I Aleppo och Damaskus dominerar de guld- och silverhandeln och flera av Syriens största privata entreprenörer och industriägare är armenier.

I Syrien är den armenisk-ortodoxa kyrkan uppdelad i två primat, ett för norra Syrien med säte i Aleppo och ett i söder med säte i Damaskus. När jag bodde där i början av 1980-talet utgjorde prelaten där ett typexempel på den armeniska diasporans utbredning och geografiska rörlighet. Han var född i Etiopien, australisk medborgare och var, innan han tillträdde sin tjänst, proffsboxare i Frankrike.

Även i Irak finns mellan 15 000 och 20 000 armenier som kom dit som flyktingar undan massakrerna i Turkiet. De är huvudsakligen bosatta i Bagdad och Basra.

I Libanon uppgår antalet armenisk-ortodoxa till omkring 150 000. Dessa har under inbördeskriget varit en av de mest utsatta grupperna, dels på grund av sin önskan att hålla sig neutrala i konflikten, dels på grund av ett långvarigt motsatsförhållande till den kristna majoritetsgruppen – maroniterna. Blodiga strider utkämpades vid flera tillfällen med maronitisk milis kring den armeniska stadsdelen Antelias i nordöstra Beirut, där patriarken för Libanon och Syrien, Karekin II, har sitt säte. Liksom patriarken i Etjmiadzin bär även han titeln katholikos med tillnamnet »av Cilicien«. Antelias har nu administrativ överhöghet inte bara över Libanon utan även över Syrien, Cypern, Kuwait samt delar av Västeuropa och USA. En rivalitet förekommer mellan Antelias och Etjmiadzin i synnerhet vad gäller den

religiösa överhögheten över den armeniska diasporan i Iran och Grekland.

Den övriga armeniska diasporan är utspridd över hela världen. De största grupperna finns i USA (uppskattningsvis en och en halv miljon), Frankrike (200 000) och Iran (200 000 före shahens fall), men armeniska kolonier återfinns i alla världsdelar och i så skilda länder som Österrike, Bulgarien (25 000), Polen, Indien, Burma, Singapore och Australien. Stora kolonier finns även i Sydamerika. Bland kända personer i den armeniska diasporan kan nämnas sångaren och skådespelaren Charles Aznavour, sångerskan Sylvie Vartan, skådespelerskan Anouk Aimée, skådespelerskan och sångerskan Cher (född Cherilyn Sarkasian LaPier) och författaren William Saroyan.

Även till Sverige har armenier invandrat i olika etapper. I början av 1950-talet bosatte sig några familjer från Istanbul – huvudsakligen akademiker med kvalificerade yrken – i Stockholmsområdet. Under mitten av 1970-talet ökade invandringen från Turkiet och framför allt från inbördeskrigets Libanon. Sedan 1979 har även armenier från Iran sökt sig en ny framtid i Sverige. Totalt uppgår antalet nu till omkring 2 000. Sedan 1982 har den armeniska församlingen i Sverige en egen präst och numera även en egen kyrka i Kista. Gudstjänster hålls även i Uppsala, Botkyrka och Södertälje.

Den mest kände av armenierna i Sverige är den tvåfaldige världsmästaren i brottning Ara Abrahamian som även tog Sveriges enda silvermedalj i OS i Aten.

Den grekisk-ortodoxa kyrkan

I närmare 600 år efter kyrkomötet i Chalcedon år 451 var den universella kyrkan, det vill säga den som accepterade de sju ekumeniska koncilierna, organiserad i fem likaberättigade delar, den så kallade pentarkin: patriarkaten i Rom, Konstantinopel, Alexandria, Antiochia och Jerusalem.

Under Rom lydde det område som i stora drag låg väster om en linje dragen från Danzig till Kretas östspets samt Afrikas norra kust. Till Konstantinopel hörde Mindre Asien, Trakien och, från 1000-talet, även Ryssland. Det tidigare mäktiga patriarkatet i Alexandria omfattade endast de kristna i Egypten som inte anslutit sig till den koptiska utbrytarkyrkan. Patriarken i Antiochia var också kyrkligt överhuvud över dem i Syrien som inte anammat de monofysitiska idéerna, medan patriarkatet i Jerusalem endast omfattade Palestina och Sinai. Alla dessa kyrkor var administrativt oberoende av varandra. De utsåg sina egna patriarker och hade även sin egen liturgi.

De fyra östliga patriarkaten tillerkände emellertid Rom en viss överhöghet i doktrinfrågor, eftersom staden var säte för Petri efterföljare. Någon dogm om påvlig ofelbarhet hade dock ännu inte knäsatts.

Av flera skäl uppstod snart motsättningar mellan de östliga och de västliga halvorna av kyrkan. Efter den arabiska erövringen av Syrien, Palestina och Egypten växte Konstantinopels betydelse. Detta det nya Rom såg sig som kristendomens försvarsmur och betraktade inte utan rätt de områden som låg under Rom som barbarernas hemvist.

En fullständig brytning uppstod emellertid först år 1054. Patriarken av Konstantinopel, Mikael Cerularius, anklagade

då påven Leo IX för vissa avvikelser från den sanna kristna tron, bland annat att prästerna skulle tvingas leva i celibat, att lördagar och fredagar skulle vara fastedagar samt att osyrat bröd skulle användas i nattvarden. Dessa sedvänjor, som aldrig påtvingats de östliga kyrkorna, förklarades okristliga och alla latinska kyrkor stängdes. Följden blev att Cerularius jämte några av hans prelater den 16 juli 1054 exkommunicerades, ett datum som markerar den splittring mellan den romerskkatolska och den grekisk-ortodoxa kyrkan som fortfarande består.

De försök som gjordes att överbrygga dessa klyftor misslyckades. I stället växte motsättningarna ytterligare på grund av det sätt som korstågen – i synnerhet det fjärde – genomfördes. År 1204 plundrades Konstantinopel. De grekisk-ortodoxa biskoparna fördrevs, kyrkorna vandaliserades, kejsaren mördades och en frank kom för de närmaste 57 åren att styra riket. Framfarten var till och med alltför våldsam i den egna kyrkans ögon. Så skrev påven Innocentius III i ett brev följande om det fjärde korståget: »Korsfararna har endast visat prov på perversitet och utfört mörkrets makters verk. Det är helt naturligt att grekerna betraktar dem som en förbannelse. Dessa Kristi soldater är översköljda av kristet blod.«

Sedan Konstantinopels fall år 1453 har de grekisk-ortodoxa levt som en minoritet i en muslimsk omgivning. Med undantag för de stora grekiska kolonierna i det osmanska imperiet var kyrkans medlemmar arabisktalande medan prästerskapet oftast var greker. Tid efter annan ledde detta till motsättningar mellan lekmännen och kyrkans män, i synnerhet i patriarkatet av Antiochia med dess fåtaliga grekiska befolkning. Relationerna de fyra patriarkaten emellan var även de ofta ansträngda, inte minst därför att

Höga Porten medgav patriarken av Konstantinopel en högre status och en viss auktoritet gentemot de övriga tre.

Generellt var emellertid de grekisk-ortodoxa lojala mot den osmanske sultanen. Många nådde framstående poster inom förvaltningen. När det turkiska väldet i Mellersta Östern började vackla såg sig de grekisk-ortodoxa om efter en ny protektor och trodde sig av religiösa och politiska skäl finna en sådan i »det tredje Rom« – Moskva – som mot 1800-talets slut sökte utöka sitt politiska inflytande söderut.

När de grekisk-ortodoxa efter tsardömets fall 1917 förlorade sin beskyddare valde de därför att liera sig med de arabiska nationella rörelserna i betydligt större utsträckning än övriga kristna kyrkor i Mellanöstern. För de europeiskt inriktade, med Rom unierade, kyrkorna framstod den lösning med franska och brittiska mandat som följde på det osmanska väldets fall som ett attraktivare alternativ än det tilltänkta arabiska kungadöme under prins Feisal, som mandatärmakterna utlovat som belöning för det arabiska deltagandet på deras sida i kriget.

De grekisk-ortodoxa hade däremot alltsedan korsfarartiden andra historiska erfarenheter av kontakterna med Europa. Medlemmar ur denna kyrka kom att dominera bland de arabiska politiska teoretiker och andra skribenter som intresserade sig för och sökte utveckla en sekulär politisk och nationell ideologi. De mest kända arabiska författarna, historikerna och statsvetarna från denna period är så gott som samtliga kristna, oftast grekisk-ortodoxa. Som exempel på sådana kan nämnas Philip Hitti, Charles Issawi, Majid Khadduri, George Antonius, Fayez Saigh och Albert Hourani.

Två av de partier som överlevt längst på den ideologiska tummelplats som arabvärlden utgjort och utgör är det i början av 1930-talet grundade al-Hizb as-Suri al-Qawmi

(syriska nationella partiet) och Baʻth-partiet som grundades i början av 1940-talet. Det första, som nu främst är representerat i Libanon, grundades av en från Sydamerika repatrierad grekisk-ortodox kristen, Antun Saʻadah, och förfäktar en syrisk nationalism och en pansyrism med drömmar om ett Storsyrien.

Baʻth-partiet, som ju är det statsbärande partiet i Syrien och även var så i Irak när Saddam Hussein störtades från makten, grundades av Michel Aflaq. Denne, som avled 1989, kom från en väletablerad grekisk-ortodox familj i Damaskus. Båda partierna har det gemensamt att de förespråkar en sekulär politik och samtidigt starkt betonar islams roll som kulturell och nationell inspirationskälla, framhäver islams »revolutionära kvaliteter« och ser Muhammed som en politisk person och som grundaren av en tidigare enad arabisk nation.

Det är emellertid i de radikala – och mot Israel allra mest oförsonliga palestinska grupperna – som den grekisk-ortodoxa anslutningen varit mest framträdande. Grundaren av PFLP (Peoples Front for the Liberation of Palestine) George Habash, beryktad som ansvarig för en rad terrordåd, är till exempel en grekisk-ortodox kristen läkare. Även den i början av 1980-talet avlidne Wadi Haddad, som var Habashs närmaste man och terroristorganisationen Svarta Septembers ledare, tillhörde samma kyrka och var även han läkare. Ett par av denna organisations mera spektakulära flygkapningar genomfördes av unga kvinnor ur väletablerade kristna palestinska familjer.

Under 1900-talets första hälft fick den grekisk-ortodoxa kyrkan uppleva en rad omstörtande händelser. Det grekisk-turkiska kriget i början av 20-talet ledde till en massexodus från Turkiet. Under det första israelisk-arabiska kriget 1947–48 fördrevs vidare tiotusentals grekisk-ortodoxa från de

områden som i dag utgör Israel och som lydde under patriarken av Jerusalem. Den egyptiska monarkins fall 1952 följdes av ännu en exodus, nu grekiskortodox, av grekiskt ursprung. Den grekiska kolonin i Egypten, som då uppgick till 60 000 mot en kvarts miljon 1920, reducerades till ett tiotusental.

Alla fyra patriarkaten kvarlever dock fortfarande, men den grekisk-ortodoxa kyrkan i Mellersta Östern har nu sin tyngdpunkt i patriarkatet av Antiochia. Sedan 1322 har detta sitt säte i Damaskus, dit det flyttades sedan mongolerna förstört Antiochia.

I motsats till de övriga tre är patriarken av Antiochia sedan 1899 arab. Uppgifterna om antalet trogna varierar mellan 800 000 och 1,6 miljoner. Det största samfundet finns i Syrien, drygt en halv miljon, följt av Libanon, omkring 200 000. Återstoden tillhör en arabisk diaspora koncentrerad till Nord- och Sydamerika, dit en utflyttning började i slutet av 1800-talet. Enbart i USA finns 117 församlingar under ledning av en grekisk-ortodox metropolit med säte i Englewood, New Jersey. Den nuvarande patriarken, som heter Ignatius IV Hazim, är syrier och har innehaft sitt ämbete sedan 1980. Som kyrkospråk används arabiska.

I Syrien har grekisk-ortodoxa spelat och spelar fortfarande en framträdande roll inom politik och näringsliv. Patriarkatet av Antiochia har medvetet och konsekvent odlat goda kontakter med de arabiska regeringarna. Patriarken Elias IV avlade 1974 ett besök hos kung Khaled av Saudiarabien och lyckades för första gången sedan islams uppkomst få tillstånd att upprätta ett biskopssäte på den arabiska halvön, nämligen i al-Hasa, där många grekisk-ortodoxa från Syrien och Libanon arbetade inom den saudiska oljeindustrin. Elias IV deltog även i islamiska möten och

konferenser om Palestina- och Jerusalem-frågan och deklarerade de arabiska kristnas solidaritet med arabvärlden i dessa konflikter.

Den nuvarande patriarken har gjort sig känd som en ekumeniker med starkt personligt engagemang i The Middle East Council of Churches.

I Syrien är de grekisk-ortodoxa främst koncentrerade till Damaskus samt Latakia och områdena kring denna stad vid Medelhavskusten. De utgör där närmare 15 procent av befolkningen mot 5 procent av det totala invånarantalet i landet. Den grekisk-ortodoxa kyrkan är även överrepresenterad i Hamaprovinsen, det sunnitiska Syriens kärnland. De utgör där omkring 10 procent av befolkningen med stark koncentration till städerna och byarna i floden Orontes dalgång samt i Wadi Nasara (»de kristnas dal«) belägen mellan Homs och Tartous. Även i den drusiska regionen, Jabal Drus, sydost om Damaskus, vars invånare till 85 procent utgörs av druser, är det grekiskortodoxa inslaget stort.

I Libanon är de grekisk-ortodoxa huvudsakligen bosatta i Beirut, i Tripoli i norra Libanon samt i byarna kring denna stad. Endast ett fåtal av dessa har dock en grekisk-ortodox majoritet utan kyrkans medlemmar bildar i Libanon genomgående en substantiell minoritet i områden där en annan konfession är dominerande.

Patriarken av Jerusalem har sin fåtaliga hjord, uppskattningsvis 80 000, utspridd i Amman, Kerak, Salt och Adjlun i Jordanien, i Betlehem, Ramallah och byar kring dessa städer på Västbanken samt i Jerusalem, Nazaret, Haifa och byar i Galileen. Församlingsmedlemmarna är således araber. Den mest kände var den palestinske ledaren, tillika borgmästaren i Betlehem, Elias Freij, som avled 1998.

Gudstjänstspråket är arabiska medan patriarken liksom majoriteten av prästerna är greker. Jerusalems patriarkat är vidare vårdnadshavare av merparten av de heliga platserna i Palestina, bland andra uppståndelsekyrkan med Jesu grav, Golgota, Marias grav i Getsemane och Jesu födelsegrotta med basilikan i Betlehem. Denna vård är anförtrodd åt en munkstiftelse, »Den Heliga Gravens Brödraskap«, vars omkring 100 medlemmar samtliga är greker. Ur denna krets väljs patriarken och kyrkans andra högre befattningshavare. Den nuvarande patriarken Irineos I har innehaft sitt ämbete sedan år 2000. Den israeliska regeringen har dock vägrat att ge honom ett formellt erkännande på grund av hans alltför nära kontakt med den palestinska myndigheten och med Arafat personligen. Irineos hamnade också i rampljuset i april 2003 då en präst arresterades misstänkt för att ha planerat att mörda honom på uppdrag av en av konkurrenterna till patriarkämbetet, metropoliten Timotheus.

Patriarken av Alexandria, Petros VII, som utsågs 1997, omkom den 11 september 2004 i en helikopterolycka i Egeiska havet på väg till berget Athos i norra Grekland som med sina kloster är ett av den grekisk-ortodoxa kyrkans viktigaste centra. I oktober samma år utsågs Theodore II till efterträdare. Innehavaren av ämbetet bär titeln patriark av Alexandria och hela Afrika och har följaktligen jurisdiktion över alla ortodoxa på den afrikanska kontinenten. Dessa, uppskattningsvis 350 000, är uppdelade på 11 stift och är till övervägande del invandrade grekiskortodoxa. Drygt 100 000 har dock övergått till ortodoxin efter en missionsverksamhet som inleddes bland infödda i Kenya och Uganda av två afrikanska svågrar. 1932 lämnade de den anglikanska kyrkan och vände sig till patriarken av Alexandria med en bön om att få bli upptagna i den grekisk-

ortodoxa kyrkan. Efter att ha undervisats i ortodox tro och vigts till präster inledde de en intensiv och framgångsrik bana som missionärer.

I Egypten, där antalet grekisk-ortodoxa vid 1950-talets början uppgick till omkring 60 000, finns nu endast 5 000 kvar i de tre bestående stiften.

Patriarkatet av Konstantinopel är i dag endast en skugga av sin forna storhet. Patriarken hade till exempel år 1920 två och en halv miljon trogna. Efter den grekiska arméns nederlag i Mindre Asien 1922 träffades året därpå i Lausanne-fördraget en överenskommelse om ett befolkningsutbyte mellan Grekland och Turkiet. Närmare 400 000 turkar flyttade då från de östegeiska öarna till det turkiska fastlandet medan en och en halv miljon greker lämnade detta. Samtidigt fastslogs att patriarken måste vara turkisk medborgare. I Istanbul stannade dock grekerna i stor utsträckning kvar. Ända in på 1950-talet uppgick deras antal till 150 000, eller 20 procent av stadens befolkning. Antigrekiska upplopp 1955 ledde emellertid till en ny exodus och i samband med Cypernkrisens höjdpunkt 1964 tvingades ytterligare 12 000 greker lämna Istanbul. Nu finns endast omkring 5 000 kvar, dels i Istanbul, dels på de små öarna Bozcaada (Tenedos) och Gökçeada (Imros).

Patriarken Bartholomeus I är emellertid inte bara kyrkligt överhuvud för denna lilla skara utan även för den grekiska diasporan i Västeuropa, Nord- och Sydamerika samt Australien. Av dessa uppskattningsvis tre och en halv miljoner trogna lever närmare två miljoner i Nord- och Sydamerika.

Jämte dessa fyra självständiga (autokefala) grekisk-ortodoxa kyrkor finns dessutom det autonoma ärkebiskopsdömet Sinai. Dess historia går tillbaka ända till år 363, då ett kapell uppfördes på den plats i Sinai där Gud

skall ha talat till Moses från en brinnande törnbuske. Det kloster som sedan byggdes på samma plats till den heliga Katarinas ära, och som bär hennes namn, skonades av de arabiska erövrarna. Det skyddades även under den osmanska tiden av det skälet att Muhammed en gång skall ha rastat där och blivit väl bemött av munkarna.

Sedan 1575 har klostret erkänts som en autonom kyrka. Munkarna har traditionellt kommit från munkrepubliken Athos i Grekland. Efter att en gång ha uppgått till 500 har deras antal under de senaste tio åren sjunkit från 50 till 15. Till klostret hör ett bibliotek med 3 500 manuskript som utgör en av de värdefullaste samlingarna i världen.

Kyrkans överhuvud, abboten i klostret, väljs av munkarna och vigs sedan till sitt ämbete av patriarken i Jerusalem. Han är även kyrkligt överhuvud för omkring 900 beduiner och fiskare som bor i trakterna kring klostret. Själv är emellertid abboten bosatt i Kairo. Den nuvarande innehavaren av ämbetet – dessutom överhuvud för världens minsta kristna kyrka – heter Damianos. Han valdes 1973 och bär titeln abbot av sankta Katarinas kloster, ärkebiskop av Sinai, Pharan och Raitho.

De katolska kyrkorna

Den syrisk-katolska kyrkan

På 1200-talet inledde dominikaner- och franciskanermunkar en missionsverksamhet, med syftet att få de ortodoxa kyrkorna att söka anknytning till Rom och ställa sig under påvens överhöghet. Ansträngningarna blev resultatlösa, även om vissa framgångar nåddes bland det högre prästeståndet. Majoriteten av kyrkans folk och lekmännen ställde sig däremot avvisande. Synoden i Florens år 1439 ledde emellertid till en rörelse bland Österns kyrkor för en anknytning till påvestolen och 1444 förenades den syrisk-ortodoxa kyrkan under en mycket kort period med Rom. Detta samband bröts dock snart, inte minst på grund av kommunikationssvårigheter.

Mot slutet av 1500-talet gav den dåvarande syrisk-ortodoxe patriarken Na'amat Allah för Rom uppmuntrande signaler. Påven Gregorius XIII skickade därför år 1583 en legat till Aleppo och i dennes spår följde kapuciner- och karmelitermunkar och jesuiter. De såg som sin uppgift att omvända vad de kallade schismatikerna och kättarna bland Österns kyrkor och knyta dem till den katolska kyrkan.

Taktiken gick ut på att värva så många enskilda personer för tanken på en anslutning till Rom att man sedan – när antalet föreföll tillräckligt – kunde våga försöket att utse en katolsk biskop och därmed så att säga kollektivansluta stora grupper ickekatoliker till påvestolen. År 1656 hade dessa ansträngningar rönt så stor framgång att en katolik, Andreas Akhigan, valdes till den syrisk-ortodoxa biskopsstolen i Aleppo. Han installerades av den maronitiske patriarken som

ärkebiskop för »hela den syriska nationen« och den franske konsuln i Aleppo lyckades sedan utverka ett erkännande av denna utnämning hos sultanen i Konstantinopel. År 1662 lyckades samme konsul även få sultanen att erkänna Andreas Akhigan som den syriska nationens patriark, en utnämning som påven sedan bekräftade året därpå.

Hos dem som höll kvar vid den ortodoxa läran ledde detta till ett växande motstånd som efter hand tog sig allt våldsammare former. Den andre syrisk-katolske patriarken, Petrus, sattes 1701 i fängelse tillsammans med en biskop och tio präster och tvingades året därpå i landsflykt, där han sedan dog, förmodligen förgiftad. Av den syrisk-katolska kyrkan återstod därefter endast ett biskopssäte i Libanon.

En ny och lyckosam utbrytning skedde 1783, då ärkebiskopen av Aleppo, Mar Michael Jarmeh, utsågs till ny patriark för den syrisk-ortodoxa kyrkan. Jarmeh hade emellertid varit katolik ända sedan 1774. Direkt efter sin utnämning tog han kontroll över patriarkatet Deyrulzafaran utanför Mardin, fick stöd av fyra andra biskopar och förenade kyrkan med Rom. Den antikatolska falangen utsåg sin egen patriark och fick de turkiska myndigheterna att arrestera Jarmeh. Denne lyckades dock fly till Bagdad och tog sedan – som så många andra kristna genom historien – sin tillflykt till de libanesiska bergen, där han grundade ett kloster. Michael Jarmeh, som dog 1801, betraktas nu av den syrisk-katolska kyrkan som dess förste patriark. Mellan 1820 och 1850 värvade kyrkan många proselyter och fem biskopar övergav den syrisk-ortodoxa läran. År 1830 flyttades patriarkatet till Aleppo. Turkarna erkände samma år de syriska katolikernas kyrka som fristående från den ortodoxa och 1843 fick de ställning som *millet* (religiös nation).

Kyrkans ökade inflytande ledde till ett växande motstånd från såväl ortodox som muslimsk sida. Situationen i Aleppo

bedömdes som ohållbar och patriarkatet flyttades till Mardin i sydöstra Turkiet, den ortodoxa kyrkans dåvarande centrum, där flera ortodoxa biskopar anslöt sig till katolicismen.

Som övriga kristna kyrkor i detta område drabbades även den syrisk-katolska hårt av 1914–18 års massakrer på kristna i Turkiet och kyrkans medlemmar emigrerade till Syrien, Libanon och Irak. Patriarkatet flyttades till Beirut, där patriarken sedan dess residerar i Furn ash-Shabbakh, en kristen förort sydost om staden. Denne har traditionellt haft namnet Ignatius. Mellan 1930 och 1968 innehades ämbetet av Ignatius Gabriel Tappouni. Han upphöjdes 1936 till kardinal och var en mycket framträdande person i den ekumeniska rörelsen. Sedan 2001 är Ignatius Peter VIII Abdel Ahad kyrkans överhuvud.

Dess medlemmar utgör en av de mest välbeställda och välutbildade av Mellanösterns alla religiösa och etniska minoriteter. Där finns nu uppskattningsvis något över 100 000 syriska katoliker. Av dessa är omkring hälften bosatta i Syrien med koncentration till landets nordöstra delar, Damaskus och Aleppo, vars församling på omkring 10 000 medlemmar med egna medel byggt en storslagen katedral med 1 000 sittplatser.

I Irak uppgår antalet till omkring 40 000 med Bagdad – även där har kyrkan en imponerande katedral – och Mosul samt omkringliggande områden som centra.

Bland de 15 000 syriska katolikerna i Libanon ställde sig många under inbördeskriget på maroniternas sida och drabbades hårt av striderna eftersom deras bostäder och affärer i stor utsträckning låg i Beiruts centrum i skärningspunkten mellan stadens kristna och muslimska del. Trots detta har en förhållandevis liten del valt att lämna Libanon.

Vidare finns fortfarande ett fåtal syriska katoliker kvar i Tur Abdin i sydöstra Turkiet. Smärre församlingar finns även i Jordanien och Egypten samt, som en följd av emigrationen, i Nord- och Sydamerika, Europa och Australien. Denna utvandring har huvudsakligen gått till USA, där ett biskopssäte upprättades 1996 i Newark, New Jersey. Även i Sverige finns ett antal syrisk-katolska familjer. Eftersom de huvudsakligen invandrat från sydöstra Turkiet har de av svenska myndigheter kommit att klassificeras som assyrier/syrianer – något kyrkan själv ställer sig helt frågande inför. Den syrisk-katolska kyrkan använder visserligen, liksom den syrisk-ortodoxa, arameiska (syriac) som kyrkospråk men den stora majoriteten har arabiska som modersmål. Liturgin är nära nog identisk med den maronitiska.

Den kaldeisk-katolska kyrkan

Även bland de nestorianska kristna var dominikaner- och franciskanermunkar tidigt aktiva. Flera enskilda biskopar blev katoliker och under 1300-talet upprättades katolska biskopssäten, som dock inte blev långlivade.

På 1500-talet fick emellertid Rom ett varaktigt fotfäste inom den nestorianska kyrkan. Bakgrunden var att, som tidigare nämnts, det nestorianska patriarkämbetet sedan mitten av 1400-talet börjat gå i arv inom en och samma familj. I samband med valet av en ny patriark år 1551 uppstod en strid mellan två falanger. Detta resulterade i att en fraktion av kyrkan till ny patriark utsåg en munk, Johannes Sulaka, som inte ens var släkt med den avlidne patriarken. För att ge sin kandidat anseende och stärka hans ställning vände sig utbrytarna till franciskanermunkarna och bad om råd och hjälp. Dessa skickade Johannes Sulaka till Rom, där han av påven Julius III utnämndes till patriark.

Den gamla patriarkdynastin förde dock ämbetet vidare med påföljd att den nestorianska kyrkan splittrades. De båda kyrkorna tog namn efter nationer som tidigare bott i området. Den kyrka som fick Roms välsignelse kom att kallas den kaldeiska, medan den andra fick beteckningen den assyriska. Dessa namn har sedan dess behållits, även om fraktionerna med tiden kom att byta namn med varandra. Den del av kyrkan som ursprungligen hade förbindelse med Rom förlorade nämligen denna. Dess efterkommande kallas nu assyrier eller nestorianer, medan den dåvarande romfientliga fraktionen nu är förenad med den Heliga stolen under namnet den kaldeiska kyrkan.

Även denna nya kyrka drabbades snart av inre motsättningar som oftast hade sin grund i personstrider i samband med val till patriarkämbetet. Mellan 1672 och 1692 fanns det således två rivaliserande kaldeiska patriarker, en med säte i Diyarbakir i Turkiet och en i Mosul i norra Irak.

År 1834 stabiliserades emellertid kyrkan. Johannes Hormizd valdes då till ny patriark. Denne hade tidigare varit nestoriansk metropolit i Mosul men övergått till katolicismen. Hormizd tillhörde samma släkt som den nestorianske patriarken.

Liksom övriga kyrkor i Turkiet drabbades också den kaldeiska svårt av de massakrer på kristna som följde i första världskrigets spår. Sex biskopar, ett stort antal präster och tusentals lekmän mördades av turkar och kurder. Fyra biskopsdömen, däribland det gamla patriarksätet Diyarbakir, upplöstes. Centrum för kyrkan kom därefter att ligga kring Mosul, där även patriarken hade sitt säte norr om staden. En gradvis utflyttning har därefter ägt rum från dessa trakter, främst till Bagdad samt Basra i södra Irak. Bagdad är nu centrum för kyrkan och sedan ett par

årtionden säte för patriarken som även kallas katholikos och bär titeln patriark av Babylon. Sedan december 2003 heter innehavaren av ämbetet Emmanuel III Delly.

Som en följd av kyrkans goda utbildningssystem kom kaldéerna att före Iraks självständighet inneha ett oproportionerligt stort antal av de offentliga ämbetena. I motsats till nestorianerna kom de inte att betraktas som engelsmännens allierade och de drabbades därför inte av några problem vid självständigheten. En majoritet av kaldéerna har betraktat sig själva som kristna araber men många har anslutit sig till tesen att nestorianerna och kaldéerna skulle härstamma från assyrierna. I exilen, särskilt i USA, driver kaldeiska organisationer också tesen att kyrkans medlemmar har ett direkt släktskap med forntidens kaldéer. Under 1970-talet deltog även, trots kyrkans motstånd, mindre grupper av kaldéer i norra Irak i det kurdiska upproret mot centralregeringen i Bagdad.

Den kaldeiska kyrkan är väl sammanhållen och organisatoriskt väluppbyggd med ett brett register av religiösa institutioner, däribland många kloster i norra Irak. Vidare finns ett stort antal kaldeiska föreningar och sociala organisationer. Många kaldéer var politiskt aktiva i det tidigare styrande Baʿth-partiet och under Saddam Husseins tid vid makten var kaldéerna den kristna minoritet i Irak som mest betonade sin irakiska nationalitet och minst sökte framhäva sin särart. Tariq Aziz – utrikesminister och Olof Palmes samtalspart under dennes medlingsansträngningar i kriget mellan Irak och Iran, sedan vice president och nu fängslad i väntan på rättegång – är till exempel kaldeisk kristen, född under namnet Mikhail Yohanna. Även om kaldéerna inte som tidigare är överrepresenterade inom administration, militär- och polisväsende, återfinns de

fortfarande i alla kvalificerade yrken. Ett oproportionerligt stort antal av Iraks lärare, läkare och advokater är kaldéer.

Sedan slutet av 1800-talet har en emigration av kaldéer förekommit och denna har tagit ny fart under de senaste decennierna, i synnerhet efter det första gulfkriget 1991. År 1980 uppgick antalet kristna i Irak till omkring en miljon eller sex procent av befolkningen. 800 000 tillhörde den kaldeiska kyrkan. I dag beräknas antalet kristna till cirka 600 000–800 000. Skälen till denna exodus är flera. Många kristna var affärsmän och drabbades hårt av FN-sanktionerna. Emigrationen underlättades också av det faktum att det sedan länge fanns stora kaldeiska samfund i USA, Europa och Australien. Huvudmålet har varit och är fortfarande USA. Enbart i Detroit-området uppgår den kaldeiska befolkningen till över 100 000 personer. Många har under senare år även sökt sig till Sverige, där antalet kaldéer nu torde närma sig 20 000.

Den amerikanska ockupationen kommer troligen att påskynda denna utveckling. Liksom bland assyrierna växer nu också oron bland kaldéerna för att de i efterhand skall bli ett offer för Saddam Husseins sekulära politik och betraktas som hans allierade och därför sättas under tryck och förföljas framför allt av den shiitiska majoriteten.

I Iran finns omkring 30 000 kaldéer som tillåts att fritt utöva sin religion. De har två egna skolor i Teheran. Under 1960-talet förlorade kyrkan många medlemmar genom kollektiva övergångar till den nestorianska kyrkan.

I Syrien uppgår antalet till 25 000, koncentrerade till landets nordöstra delar, varifrån den syrianska utvandringen till Sverige kommit, samt Aleppo. Vidare finns 5 000 kaldéer i Libanon och mindre grupper i de otillgängliga delarna i sydöstra Turkiet.

Som kyrkospråk använder kaldéerna arabiska, persiska och den arameiska urmiadialekten medan den klassiska arameiskan (syriac) är liturgispråk, vilket torde vara anledningen till att även kaldéerna, liksom de syriska katolikerna, i Sverige kommit att inordnas bland dem som fått den historiskt och kyrkohistoriskt omstridda benämningen assyrier-syrianer.

Den grekisk-katolska kyrkan

Den grekisk-katolska kyrkan har sitt ursprung i en missionsverksamhet, som jesuiter och kapucinermunkar bedrev i Aleppo bland de grekisk-ortodoxa kristna i början av 1600-talet. Efter några decennier var antalet konvertiter så stort att påven sände ut en särskild administratör för att tillvarata deras intressen. Denne arbetade även för att få grekisk-ortodoxa i Damaskus att konvertera.

År 1724 utsåg katoliker där en katolsk präst, Seraphim Tanas, till ny patriark under namnet Kyrillos VI. I valet deltog också icke-katoliker och den ursprungliga avsikten förefaller inte ha varit att splittra patriarkatet. Utvecklingen förde emellertid dithän, då motståndarna till en union med Rom ställde upp en antikatolsk motkandidat – en ortodox cypriot – som valdes till patriark under namnet Sylvester. En maktkamp utbröt mellan de båda patriarkerna. Denna tog sitt slut 1728, då sultanen i Konstantinopel bekräftade valet av Sylvester som därmed fick erforderliga befogenheter för sin ämbetsutövning. Kyrillos VI fick slå till reträtt och dra sig undan till trakten av Saida i Libanon. Han betraktas av kyrkan som den förste grekisk-katolske patriarken. År 1772 ställde påvestolen även de bysantinska katolikerna i patriarkaten Jerusalem och Alexandria under den grekisk-katolske patriarkens överhöghet.

På grund av den ortodoxe patriarkens påtryckningar hos Höga Porten fick de grekiska katolikerna först 1819 av osmanerna ställning som *millet* (religiös nation). Efter den egyptiska erövringen av Syrien 1832 flyttades patriarkatet till Damaskus, där det alltjämt har sitt säte, nu i ett nybygge vid den från Apostlagärningarna och Saulus omvändelse kända Raka gatan. Den nuvarande patriarken Gregorius III Laham – som även är hyresvärd för den svenska ambassaden – har innehaft sitt ämbete sedan november 2000 och bär i vardagslag titeln »Patriark av Antiochia och hela Östern« men kallas vid solenna tillfällen »Den högst välsignade, helige och vördnadsvärde ledaren och överhuvudet, patriark av Guds storslagna städer Alexandria, Antiochia och Jerusalem, av Cilicien, Syrien och Iberien, av Arabien, Mesopotamien och Pentapolis, av Etiopien, Egypten och hela Östern, fädernas fader, prästernas präst, biskoparnas biskop och trettonde apostel«.

Kyrkan betecknas även som melkitisk efter det arameiska ordet för kung *malkoyo*. Med melkiter åsyftades ursprungligen de kejsartrogna grekisk-ortodoxa, som emellertid övergav denna benämning redan 1453. Även benämningen rumi-kathuliki är vanlig i Levanten, varvid Rom syftar på Konstantinopel, vars invånare ju i det längsta kallade sig själva för romare. Kyrkan har värjt sig mot att bli latiniserad och dess gudstjänstform har en mera utpräglad bysantinsk prägel än de övriga unierade kyrkorna.

I Libanon uppgår antalet grekiska katoliker till omkring 160 000. Staden Zahle i Bekaa-dalen, som så ofta drabbats av striderna och oroligheterna i landet, är till övervägande del grekisk-katolsk och kan befolkningsmässigt betecknas som kyrkans huvudstad. Större församlingar finns också i Beirut samt i och kring Tyr och Saida i södra Libanon. Saad Haddad, Israels tidigare protegé och överbefälhavare för de

»kristna styrkorna« i södra Libanon, vars majoritet dock utgjordes av shiiter, var till exempel grekisk katolik. I Beirut anslöt sig många grekiska katoliker till den högerinriktade »libanesiska fronten« medan många i Tripoli i norra Libanon snarare sympatiserade med den muslimska sidan.

Kyrkan i sin helhet har emellertid sökt hålla sig utanför de politiska konflikterna i Libanon. Som en av de första av Libanons många befolkningsgrupper insåg de grekiska katolikerna vilket politiskt sprängstoff som fanns inbyggt i landets sociala problem och de stora ekonomiska klyftorna. Redan på 1950-talet pläderade kyrkans ärkebiskop i Beirut, Gregoire Haddad, för sociala reformer och han försökte att i sitt eget stift gå i spetsen för sådana, när han 1957 bildade den sociala rörelsen *al- haraka al-ijtima'iyya* med projekt inom sjukvårds- och bostadssektorn, alfabetiseringskampanjer och yrkesutbildning. Haddad grundade också »celler« i Beirut och olika delar av Libanon, i vilka kristna och muslimer gemensamt skulle försöka lösa olika sociala problem.

I Syrien uppgår antalet grekiska katoliker till omkring 150 000, huvudsakligen bosatta i Damaskus och Aleppo. I Hauran-området i södra Syrien finns vidare en jordbrukande grekisk-katolsk befolkning som ursprungligen invandrat från arabiska halvön och Jemen. En av dessa kristna stammar, Banu Ghassan, anser sig härstamma från konung Salomo och drottningen av Saba.

Som kyrkospråk använder de grekiska katolikerna arabiska. Mot denna bakgrund kan det kanske vara av intresse att notera att hälften av de kristna i den pittoreska staden Maloula strax norr om Damaskus är grekiska katoliker. Till vardags talar de en variant av den västarameiska dialekt, suryoyo, som många av de syrianska invandrarna i Sverige använder. En av de grekiskkatolska

kyrkorna i Maloula påstås vara den äldsta kyrkan i världen som fortfarande är i bruk. Dess altare har en form som förbjöds av kyrkomötet i Nicaea år 325.

I Egypten uppgår antalet grekiska katoliker till omkring 10 000, huvudsakligen bosatta i de större städerna. Även i Turkiet, Irak och norra Sudan finns smärre församlingar.

Grekisk-katolska församlingar finns också i Haifa och norra Galileen samt i Jordanien. Relationerna med Israel har tidvis varit mycket ansträngda. Många framträdande medlemmar av de radikala grupperna inom PLO är grekiska katoliker, ett exempel är Naef Hawatmeh, ledaren för Democratic Front for the Liberation of Palestine. Ärkebiskopen av Jerusalem Hilarion Capucchi var även han en stark förespråkare för palestiniernas rättigheter. 1974 fängslades han och dömdes till tolv års fängelse, anklagad för att i sin tjänstebil ha smugglat vapen till palestinska grupper. Efter intervention från påven blev han 1977 utvisad från Israel och är nu bosatt i Rom och överhuvud för de grekiska katolikerna i Europa. 1980 blev Capucchi återigen föremål för internationell uppmärksamhet, när han som medlare mellan USA och Iran lyckades utverka att liken efter tre amerikanska soldater som omkommit under Jimmy Carters misslyckade kommandooperation för att befria den amerikanska gisslan, kunde sändas hem till USA.

Som fallet är med libaneser och syrier av alla konfessioner har även grekiska katoliker utvandrat. I Nord- och Sydamerika och Australien beräknas antalet totalt till uppemot 300 000. Kyrkan har egna biskopar i USA, Canada och Brasilien. Nyligen har även ett grekisk-katolskt biskopsdöme upprättats i Australien. Biskopssäten finns även i Rom, Paris, Kairo och Amman.

Den koptisk–katolska kyrkan

Även inom den koptiska kyrkan har en katolsk utbrytning ägt rum. Redan på 1200-talet uttryckte en koptisk patriark intresse för ett närmande till Rom. Nya kontakter togs under kyrkomötet i Florens 1439–40. 1630 etablerade kapucinermunkar en mission i Kairo och mot slutet av 1600- och början av 1700-talet inledde franciskanska munkar en missionsverksamhet i övre Egypten medan jesuiterna etablerade sig i Kairo. År 1741 utnämnde påven Benedictus XIV ärkebiskopen av Jerusalem till apostolisk vikarie för Egypten och katolska kopter började studera till präster i Rom. 1824 befriades de koptiska katolikerna från den koptiske patriarkens civila jurisdiktion och 1829 fick de av de osmanska myndigheterna tillstånd att bygga sina egna kyrkor. 1895 beslutade påven Leo XIII att upprätta ett koptiskt katolskt patriarkat och fyra år senare utsågs biskopen Kyrillos Makarios till den förste koptisk-katolske patriarken. Den koptisk-katolska kyrkan är därmed den yngsta av de med Rom förenade kyrkorna.

Den förste patriarken, som antog namnet Kyrillos II, övergick emellertid efter interna stridigheter 1908 till den grekiskortodoxa kyrkan. Från och med detta år leddes istället det koptisk-katolska patriarkatet av två »apostoliska administratörer« och först 1947 utsågs en ny patriark.

Sedan 1986 innehas detta ämbete av Stephanos II. Trots sin titel »kopternas patriark av Alexandria« har han sitt säte i Kairo. När kyrkan bildades 1895 hade den endast 5 000 medlemmar, huvudsakligen tillhörande det fattigaste bondeskiktet. Sedan dess har medlemsantalet stadigt vuxit från 14 000 år 1907, 35 000 år 1930 till omkring 200 000 i våra dagar.

Kyrkan har i dag sitt främsta säte i övre Egypten med biskopar i Bani Suwayf, Sawhaj, al-Minya, Luxor och Asyut.

Den armenisk-katolska kyrkan

Under korstågen kom armenierna i Cilicien (östra delen av Mindre Asiens sydkust) i nära kontakt med den katolska kyrkan. Många armenier slöt sig till korsfararna och stred sedan på deras sida mot de seldjukiska turkarna. Under åren 1194–1373 var en del av den armeniska kyrkan i union med Rom och kung Leo II avlade vid sin kröning 1198 en katolsk trosbekännelse. Prästerskapet i de östra delarna av Armenien accepterade emellertid inte denna union och när kungariket Mindre Armenien 1375 erövrades av mamlukerna upplöstes banden med påvestolen som aldrig fått någon bredare folklig förankring.

Även bland armenierna förekom emellertid en katolsk missionsverksamhet på 1200- och 1300-talen. Bland annat uppstod en till dominikanerna knuten armenisk kongregation med latinsk rit, *Fratres Unitores*. De armeniska katolikernas antal växte sig så starkt att en katolik vid mitten av 1600-talet till och med för en tid blev vald till patriark för den armenisk-ortodoxa kyrkan. Redan tidigare, år 1635, hade emellertid den armeniska kolonin i Lemberg – våra dagars Lviv i Ukraina – sökt sig till Rom.

Andra katolska armeniska församlingar bildades i den armeniska diasporan i Syrien, Libanon, Iran, Rumänien och Aten men först 1740 uppstod en armenisk-katolsk kyrka.

Med assistans av två grekisk-katolska biskopar vigde då den katolske armeniske biskopen av Aleppo, Abraham Artzivian, tre armeniska katolska präster till biskopar. Tillsammans med 40 andra präster och 14 lekmannarepresentanter utsåg dessa sedan Artzivian till armenisk-katolsk patriark, ett val som påven Benedictus XIV i sin tur bekräftade, när Artzivian två år senare besökte Rom. Denne tog tillnamnet Petrus. Detta har burits av alla armenisk-katolska patriarker sedan dess. Han tilläts dock

inte återvända till Aleppo utan slog sig ned i Libanon, där hans efterträdare upprättade ett patriarkat i Bzoummar utanför Beirut.

Kyrkan kom att få sina flesta anhängare i Syrien och Libanon men nådde inte samma framgångar i armeniernas kärnland i östra delarna av Mindre Asien. Den uppdelades efter en tid i två med varandra rivaliserande primat, det ena med säte i Libanon, det andra i Konstantinopel. År 1867 kunde emellertid dessa motsättningar överbryggas och kyrkan enades under en patriark, som tog sitt säte i Konstantinopel.

Konflikter inom samfundet där ledde emellertid till att patriarkatet kring sekelskiftet flyttades till Rom. Förföljelserna av kristna i Turkiet under och efter första världskriget drabbade även de armeniska katolikerna hårt. 13 biskopsdömen i Turkiet upplöstes. Över 800 kyrkliga byggnader förstördes. 17 biskopar och över 100 präster mördades, liksom 30 000 lekmän. Vidare medförde upprättandet av en armenisk sovjetrepublik att uppemot 50 000 blev avskurna från patriarkatet. Genom en omorganisation av kyrkan flyttades detta 1928 tillbaka till Bzoummar, där det fortfarande är beläget. Av de 18 biskopsdömen som funnits före kriget återstod då endast Beirut, Konstantinopel, Alexandria och Isfahan. 1954 utökades dessa med ytterligare två; Bagdad och Qamishli i nordöstra Syrien, dit många armenier tagit sin tillflykt.

Före första världskriget fanns omkring 110 000 armeniska katoliker i dagens Turkiet, Syrien, Libanon, Irak och Iran. Nu uppgår antalet till omkring 90 000, varav 40 000 i Syrien och cirka 30 000 i Libanon. Där hade kyrkan länge ett politiskt inflytande som inte stod i proportion till dess numerär genom den position som patriarken Petrus XV Agagianian (1895–1971) intog i det libanesiska samhället.

Två gånger nämndes denne – som även hade ställning som kardinal i den katolska kyrkan – som presumtiv kandidat till påvevärdigheten.

Av de armeniska katolikerna i Levanten talar ungefär hälften inte armeniska. Många av dessa tillhör arabiserade armeniska familjer, medan andra icke-armenier av rena statusskäl övergått till denna kyrka, vars medlemmar ofta utgör respektive länders ekonomiska överklass. Under senare decennier har motsättningar uppstått inom kyrkan mellan de armenisk- och arabiskspråkiga grupperna, inte minst på grund av de förras starka betoning av det nationella armeniska arvet.

Gudstjänsterna hålls på både arabiska och armeniska. Kyrkans patriark heter sedan september 1982 Johannes Petrus (Jean-Pierre) XVII Kasparian. Han bär titeln »armenisk-katolsk patriark av Kilikien«.

Vidare finns tusentals katoliker i den armeniska diasporan med Frankrike som centrum. De cirka 25 000 armeniska katolikerna där är uppdelade i åtta över Frankrike spridda församlingar och har en egen katedral i Paris.

Kyrkan har ett eget munkväsen, de så kallade mekhitaristerna. Denna orden har fått namn efter Mekhitar Petrosian, som i början av 1700-talet fick påvligt tillstånd att grunda en munkorden enligt benediktinerreglerna. Orden har nu två kloster, det ena beläget i Wien och det andra på ön San Lazzaro utanför Venedig. Den underhåller dessutom internatskolor i Venedig, Buenos Aires, Istanbul och Aleppo i Syrien. Båda klostren har spelat en stor roll för den armeniska litteraturen och filologin.

San Lazzaro var ett av Lord Byrons favorittillhåll. Här övervägde han att göra sin egen bibelöversättning med utgångspunkt i den armeniska versionen. Mekhitarister-klostret på en gata med ordens namn i Wiens sjunde distrikt

innehåller förutom det största armeniska biblioteket i världen med 280 000 band och den största samlingen av armeniska periodika också ett armeniskt museum med allt från urgamla biblar, värdefulla äkta mattor till inträdesbiljetter till en match i Europacupen i fotboll mellan Ararat Jerevan och Bayern München.

Den romersk-katolska kyrkan

När korsfararna den 15 juli 1099 intagit Jerusalem upprättades ett patriarkat för Palestina, provinsen Tyros och två arabiska provinser. En rad kloster grundades, ofta i omedelbar närhet av månghundraåriga orientaliska kloster. Först på plats var benediktiner- och karmeliterordnarna. I början av 1200-talet kom så även cistercienser, franciskaner och dominikaner. Samma utveckling ägde rum i de områden som utgör våra dagars Syrien och Libanon och ett patriarkat upprättades även i Antiochia. I Alexandria – som hade livliga handelsförbindelser med Venedig och Genua – tillsattes en ärkebiskop, som också han under 1200-talet fick patriarks rang. Detta förblev dock en hederstitel. Eftersom korsfararna aldrig erövrade staden blev denne en herde utan hjord.

Dessa patriarkat kom att leva under starka motsättningar till de inhemska kyrkorna. De europeiska erövrarna betraktade föraktfullt dessa som om inte kätterska så dock efterblivna. Arrogansen var så stor att ortodoxa kyrkoledare inför valet mellan en latinsk-katolsk eller muslimsk överhöghet hellre sade sig leva under »shejkernas turbaner än kardinalernas kronor«.

År 1268 föll patriarkatet i Antiochia i mamlukernas händer, medan patriarken i Jerusalem efter stadens fall 1187 drog sig tillbaka till Acre utanför våra dagars Haifa. År 1291 tvingades korsfararna lämna detta sitt sista fäste och

därefter innehades de tre patriarkaten av romerska prelater som rent titulära ämbeten.

Endast i Betlehem fanns en kvarleva av denna katolska kyrka, när Vatikanen 1847 återupprättade patriarkatet i Jerusalem. Denna åtgärd följdes framför allt från fransk sida av en missionsverksamhet bland Österns kyrkor som särskilt inriktades på den utbildade och europeiskt orienterade delen av befolkningen. Bland denna kom det att betraktas som ett tecken på status och progressivitet att tillhöra den romersk-katolska kyrkan, medan de inhemska kyrkorna sågs som efterblivna bondekyrkor.

Sådana stämningar försvann emellertid med den – framför allt av grekisk-ortodoxa kristna ledda – arabiska nationella och politiska väckelsen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och konverteringarna är nu fåtaliga.

Titeln »Patriark av Jerusalem« är endast honorär. Rangmässigt är innehavaren av ämbetet att betrakta som ärkebiskop. Han utses direkt av påven i Rom och får enligt praxis verka till och med sitt sjuttiofemte levnadsår. Sedan patriarkatet återupprättades har påvens representant i det Heliga landet fram till januari 1988 varit italienare. Först då bröts denna tradition när den palestinske prästen Michel Asdad Sabbah utsågs till ny patriark av Jerusalem. Denne, som vid sin utnämning var rektor för universitetet i Betlehem, är nu religiöst överhuvud för 62 000 katoliker uppdelade på 62 församlingar i Israel, den ockuperade Västbanken, Jordanien och Cypern. Den största församlingen – 6 000 medlemmar – finns i Sabbahs födelsestad, Nasaret.

Påpekas bör att den romersk-katolska kyrkan i Mellanöstern genomgående betecknas som »Latin Catholic«, medan termen romersk-katolsk, som tidigare nämnts, brukas för den grekiskkatolska kyrkan. Rom syftar då på Konstantinopel, vars grekiska invånare in i det sista

använde detta namn som beteckning för sin hemstad. Av samma orsak kallas vanligen den under patriarken i Istanbul lydande grekisk-ortodoxa kyrkan för romerskortodox.

Maroniterna

Den maronitiska kyrkan är den enda av Mellanösterns katolska kyrkor som inte har sitt ursprung i en utbrytning från någon ortodox kyrka. Dess uppkomst kan istället indirekt härledas till de tidiga kyrkostriderna om Jesu natur.

Sitt namn har den fått efter en eremit, Maron, som levde i Syrien under slutet av 300- och början av 400-talet. Han slog sig ned vid floden Orontes norr om Homs i centrala Syrien och förde ett synnerligen asketiskt liv. Sommar som vinter tillbringade han under bar himmel och han fick snart efterföljare. Många drog sig tillbaka i åratal uppe på speciellt byggda pelare, som sedan blev vallfartsorter för långväga pilgrimsskaror. Den mest kände av dessa, Simon »pelarhelgonet«, var en lärjunge till Maron. De sista 30 åren av sitt liv tillbringade han på en stenpelare, som upprättats åt honom på en bergshöjd 45 kilometer sydväst om Aleppo. Senare byggdes på denna plats den första och största kristna basilikan i korsform. Ruinerna av denna kan, liksom fundamentets pelare, beskådas än i dag.

Efter Marons död omkring år 410 byggdes ett litet kapell vid den plats där han begrovs i närheten av Apamea. Senare uppstod där även ett kloster. Efter kyrkomötet i Chalcedon år 451 ställde sig munkarna på kejsarmaktens sida och utmärkte sig för ett hårt motstånd mot de monofysitiska idéerna. Som belöning fick de ett omfattande stöd från Konstantinopel. Redan 452 lät kejsar Marcianus bygga ut klostret och dess inflytande växte i Syrien. Så gjorde även motsättningarna med den omgivande monofysitiska syrisk-ortodoxa kyrkan. Konflikten fick sin kulmen när 350

maronitiska munkar år 517 dödades av sina kristna vedersakare som då även passade på att förstöra sina meningsmotståndares kyrkor och kloster.

Kejsaren Justinianus den store (527–65) lät bygga upp klostret igen och kejsaren Herakleios avlade ett besök där år 628 efter sin seger över perserna. Inför anstormningen från den arabiska halvön sökte denne i början av 630-talet få ett slut på de kristologiska stridigheterna och förena invånarna i Syrien mot hotet från de invaderande araberna. Herakleios presenterade en kompromissformel – den så kallade monotheletiska doktrinen (monos = en, thelesis = vilja). I denna fastslås Kristi dubbla nicaeanska gudomliga och mänskliga natur men samtidigt hävdas att han endast hade en vilja, den gudomliga. Munkarna vid den helige Marons kloster accepterade denna kristologiska innovation som dock direkt avvisades av kyrkan och sedan officiellt fördömdes som kättersk vid kyrkomötet i Efesos 681.

Innan dess hade emellertid araberna år 636 erövrat Syrien och maroniterna därmed blivit avskurna från sina kontakter med Konstantinopel. Trängda mellan de monofysitiska meningsmotståndarna å den ena sidan och de muslimska erövrarna å den andra drog de sig söderut mot norra Libanons bergstrakter, där de efter en missionsverksamhet redan hade trosfränder. Här byggde de även upp en stram politisk och militär organisation. Deras motstånd mot araberna var så framgångsrikt att kalifen Abd al-Malik bin Marwan år 686 ingick ett fördrag med den bysantinske kejsaren Justinianus om stöd i kampen mot dem. Detta blev en vändpunkt i maroniternas historia.

Kejsarens förräderi fick dem att ta steget mot självständighet. I sin klassiker *Det romerska rikets nedgång och fall* skriver den brittiske sjuttonhundratalshistorikern Edward Gibbon: »Maroniterna förvandlades från en eremit

till ett kloster och från ett kloster till en nation och denna ringa nation överlevde det imperium i Konstantinopel som förföljde den. Cedern blev deras symbol och berget Libanon kom att framstå som deras förlovade land. År 686 valde maroniterna munken Johannes Maro [Yuhanna Marun] till patriark och samtidigt till politisk och militär ledare.«

En bysantinsk armé, som år 694 skickades mot dem, tillfogades svåra förluster. Än i dag firar maroniterna denna seger som ett bevis för sin självständiga historia. År 752 led de ett nederlag mot en gemensam arabisk-bysantinsk här i Bekaa-dalen. Maroniterna drog sig därefter ännu längre upp i norra Libanons otillgängliga bergstrakter. Drygt 300 år senare delades Libanon upp av fatimiderna och seldjukerna. Återigen trängda från två håll såg sig maroniterna om efter allierade. När korsfararna vid tusentalets slut dök upp vid den libanesiska kusten hälsades de därför som befriare. Den franske historieskrivaren Vilhelm av Tyros (cirka 1130–1185) beskriver i sin korsfararkrönika *Historia om det som skett i länderna på andra sidan havet* hur maroniterna kom ned från de libanesiska bergen för att betyga korsfararna sina broderskapskänslor och hur dessa sedan drog nytta av deras geografiska kunskaper och blev visade de snabbaste och säkraste vägarna till Jerusalem.

Maroniternas skickliga bågskyttar sällade sig till korsfararnas led och maronitiska präster och soldater tågade år 1099 in i Jerusalem efter de europeiska korsriddarna, men före representanterna för den bysantinska och de monofysitiska kyrkorna. De kom också att få särskilda rättigheter och kunde fritt förvärva landområden inom korsfararnas kungarike Jerusalem.

Under hela korsfararepoken 1096–1254 upplevde kyrkan en blomstringstid. Handeln mellan den libanesiska kusten och Europa fick ett uppsving. Nära förbindelser knöts med

den katolska kyrkan i Rom. Enligt Vilhelm av Tyros avsade maroniterna sig sina monotheletiska trossatser år 1180. Kyrkan förenades i praktiken med Rom men behöll sin patriark och arameiskan som liturgispråk. Maroniterna själva hävdar dock att de aldrig hemfallit åt något monotheletiskt kätteri utan att de i stället alltsedan kyrkans grundande följt den sanna lära som predikats från Rom. Samme Vilhelm uppskattade då deras antal till 40 000, en siffra som enligt den tidens sed säkerligen inte omfattade kvinnor och barn.

År 1203 besökte den maronitiske patriarken påven i Rom. Efter sin återkomst till de libanesiska bergen introducerade han element från den latinska liturgin i mässan. Kort tid därefter, år 1212, tycks kyrkan även formellt ha erkänt Roms överhöghet. Ett bevarat brev, som en maronitisk präst skrev till patriarken Simon Hadath år 1494, är ett bevis på detta. Denne ombeds att få påven att bekräfta hans upphöjelse till patriark:

En sådan begäran är ingalunda ett påhitt av mig. Vi har 15 påvliga brev bevarade, alla försedda med sigill. Dessa brev innehåller svar på patriarkernas anhållan om att påven skulle ge ett tecken att han är införstådd med att de skall stå i spetsen för kyrkan. Det äldsta är skrivet för 282 år sedan.

Korsfararna hade då visserligen förlorat Jerusalem men berget Libanon och städerna Beirut och Tripoli var fortfarande i deras händer. Även efter det att de år 1302 tvingats lämna sitt sista fäste, ön Arwad utanför Tartous vid den syriska kusten, upprätthölls banden mellan Rom och maroniterna och en grupp maroniter följde korsfararna på deras återtåg till Cypern där det än i dag finns ett maronitiskt samfund.

Kyrkomötet i Florens 1439 bekräftade att maroniterna iakttog den sanna katolska läran. Påven Leo X

karaktäriserade 1521 kyrkan som en ros bland törnen. År 1584 grundade maroniterna en teologisk skola i Rom, *collegium maroniticum*, och kunde på så sätt hålla en kontinuerlig kontakt västerut. År 1610 kom den första tryckpressen till Libanon och 1624 öppnades den första i en lång rad av maronitiska skolor.

Jesuiter, franciskaner, dominikaner, kapuciner och lazarister från Europa slog sig ned i Libanon och fick av maroniterna mark och byggnader för sin verksamhet. Med dessa som förebild grundades ett maronitiskt munkväsen. År 1700 fanns tre olika ordnar. Dessa kom att stärka maroniternas andliga särart och deras känsla av en egen politisk identitet. Genom sitt utbildningsväsen blev maroniterna snart den dominerande gruppen i de libanesiska bergstrakterna. År 1736 blev kyrkan även formellt förenad med Rom.

Sedan slutet av 1500-talet hade nära kontakter etablerats mellan den drusiska dynastin Maʿan och maroniterna. Den drusiske emiren Fakhr ad-Din, död 1635 (se kapitlet om druserna) utnämnde framstående maroniter till höga poster i förvaltningen av det emirat som han grundat. Han gjorde också slut på den diskriminering som de kristna tidigare varit utsatta för under det osmanska väldet.

Detta samarbete mellan druser och maroniter lade den första grunden till en libanesisk statsbildning. De drusiska feodalherrarna upplät den del av sina jordegendomar som låg i träda till maronitiska bönder, som sedan fick behålla hälften av den jord de brukade. På så sätt lyckades maroniterna inte bara befästa sin position utan de trängde längre och längre söderut. Deras ställning stärktes ytterligare under emiren Beshir Shihab II (1767–1850). Denne tillhörde en sunnitisk familj, men under inflytande av maronitiska munkar övergick han till kristendomen och

försökte därefter verka för ett samförstånd mellan de tre stora religiösa grupperna på berget Libanon. I sitt regeringssäte Baytaddin lät han till exempel upprätta böneplatser för både muslimer, druser och kristna. Under hans regeringstid spred sig maroniterna över södra Libanon ända ned till Haifa i Palestina.

Berget Libanons centrala områden blev efter hand exklusivt maronitiska. Endast i söder, längs kusten och i Beirut fick maroniterna dela plats med övriga kristna kyrkor samt druser, sunniter och shiiter. Maroniternas växande dominans satte den tidigare harmoniska samlevnaden mellan dem och druserna på allt hårdare prov. Efter sammanstötningar mellan druser och maroniter år 1840 upplöstes det av Fakhr ad-Din grundade emiratet. En kort tid av direkt styre från Konstantinopel följdes av en uppdelning av berget Libanon i två distrikt: ett maronitiskt i norr och ett drusiskt i söder. Dessa styrdes av en maronitisk respektive drusisk *qa'im maqam* (distriktschef), som båda i sin tur lydde under den turkiske paschan i Sidon.

Konstruktionen med detta så kallade *qa'im maqamiat* mildrade dock inte spänningarna mellan druser och maroniter. Motsättningarna blåstes dessutom under av Höga Porten i Konstantinopel och av europeiska stater som försökte främja sina egna intressen. Turkar och britter stödde druserna, ryssarna gjorde sig till de ortodoxa kristnas skyddsmakt medan maroniterna var fransmännens protegéer. Redan genom ett fördrag mellan den osmanske sultanen Suleiman den präktige och Frans den förste år 1535 hade Paris lagt sin beskyddande hand över maroniterna som sedan dess och än i dag karaktäriserat Frankrike som *umm al-hannuna* (den närande modern).

Från mitten av 1840-talet förekom ständigt oroligheter. Ingen mindre än Karl Marx beskrev år 1859 de maronitiska

böndernas uppror mot sina drusiska feodalherrar som en social agrarrevolution. Året därpå utbröt ett regelrätt krig, i vilket de disciplinerade druserna trots sin numerära underlägsenhet – 12 000 beväpnade druser mot 60 000 maroniter – snart fick övertaget. I dessa strider, som utkämpades i de områden som efter den israeliska invasionen i Libanon 1982 på nytt blev skådeplats för drusisk-maronitiska sammandrabbningar, stupade över 10 000 maroniter. I södra och mellersta Libanon förstördes dessutom 560 kyrkor och 42 kloster.

Som en följd av dessa strider landsattes en fransk styrka i Libanon. Interventionen ledde till att striderna upphörde. Efter sega förhandlingar mellan Frankrike och Höga Porten fick berget Libanon en ny administrativ konstruktion, kallad *mutasarrafiat*. Enligt denna skulle området styras av en katolsk guvernör som dock skulle hämtas utanför regionen och utses av sultanen efter konsultationer med de europeiska makterna. Vidare tillsattes ett administrativt råd med tolv medlemmar. Av dessa var fyra maroniter, tre druser, två grekisk-ortodoxa, medan de grekiska katolikerna, shiiterna och sunniterna fick en representant vardera. Maroniterna uppgick då till omkring 200 000 medan det endast fanns 8 000 sunniter i mutasarrafiatet. Även om representationen således inte var proportionell fick dock maroniterna ett avsevärt inflytande i den nya administrationen. Deras ställning stärktes ytterligare av att 1860 års händelser ledde till en omfattande drusisk utvandring.

Detta nya politiska system garanterade befolkningen inre säkerhet och ett visst ekonomiskt uppsving under tiden fram till första världskriget. Den maronitiska befolkningen levde huvudsakligen av småjordbruk i berget Libanons dalar. Omkring en tredjedel av jorden ägdes av religiösa stiftelser,

kloster eller feodalfamiljer och brukades av småarrendatorer.

Under det första världskriget sattes området under direkt turkiskt styre, vilket fick katastrofala följder för befolkningen. Mellan 1914 och 1917 beräknas omkring 100 000, så gott som samtliga kristna och den överväldigande majoriteten bland dessa maroniter, ha dött av sjukdomar, svält, umbäranden och avrättningar. Berget Libanon förlorade nästan 25 procent av sin befolkning och maroniterna fruktade för en framtid under en fortsatt muslimsk administration.

Efter det osmanska väldets fall blev emellertid berget Libanon, liksom Syrien, 1920 ett franskt mandat. I Paris fattades då ett politiskt-administrativt beslut som skulle få långtgående konsekvenser och som blev en av huvudorsakerna till Libanons svåra problem från mitten av 1970-talet. Till det relativt homogena bergsområdet fogade nämligen fransmännen dels områdena söder om detta samt Bekaa-dalen mellan bergskedjorna Libanon och Anti-Libanon, två områden med en stor shiitisk befolkning, dels kustslätten med de av sunniter dominerade städerna Tripoli, Beirut, Saida och Tyr. I dessa områden fanns även en rad kristna minoriteter, då främst grekisk-ortodoxa och grekiska katoliker, som inte hade maroniternas europeiska inriktning utan betraktade sig som en integrerad del av sin arabiska omgivning. Liksom de sunniter som utan att tillfrågas anknutits till mandatet kände de ingen som helst libanesisk identitet. Befolkningen i städerna längs kusten och i Bekaa betraktade sig av tradition som en del av Storsyrien och hade sin naturliga anknytning till Damaskus och andra städer i det syriska inlandet. Denna syriska identifikation var starkast i de lägre samhällsskikten men även det sunnitiska ledarskapet begärde vid flera tillfällen, till exempel 1928

och 1936, att dessa områden skulle betraktas som en del av Syrien. De vägrade i det längsta att ha något med den franska mandatärmakten eller dess libanesiska myndigheter att göra. För invånarna i de södra områden som inkorporerades med mandatet var Galileen i Palestina det område som man av historiska och geografiska skäl kände sig knuten till.

Utgångspunkten för denna onaturliga geografiska sammanslagning var att Frankrike alltid skulle finnas i området som sammanhållande faktor och som en garant för sina skyddslingars – maroniternas – dominerande roll i den konstgjorda statsbildningen, *le Grand Liban*. För att säkra sina protegéers ställning inrättade fransmännen redan i den första konstitutionen 1926 det konfessionella politiska system som sedan kom att utgöra Libanons allt överskuggande problem. Alla höga poster tillsattes på basis av religiös tillhörighet efter ett proportionellt system. Detta ledde omedelbart till uppkomsten av starka påtryckargrupper som i sina egna och sitt religiösa samfunds intressen motsatte sig varje form av förändring, i synnerhet tendenser till ett sekulärt system. En följd av detta blev att de religiösa samfunden i största möjliga utsträckning sökte sköta sina angelägenheter själva, något som fransmännen uppmuntrade av ekonomiska skäl. 1933 fanns det således endast 3 600 statligt anställda för en befolkning på 850 000, medan – för att ta ett annat exempel – endast 438 av de 10 000 elever som 1938 fick högre utbildning gick i statliga och därmed sekulära skolor. De viktigaste posterna gick till aristokratiska maronitiska familjer som i missionsskolorna och sedan vid jesuiternas universitet Sankt Joseph i Beirut fått en franskinspirerad utbildning.

Någon libanesisk identitet och något libanesiskt politiskt liv växte av naturliga skäl inte fram i denna miljö utan den libanesiska regeringens och parlamentets funktioner blev huvudsakligen att fördela de fåtaliga statliga funktionerna mellan de olika samfunden. De politiska organen blev därför ett medel för att försvara den egna gruppens men inte Libanons intressen.

Detta avspeglar sig också i den politiska konstruktion som Libanon fick vid självständigheten 1943. Den oskrivna »nationella pakt« som *zu'ama* (pluralform av *za'im* – lokal ledare av ett religiöst samfund) då enades om innebar att makten delades mellan de ledande familjerna. De olika konfessionella gruppernas representation i statens organ utgick från en godtycklig fransk folkräkning från 1932. Resultatet blev att det på sex kristna poster skulle gå fem muslimska. Vidare skulle presidenten alltid vara maronit, premiärministern sunnit, parlamentets talman shiit, etcetera.

Pakten kan sägas ha utgjort en motvillig och påtvingad maronitisk accept av att Libanon trots allt utgjorde en del av arabvärlden och inte var en europeisk utpost som ständigt skulle söka fransk eller annan europeisk protektion. Samtidigt ansåg maroniterna det vara underförstått att muslimerna skulle erkänna ett visst mått av kristen, det vill säga maronitisk, överhöghet och avstå från alla tankar på att Libanon skulle uppgå i ett Storsyrien eller på annat sätt helt integreras i arabvärlden.

Denna pakt hade därmed redan från början en rad inbyggda svagheter som i sig bar frön till Libanons senare olyckor. Systemet lade i praktiken makten hos den maronitiske presidenten och maroniterna kom politiskt, socialt, ekonomiskt och kulturellt att behärska det libanesiska samhället trots att 1932 års folkräkning – som

redan då ifrågasattes – inte avspeglade de verkliga förhållandena i 1943 års Libanon. De kristna, i synnerhet maroniterna, fick en överrepresentation i de politiska organen, ett förhållande som efter hand blev än mer markant på grund av den betydligt högre muslimska nativiteten. Stora religiösa grupper som shiiter, druser och armenier blev från första början underrepresenterade i alla politiska organ och i armén. Den demografiska balansen rubbades ytterligare av inströmningen av omkring 100 000 – huvudsakligen sunnitiska – palestinska flyktingar till södra Libanon efter 1948–49 års arabisk-israeliska krig.

Trots att den unga staten Libanon var en tidsinställd bomb framskred ändå det första decenniet i självständighet relativt fredligt. Arabiskt och annat utländskt kapital drogs till Libanon och libaneserna var inte sena att utnyttja sina traditionella kommersiella talanger. De potentiella konflikterna kunde därför hållas under kontroll. Beirut profiterade av att Haifa, dess gamla rival som utskeppningshamn, för alltid förlorat sin roll för arabisk ekonomi och handel. Utvecklingen i oljestaterna ökade ytterligare den libanesiska huvudstadens betydelse som finanscentrum och mellanhand för handeln mellan Europa och arabvärlden.

Men denna utveckling hade en baksida som längre fram skulle få ödesdigra konsekvenser. De redan tidigare stora skillnaderna mellan fattig och rik blev än större. Inflyttningen från landsbygden till Beirut ledde till att huvudstaden kom att kantas av slumstäder som blev grannar med palestinska flyktingläger. Dessa områden blev en naturlig rekryteringsbas för radikala politiska organisationer som i Nasser såg ett lockande alternativ till det egna förstelnade, och av maroniter dominerade, oligarkiska systemet. Muslimska ledare reste till Kairo för att

få politiska välsignelser av den man som alltmer framstod som arabvärldens enande kraft. Maroniterna – som inte ens betraktade sig som en del av arabvärlden – ansåg att detta var ett brott mot den nationella pakten och vände sig återigen till västvärlden.

Suez-kriget 1956 förvärrade ytterligare motsättningarna mellan maroniter och muslimer. Den libanesiska regeringen förblev passiv. Den maronitiske presidenten Camille Chamoun utsåg då den för sina provästliga sympatier kände Charles Malik till utrikesminister, vilket ledde till att en »förenad nationell front« bestående av framstående muslimska och radikala kristna personligheter bildades. Polariseringen av det libanesiska samhället ökade ytterligare den första februari 1958, när Syrien och Egypten gick samman i den Förenade Arabrepubliken. Detta sågs som ett direkt hot mot Libanons fortbestånd som självständig stat och president Chamoun sökte åter stöd i väst. I maj utbröt ett häftigt och till sina former rent anarkistiskt inbördeskrig. Inför hotet att den nasseristiska vågen skulle svepa över hela arabvärlden efter det att den provästliga monarkin i Irak störtats i juli samma år begärde president Chamoun amerikansk militär assistans. 5 000 amerikanska marinsoldater landsattes på Beiruts stränder. Inbördeskriget upphörde efter denna intervention. Chamoun ersattes på presidentposten av Fuad Shihab från den tidigare nämnda emirdynastin.

Denne lyckades genom en rad åtgärder förbättra den politiska atmosfären. Parlamentet utökades från 66 till 99 medlemmar. Kvoteringen 6–5 i de kristnas favör bevarades visserligen men ökningen av antalet muslimska mandat innebar ett tillmötesgående av gamla muslimska krav på större deltagande i det politiska livet. Utrikespolitiskt anslog Shihab dessutom ett mera konciliant tonläge och när det

korta experimentet i arabisk enighet, som Förenade Arabrepubliken innebar, kollapsade i september 1961 kunde den nasseristiska svallvågen lättare tämjas.

Även Shihabs efterträdare, Charles Hélou, kunde under den första delen av sin mandatperiod vara statschef över ett Libanon, där de politiska och sociala förhållandena på ytan föreföll stabila och konfliktfria. Junikriget 1967 införde emellertid en ny explosiv variabel i libanesisk politik – de palestinska kommandotrupperna. Nu bröts den bräckliga fred mellan landets olika konfessioner som Shihabs justering av den nationella pakten trots allt lyckats åstadkomma. Det totala arabiska nederlaget i kriget väckte en insikt hos de palestinska flyktingarna om att de inte längre kunde sätta sin tillit till Allah eller Arabförbundet och tom arabisk politisk retorik, utan att de själva måste kämpa för sin sak.

Det öppna libanesiska samhället med sin svaga centralmakt blev ett naturligt centrum för palestiniernas politiska och militära aktiviteter. Södra Libanon blev en bas för aktioner mot Israel och i medvetande om att den libanesiska statsmakten inte kunde erbjuda dem något skydd kom de palestinska grupperna att ignorera värdlandets myndigheter.

Samtidigt med dessa motsättningar kom de arabiska staterna att utnyttja det öppna libanesiska systemet med dess yttrandefrihet för att där utkämpa sina egna uppgörelser. Libanon blev en plattform för ideologiska motsättningar som ofta tog sig militära uttryck. Där slogs höger och vänster, revolutionärer och kontrarevolutionärer både från Libanon och de så kallade arabiska broderstaterna mot varandra. Samtidigt anklagade dessa Libanon för att vara ett hot mot deras respektive samhällssystem genom att Beirut tilläts vara ett tillhåll för politiska motståndare. På så sätt undergrävdes den redan svaga tilltron till den

libanesiska statsmakten ytterligare. Sin dödsstöt fick den emellertid genom de israeliska attacker mot libanesiskt område som följde som svar på palestinska aktioner mot Israel. De israeliska vedergällningsattackerna blev allt våldsammare och riktade sig inte bara mot palestinska flyktingläger utan mot libanesiska byar och städer, vars civila invånare fick betala priset för de palestinska aktionerna.

Det maronitiska ledarskapet i Libanon lade snarare skulden för dessa attacker på palestinierna än på Israel. De muslimer och kristna som stödde den palestinska saken betraktades som landsförrädare. De israeliska attackerna ledde också till en flyktingström från södern som ytterligare spädde på slumområdena kring Beirut, där jordmånen för radikala och samhällsomstörtande idéer blev allt fruktbarare. Maroniterna i östra Beirut och uppe i sina kärnområden på berget Libanon kom att känna sig alltmer isolerade och inringade, och den självförsvarsreflex som alltid funnits sedan de drusiska massakrerna 1860 blev allt starkare. Palestinierna betraktades som huvudfienden och deras libanesiska allierade kallades för den internationella vänsterns verktyg och sades ha målsättningen att omvandla maroniternas kristna europeiska Libanon till något helt annat. De maronitiska miliserna, samlade i den så kallade libanesiska fronten, började rusta för det värsta. Vapenarsenalerna moderniserades, utländska rådgivare (även israeler) hämtades som instruktörer och de ledande maronitiska klanerna gjorde sig beredda att i väpnad kamp försöka bevara det existerande politiska systemet – eller snarare bristen på ett sådant – och de politiska privilegier som de demografiska förhållandena i Libanon inte berättigade dem till. Både den shiitiska och den sunnitiska andelen av Libanons befolkning var nu större än den

maronitiska, detta utan att de över 400 000 statslösa palestinierna inräknades.

Det skulle föra utanför ramen för denna bok att redogöra för alla de invecklade turerna och skiftande allianserna under det snart 15 år långa libanesiska inbördeskriget. En bakgrund ges i min bok *Gud med oss – religion och politik i Mellanöstern* och den libanesiska krisen behandlas utförligt i flera av de böcker som återfinns i litteraturhänvisningen.

Betecknande nog för den libanesiska krisens komplexitet var emellertid palestinier inte inblandade i inbördeskrigets utbrott. Utlösande faktor var istället en socioekonomisk konflikt mellan fattiga fiskare och maronitiska kapitalister. Denna utvecklades till en konflikt mellan en lokal ledare och symbolen för den bräckliga centralmakten, armén. Kriget utvecklades därefter till en sekteristisk uppgörelse mellan muslimer och maroniter och till en nationell konflikt mellan panarabiska libaneser av olika konfessioner och palestinierna å ena sidan och maroniterna å den andra.

I rapporteringen från krisernas Libanon har maroniterna ofta kommit att framställas som Libanons enda kristna minoritet. De uppskattningsvis omkring 800 000 maroniterna utgör emellertid bara något över hälften av Libanons kristna, men de är den i särklass största kyrkan. Näst i storlek kommer den grekiskortodoxa med omkring 200 000 medlemmar. Inbördeskriget var långtifrån en maroniternas ensamma kamp mot en fientlig och homogen muslimsk omgivning. Det av maroniter ledda så kallade högerkristna lägret hade ibland stöd av muslimska personligheter, fraktioner och länder. Enligt principen min fiendes fiende är min vän kunde till exempel de mot Syrien stridande maronitiska grupperna påräkna stöd från Irak. Samtidigt lierade andra libanesiska kristna, även maroniter, sig med den så kallade muslimska vänstern. De

»högerkristna« attackerade andra libanesiska kristna samfund som till exempel armenierna, medan formellt arabiskt nationalistiska partier och grupper stödde maronitiska separatister som kämpade för ett Maronistan, en kristen statsbildning. Muslimska överklassfalanger lierade sig med den radikala muslimska vänstern som även kunde påräkna stöd från vissa fattiga kristna grupper.

Sist men inte minst rådde och råder fortfarande stora motsättningar även inom det maronitiska lägret. Dessa urartade ibland i brutala interna uppgörelser mellan de ledande familjeklanerna. 1978 gick de av familjen Gemayel ledda »Kataʻib« (falangisterna) till attack mot den dåvarande syrienvänlige presidenten Sulayman Franjiyas fäste Ehden i norra Libanon. Hans son och tilltänkte arvtagare Tony mördades tillsammans med sin fru, treåriga dotter och 32 anhängare. Två år senare kom turen till en expresident och annan rival till familjen Gemayel om det maronitiska ledarskapet. Då krossade falangisterna familjen Chamouns privatmilis Tigrarna i ett kortvarigt maronitiskt inbördeskrig. Segerns sötma blev dock kortvarig för deras ledare Beshir Gemayel. Endast tjugotvå dagar efter sitt val till Libanons president i september 1982 dödades han av en bomb, ett dåd där familjen Franjiya tillhörde de huvudmisstänktas krets.

Det så kallade Taʻif-fördraget 1989 blev början till slutet på det libanesiska inbördeskriget. Överenskommelsen, som tillkom efter det att Arabförbundet givit Saudiarabien, Marocko och Algeriet i uppdrag att försöka finna en lösning på den libanesiska konflikten, inkorporerades i Libanons författning. I fördraget talas om en gradvis övergång till ett styre som inte är byggt på religionstillhörighet. Avsikten med Taʻif-fördraget var emellertid i första hand att hitta en rimlig maktfördelning mot bakgrund av de

befolkningsmässiga förändringarna. Libanons parlament fick nu 128 ledamöter, lika fördelade mellan kristna och muslimer, där 34 av de 64 kristna platserna är reserverade för maroniter. Fördraget föreskriver också ett syriskt tillbakadragande från kustområdena och Beirut till Bekaa-dalen och ett totalt tillbakadragande av de israeliska styrkorna från södra Libanon enligt FN:s resolutioner.

Den maronitiske presidentens befogenheter begränsades och denne fick nu en ställning som primus inter pares i en trojka med den sunnitiske premiärministern och parlamentets shiitiske talman. Han har inte längre befogenhet att utse och entlediga premiärministern eller att tillsammans med denne stifta lagar utan parlamentets medgivande i en parlamentarisk kris eller att mer eller mindre egenmäktigt ingå internationella avtal. Inom det maronitiska lägret såg man därför med skepsis på fördraget och den maktförlust det innebar. Libanon sägs vidare ha »ett arabiskt släktskap och arabisk identitet«, ett för många maroniter oacceptabelt påstående. Fördraget följdes 1991 upp med ett syrisk-libanesiskt vänskapsfördrag och ett avtal om försvars- och säkerhetssamarbete som gav Libanon status som en säkerhetspolitisk vasallstat till Damaskus som fått kontroll över landets säkerhets- och försvarspolitik.

Många maroniter såg därför Taʻif-fördraget som ett syriskt mandat över Libanon och ett förräderi mot den maronitiska identiteten och jämförde denna andra libanesiska republik med den franska Vichyregimen under den tyska ockupationen 1940–44.

Detta fick till följd att Libanon under nästan ett år hade två maronitiska presidenter. Den självutnämnde generalen Michel Aoun vägrade att acceptera både den i november 1989 av det libanesiska parlamentet valde René Moawad och dennes efterträdare Elias Hrawi, som övertog ämbetet,

när Moawad efter endast 17 dagar i ämbetet mördades av en bilbomb. Stödd av Irak förklarade Aoun ett befrielsekrig mot Syrien men tvingades samtidigt utkämpa ett häftigt inbördeskrig om kontrollen över östra Beirut med en rivaliserande maronitisk milis, Lebanese Forces, under ledning av Samir Geaga. De delar av det kristna östra Beirut och berget Libanon som klarat sig undan inbördeskriget drabbades nu och kom att förstöras till stora delar. Efter Iraks invasion av Kuwait tog Syrien tillfället i akt och grep in militärt. Den 13 oktober 1990 tvingades Aoun ge upp och tog sin tillflykt till den franska ambassaden i Beirut. I detta krigs slutskede hotade den maronitiske patriarken att exkommunicera alla som var inblandade i detta maronitiska inbördeskrig men kriget fortsatte ändå, vilket kan ses som ett bevis på den kyrklige ledarens begränsade inflytande.

Som ovan nämnts karaktäriserade påven Leo X för snart 500 år sedan maroniterna som rosor bland törnen. En bättre beskrivning kan knappast göras av maroniternas uppfattning om sig själva i våra dagar, något som i sin tur utgör en av de grundläggande förklaringarna till Libanons politiska kris och maroniternas ovilja att ge upp de politiska privilegier de fick vid självständigheten.

Maroniternas politiska agerande kan sägas vara bestämt av tre psykologiska faktorer – en fast beslutsamhet att avskilja sig själva från den kulturella omgivningen, en inneboende känsla av överlägsenhet inte bara mot de muslimska befolkningsgrupperna utan även mot de andra kristna kyrkorna samt en djupt grundad övertygelse från 1860-talets strider med druserna om att de, som den enda sanna kristna minoriteten, ständigt är hotade av sin muslimska omgivning. Maroniterna betonar ihärdigt att de inte – i motsats till de andra kristna – är araber.

Enligt en teori skulle de vara ättlingar till mardaiterna eller marderna, ett folk vars ursprung och även existens är omtvistade. Dessa skulle antingen ha haft sitt ursprung vid Kaspiska havet och varit en armenisk stam eller varit kristna araméer från norra Syrien. Enligt båda teorier skulle dock den maronitiska kyrkan ha uppstått när de vandrat in och bosatt sig i floden Orontes dalgång. Tron på mardaitiska ursprunget återspeglas i namnet på familjeklanen Franjiyas privatmilis, Maradabrigaderna.

Framför allt odlas med frenesi myten om att de härstammar från fenicierna och således utgör en del av en gammal europeiskorienterad medelhavskultur, där särskilt banden med Frankrike framhävs. Libanon betraktas av maroniterna som deras urhem och alla andra libaneser ses därmed i grund och botten som inkräktare. Den maronitiska över- och medelklassen har inte bara gjort franskan till sitt språk utan har – för att citera den grekiskortodoxe arabiske historikern Albert Hourani – utvecklat en hopplös kärlek till den franska civilisationen. Denna tar sig bland annat sådana uttryck som att sönerna får namn som Henri, Pierre, Philippe eller Raymond och skickas till franska universitet och högskolor för sin utbildning. Arabiskan däremot betraktas som basarens och tjänarnas språk.

»Libanons trohet till sin uppgift och sitt arv har förblivit obruten över de sista 6 000 åren. Libanon är en själ, en andlig princip, betrodd med en mission som är oförenlig med allt det som araberna eftersträvar« står det att läsa i en programförklaring från falangisterna.

De politiska privilegier som maroniterna fått och som utmanades av de båda största befolkningsgrupperna, shiitierna och sunniterna, har därför betraktats och betraktas fortfarande som ett slags gudomlig rätt. De talrika maronitiska miliserna hade namn som »Korsets trä«, »Den

heliga jungfruns riddare« och »Den helige Marons ungdom«. Liksom de shiitiska miliserna bar en kedja med Khomeynis bild runt halsen drog de maronitiska soldaterna ut i strid med ett kors på sina uniformer.

Kyrkans överhuvud kallas »Maroniternas patriark av Antiochia« (patriarcha antiochenus maronitarum) – en titel som erkändes redan av påven Alexander IV år 1254. Den nuvarande patriarken, Nasrallah Butros Sfeir, har innehaft sitt ämbete sedan 1986. Förutom de uppskattningsvis 800 000 maroniterna i Libanon är han även kyrkligt överhuvud för en diaspora med ungefär lika många medlemmar, en följd av en emigration som inleddes redan i samband med oroligheterna 1860 och som fick en stor omfattning under inbördeskriget. Mellan 1975 och 1990 beräknas 850 000 kristna ha lämnat landet varav 60 000 återvände efter Taif.

Sedan dess har emellertid emigrationen fortsatt. Denna har främst gått till Nord- och Sydamerika. Kyrkan har en ärkebiskop i New York och biskopar i Detroit, Montreal och São Paolo. Maroniter har även sökt sig till Sverie, där antalet i dag uppgår till omkring 2 500. Stora maronitiska församlingar finns även i Australien med biskop i Sydney och i Västafrika. Vidare lever cirka 25 000 maroniter i Syrien, där de huvudsakligen återfinns längs kusten och i Wadi Nasara (De kristnas dal) inte långt från floden Orontes dalgång, kyrkans geografiska ursprung.

Smärre församlingar finns också i Egypten och Turkiet liksom i norra Israel och på Cypern. Före de inbördes striderna mellan turk- och grekcyprioter och den turkiska invasionen av norra delen av ön 1974 bodde omkring 2 500 maroniter i det område som ensidigt utropades som den turkcypriotiska republiken. I dag finns bara omkring 150 kvar i den lilla byn Korucan väster om huvudorten Girne

(Kyrenia). Av de 6 000 maroniterna bor nu ungefär hälften i den grekiska delen av huvudstaden Nicosia medan övriga är utspridda i byar och städer i den grekiska delen av ön.

Den maronitiska kyrkan grundades av araméer. Än i dag används den klassiska arameiskan (syriac) som liturgispråk. Bibeltexter och vissa böner läses på arabiska.

De protestantiska kyrkorna

I början av 1800-talet inledde olika protestantiska kyrkor en omfattande missionsverksamhet i Libanon, Palestina, Syrien, Irak, Iran och Egypten. I Libanon och Syrien kom amerikanska presbytarianer att bli de mest aktiva, medan protestanterna i Jordanien och Palestina som en följd av det brittiska inflytandet där huvudsakligen tillhörde den anglikanska kyrkan. I Egypten och Irak var amerikanska och brittiska missionärer verksamma. Över hela området missionerade även en rad andra protestantiska kyrkor, till exempel sjundedagsadventister, kväkare, pingstvänner, baptister och Jehovas vittnen.

Kyrkor tillhörande dessa och andra mindre sekter finns i dag över hela Mellanöstern. Den lutheranska missionsverksamheten har däremot varit blygsam och inskränkt till Västbanken, där det finns församlingar tillhörande *The Lutheran Church of Jordan* i Jerusalem, Betlehem och Ramallah. I Syrien finns till exempel församlingar tillhörande kyrkor som *The Christian Missionary Alliance*, *The Church of the Nazarene* och *The Church of God* som har sitt högkvarter i Anderson, Indiana, samt *The Armenian Evangelical Spiritual Brotherhood*. Denna kyrka bildades 1920 i Aleppo och har en pietistisk inriktning.

Genom sin konsekventa satsning på utbildning och sjukvård har dessa kyrkor kommit att spela en samhällelig roll som inte på långt när står i proportion till deras ringa andel av befolkningen. Ett stort antal universitet, andra högre läroanstalter, gymnasier och sjukhus grundades av dem och många av dessa institutioner bedrivs fortfarande i deras regi.

De protestantiska kyrkorna spelade också en stor roll i de första nationella arabiska rörelserna. Den tidigaste av dessa bildades till exempel 1875 av en grupp elever vid *The Syrian Protestant College* i Beirut med den uttalade målsättningen att driva ut osmanerna ur Syrien. *The Syrian Protestant College* är identiskt med det välkända *American University* i Beirut.

Totalt uppgår antalet protestanter i Mellanöstern nu till omkring 180 000. Mer än hälften tillhör *The Coptic Evangelical Church* i Egypten, som har församlingar i Kairo, Alexandria, Asyut, al-Minya samt på landsbygden i övre Egypten. Av de 65 000 protestanterna i Syrien och Libanon tillhör majoriteten *The National Evangelical Synod of Syria and Lebanon*, som bedriver en omfattande verksamhet inom sjukvård och utbildning. De anglikanska kyrkorna i området är samlade under *The Anglican Archdiocese of Jerusalem* med fem biskopssäten; Jerusalem som även omfattar Irak och Cypern, Egypten omfattande även Libyen och Maghreb, Sudan, samt Libanon omfattande även Jordanien och Syrien.

De armeniska protestanterna är slutligen samlade i *The Union of Armenian Evangelical Churches in the Near East* med omkring 20 000 medlemmar, varav över hälften finns i Libanon och Syrien, medan övriga tillhör diasporan i Iran, Grekland, Cypern och Egypten. Smärre församlingar finns även i Turkiet. I Beirut driver denna kyrka den armeniska diasporans främsta utbildningscentrum, *The Haigazian College*.

DE MUSLIMSKA MINORITETERNA

Den shiitiska bakgrunden

Shiiterna är den största befolkningsgruppen i Irak och Libanon. Endast i Syrien är de en minoritet och kan därför sägas falla utanför ramen för denna bok. Men med tanke på att både ismailiter, druser och alawiter har sina ursprung i denna gren av islam tecknas nedan en kortfattad redogörelse som en historisk bakgrund.

Efter Muhammeds död år 632 uppstod frågan vem som skulle bli *khalifa*, efterträdare. Profeten hade en son, Ibrahim, vars moder var en koptisk slavinna, men denne hade dött några månader före Muhammeds bortgång. Av hans barn var det endast dottern Fatima som överlevde honom. Närmaste manlige anförvant var Ali ibn Abi Talib, som inte bara var Muhammeds kusin utan också dottern Fatimas man.

Strax före sin död hade Muhammed utsett Abu Bakr, en av sina svärfäder och den som år 622 följde honom på flykten, till *khalifa rasul illah*, ställföreträdare för Guds budbärare. En mindre grupp ansåg emellertid att ledarskapet rätteligen borde ha tillfallit Ali, som den närmaste av profetens släktingar. Gruppen kom att kallas *shi'at Ali*, Alis parti, varifrån ordet shiiter härrör. Abu Bakr dog redan två år senare, och en annan svärfar till Muhammed, Omar, utsågs till den andre kalifen. Denne blev mördad år 644 men även nu förbigicks Ali och en svärson till Muhammed, Uthman, som var dennes förste följeslagare, utsågs till den tredje kalifen.

Under Uthmans kalifat utbröt oroligheter på olika håll i det snabbt växande imperiet, bland annat i Persien. Uthman mördades 656 i Medina, när han enligt traditionen satt och

läste i Koranen. Med detta mord inleddes en lång serie av inbördeskrig i det islamiska väldet. Ali utsågs nu till sist till kalif. Både i Persien och på den arabiska halvön startades emellertid uppror mot honom. Bland annat anklagades han för att ligga bakom mordet på Uthman.

En ledande roll i motståndet mot Ali spelade Muhammeds älsklingsgemål Aisha, som sägs ha gift sig med profeten vid nio eller tio års ålder och ha fört sina dockor med sig i boet. Förhållandet mellan henne och Ali hade varit spänt sedan Ali ansett att profeten bort skilja sig från henne, då hon misstänktes för äktenskaplig otrohet. Men huvudmotståndare till Ali var umayyadfamiljen med dess ledare Muʿawiya som var guvernör i Syrien. Krigshändelserna tvingade Ali att flytta sin huvudstad från Medina till Kufa i Irak, där han i sin tur mördades år 661. Muʿawiya lät sig utropas till ny kalif och islams centrum kom att i nästan hundra år ligga i Damaskus.

Som efterträdare till Ali och ledare för *shiʿat Ali* utsågs dennes äldste son, Hasan, som dock bara innehade denna post en kort tid. Han drog sig tillbaka från offentligt liv och dog i Medina år 669. Från denne räknade kung Abdullah av Jordanien och kung Hasan II av Marocko sin härstamning.

Shiiterna anså och anser fortfarande att rätten att efterträda profeten uteslutande låg inom dennes egen familj (*ahl al-bayt*). Enligt shiiterna utsåg Muhammed otvetydigt Ali till sin efterträdare som ledare för samfundet såväl genom direkt utnämning (*taʿyin*) som genom sitt testamente (*nass*). För dem är Ali den förste shiitiske imamen och som sådan en auktoritet genom vilken all kunskap om religion förmedlas. I linje härmed utsågs Alis andre son, Husayn, till Hasans efterträdare. Husayn stupade emellertid år 680 vid Kerbela i Irak i ett upprorsförsök mot det umayyadiska kalifatet. Sorgen över denna händelse – då

profetens eget barnbarn således dödades i ett religiöst inbördeskrig – har starkt präglat den shiitiska riktningen inom islam och den dag detta inträffade, den tionde muharram, spelar en central roll för shiiterna. Efter Kerbela övergick shiismen från att vara en närmast politisk rörelse till att bli en religiös sådan som utvecklade sina egna doktriner.

För majoriteten av muslimer, de så kallade sunniterna, var kalifen ledaren för samfundet och högste domare och bestraffare. Han skulle vara den som såg till att den islamiska lagen, *shari'a*, upprätthölls och att *sunna*, den normerande seden, det vill säga det sätt på vilket de första fyra kaliferna handlat, följdes. Kalifen fick dock inte röra den heliga lagen och hade således ingen religiöst rättslig funktion. Den shiitiske imamen fick vidare befogenheter. Han var inte enbart den världslige härskaren utan hade auktoritet även på det teologiska och rättsliga området. Således kunde han inte bara tolka den heliga lagen, vilket i praktiken innebar lagstiftningsbefogenheter, något som en kalif saknade, utan han kunde också tolka Profetens religiösa budskap.

Enligt shiiterna hade detta såväl en yttre – exoterisk (*zahir*) – som en inre – esoterisk (*batin*) – mening. Muhammed var den siste av profeterna och efter honom var således »profetiornas dörr« stängd. Allt som förefaller vara en objektiv verklighet har för shiiterna en yttre och en inre mening och det ankom på imamen att efter profetens död tolka både lagens och det religiösa budskapets dolda mening. Imamen är bärare av »det muhammedanska ljuset« *(an-nur al-muhammadi*) som har funnits hos varje profet från Adam fram till Muhammed, »profetians sigill«.

Efter dennes död inleddes enligt shiismen en ny tidscykel för mänskligheten. Denna kommer att fortsätta fram till

domedagen. Under denna period är det imamerna – profetens ställföreträdare – som uttolkar den dolda meningen i det religiösa budskapet. Den i Kerbela dödade Husayn efterträddes i sin tur av sin ende son Ali (Zayn al-Abidin) och imamatet kom därefter att gå i arv från far till son inom denna gren av Alis familj enligt följande:

1. Ali, död 661
2. Hasan, död 669
3. Husayn, död 680
4. Ali Zayn al-Abidin, död cirka 712
5. Muhammad al-Baqir, död 731
6. Jafar as-Sadiq, död 765
7. Musa al-Kazim, död 799
8. Ali ar-Rida, död 818
9. Muhammed al-Jawad, död 835
10. Ali al-Hadi, död 868
11. Hasan al-Askari, död 874
12. Muhammed al-Muntazar (al-Mahdi)

Den tolfte imamen kallas också *al-Mahdi*. Vid sin faders död blev han *mustatir*, det vill säga upptagen i ett temporärt förandligat tillstånd. Under perioden 874–940 hade han emellertid fyra ställföreträdare för vilka han tid efter annan uppenbarade sig och genom vilka han styrde det shiitiska samfundet. Denna period kallas *al-ghayba as-sughra* (den lilla fördoldheten). Därefter har han inte visat sig, men han tros leva i ett utomvärldsligt liv och shiiterna väntar på hans återkomst då den sanna teokratin skall upprättas. Fram till dess så sker lever mänskligheten i *al-ghayba al-kubra* (den stora fördoldheten).

Under Mahdins dolda period skall samfundet styras av *ulama'* – de specialister (*mujtahiduna*) som kan tolka den

rätta tillämpningen av den religiösa lagen. *Ayatolla* är en hederstitel för dessa. Khomeyni var således inte imam i ordets shiitiska betydelse. En särskilt framstående *mujtahid* kan enbart genom sin auktoritet i religiösa frågor och utan val eller formella beslut få ställning som *marja'*, vars beslut ovillkorligen måste följas. Det var som *marja'* Khomeyni störtade shahen och kom till makten i Iran och inte som imam. Enligt den iranska konstitutionen styrde Khomeyni Iran i väntan på den tolfte och siste imamen Muhammed al-Muntazar al-Mahdis återkomst från det fördolda. Fram till så sker är med nödvändighet varje regim för en shiit att betrakta som ofullkomlig.

Shiiterna har därför genom historien traditionellt misstrott alla politiska auktoriteter och institutioner, medan de sunnitiska *ulama'* vanligtvis varit mer följsamma gentemot de politiker som för tillfället haft makten.

I den vardagliga utövningen av religionen är skillnaden mellan sunniter och shiiter inte särskilt stor. *Shari'a* tillämpas på ungefärligen samma sätt och bestämmelserna för böner, fasta, pilgrimsfärder, etcetera är i stort sett desamma. Minnet av Husayns död vid Kerbela spelar emellertid en stor roll för shiiterna. Dagen för denna, den tionde muharram, föregås av omfattande sorgeriter innehållande moment av självsargning enligt rituella mönster och passionsspel föreställande Husayns död – något som givit shiismen karaktären av en sorgens religion.

Shiismen skiljer sig från den sunnitiska huvudriktningen inom islam även genom att de religiösa skatterna betalas direkt till prästerskapet, vilket gjort detta ekonomiskt oberoende gentemot staten på ett helt annat sätt än sunniternas. Vidare har shiiterna i motsats till sunniterna en klerikal hierarki och således en organisationsapparat som sunniterna saknar.

I Iran fanns det därmed också under shahtiden en med staten parallell struktur som shahen och hans säkerhetspolis aldrig kunde få full kontroll över. På 1960- och 1970-talen fanns det tusentals moskéer, tiotusentals mullor och ett helt nätverk av *madrasat* – religiösa skolor – som var finansiellt oberoende av staten.

Shiiterna eller imamiterna – de kallas också tolvsekten – är nu i majoritet i endast tre stater: Iran, Irak och Bahrein. Ungefär hälften av alla shiiter finns i Iran, där omkring 95 procent av befolkningen tillhör denna sekt som sedan början av 1500-talet även är officiell statsreligion.

Både i Bahrein och i Irak är något över 50 procent av befolkningen shiiter, medan dessa i Libanon är det största av de 17 erkända religiösa samfunden i landet. Med sina 800 000 anhängare utgör de en tredjedel av befolkningen. Shiiternas centra i Libanon är dels landets södra delar samt delar av norra Bekaa-dalen kring Baalbek.

I Syrien uppgår antalet shiiter till omkring 25 000, huvudsakligen bosatta kring Damaskus.

Ismailiterna

Ismailiterna är den minsta av de islamiska sekterna i Mellanöstern. De återfinns enbart i mellersta Syrien men denna riktning har sitt speciella intresse, eftersom inte bara den drusiska utan även den alawitiska tron förmodligen har sina respektive ursprung i denna sekt.

Den växte fram när den sjätte shiitiske imamen, Jafar as-Sadiq (död 765), efter att ha utsett sin äldste son Ismail till sin efterträdare, ångrade sig och ändrade sitt beslut till förmån för brodern Musa al-Kazim. Majoriteten av shiasekten accepterade detta, medan andra förblev lojala mot Ismail som för övrigt dog fem år före sin far. Ismail betraktades av dem inte bara som den sjunde imamen utan också som den siste – Mahdin – som, i motsats till shiiternas mahdi, inte är dold utan alltid lever och finns närvarande bland människorna, även om dessa är ovetande om hans identitet. Förutom ismailiter kallas de därför även för *sab'iyya* (sjusekten). Ismailiterna skiljer sig emellertid inte bara från shiiterna i synen på vem som var den rättmätige sjunde imamen. De utvecklade också en extremt esoterisk tolkning av Koranen. Det religiösa budskapet ansågs inte vara ordagrant framfört utan Koranen måste tolkas allegoriskt. Ismailiterna kallas därför ibland »batinier« på grund av deras betoning av det esoteriska (på arabiska *batiniyya*).

Både den ismailitiska historien och de religiösa doktrinerna har av flera skäl varit svåra att studera. Förutom den esoteriska tolkningen av Koranen tillämpar ismailiterna även *taqiyya*-principen; rätten att dölja sin religionstillhörighet och religionens egentliga innehåll. För en utomstående kan detta förvanskas i vilseledande syfte.

Denna princip tillämpas – som framgår längre fram – också av druser och alawiter.

Ismailiterna splittrades tidigt upp i ett flertal olika riktningar och sekter. Många av dessa kan närmast betecknas som hemliga propagandaorganisationer eller »ordnar« som aldrig framträdde öppet. Vidare skrevs ismailiternas tidiga historia av deras religiösa och politiska motståndare, vilket ju inte borgar för någon större objektivitet. Så hävdas till exempel att Ismail förbigicks på grund av sina alkoholvanor när den sjunde shiitiske imamen skulle utses. Om rörelsens tidiga historia existerar endast ett fåtal, innehållsmässigt ofta oförenliga, verk skrivna av ismailiter. Tvistepunkterna och oklarheterna om religionen är därför många.

För ismailiterna spelar talet sju en helig roll. Alla kosmiska och historiska händelser periodiseras med detta tal. Från Gud har först det universella förnuftet (*aql*), som också är den maskulina principen, utgått. Från denna härrör i sin tur den universella själen (*nafs*) som är den kvinnliga principen. Den tredje emanationen är materien. Ur denna härrör rymden som i sin tur är tidens ursprung. Den sista emanationen av gudomen är människan och hennes värld. Historien är vidare uppdelad i sju cykler av eoner som enligt vissa ismailitiska verk sägs omfatta 360 000 år. Var och en av dessa cykler inleddes av en profet, *natiq* – talare. Denne följdes av sju andra profeter av lägre rang som förmedlade det dolda budskapet. Den förste av dessa uppträdde alltid som följeslagare till *natiq* och var dennes bas, *asa*s. Därefter följde en ny *natiq*, även denne åtföljd av sju profeter. I den cykel som mänskligheten nu genomgår är profeterna och deras främsta följeslagare följande:

Natiq	Asas
Adam	Set

Noa	Sem
Abraham	Ismael
Moses	Aron
Jesus	Simon Petrus
Muhammmed	Ali

Muhammed var således den sjätte medan Ismail är den sjunde och siste imamen i vår tidscykel som avslutas när denne åter framträder öppet.

De ismailitiska teserna spreds genom en effektiv, vitt utgrenad underjordisk propaganda. Missionärer skickades ut över hela den muslimska världen för att inviga proselyter i de allegoriska korantolkningarna och i religionens inre och verkliga mening. Novisen initierades i dessa doktriner under absolut tysthetslöfte i en process som påminner om våra dagars frimureri. Detta skedde, och sker fortfarande, i sju graderade stadier. Tron på själavandring utgör en hörnpelare i den ismailitiska läran. Klentrogna själar återvänder till jorden i mänsklig skepnad ända tills de blivit medvetna om imamens existens och bekänt sig till denne. Så snart så skett upptas de i ljusets värld.

Stor betydelse för spridningen av de ismailitiska doktrinerna fick en man av persisk härkomst, Abdallah ibn Maymun. Från sina högkvarter, först i Basra i södra Irak, sedan i Salamiyya i centrala Syrien, sände han och hans efterträdare hemliga budbärare, som predikade om mahdins snara uppträdande. Abdallah ibn Maymun knöt samman de hemliga samfund som bildades i olika delar av det abbasidiska väldet till en underjordisk organisation med syfte att störta kalifatet, ett projekt som delvis kom att lyckas men först efter hans död omkring år 875.

I Irak fann Abdallah ibn Maymun en trogen och hängiven elev i Hamdan Qarmat, vars förkunnelse väckte stark anklang i synnerhet bland bönderna i områdena kring Persiska viken.

Kort före år 900 grundades här en rörelse som efter Hamdan Qarmat kom att kallas för karmaterna, men som också fått namnet »islams bolsjeviker«. I närheten av Kufa i Irak bildade dessa ett slags kommunistisk folkrepublik.

Qarmat föreskrev ett system av kollektivt ägande. All personlig egendom, möbler och boskap delades gemensamt. Arbetare och hantverkare organiserades i gillen och skrån som enligt vissa forskare utgör en förebild för det europeiska skråväsendet. Jämlikheten mellan medlemmarna sägs ha gått så långt att de även hade sina hustrur gemensamt. De flesta uppgifter om karmaternas sociala system härrör emellertid från deras fiender, varför de kanske bör tas med en nypa salt.

Den karmatiska rörelsen hade även starka revolutionära drag. Den ansåg det exempelvis legitimt att likvidera meningsmotståndare, även om dessa var muslimer. Genom sina raider kom karmaterna att sprida skräck långt utanför de närmast liggande områdena. Under ledning av Abu Said al-Hasan al-Jannabi – som ursprungligen varit en av Qarmats missionärer – grundade de år 899 en oberoende stat vid Persiska vikens västra strand med Hufuf i våra dagars Saudiarabien som huvudstad. Därifrån erövrade al-Jannabi bland annat Oman, medan hans son och efterträdare, Abu Tahir Sulayman, förödde stora delar av södra Irak och skar av pilgrimsvägarna till Mekka. År 930 lyckades denne erövra den heliga staden och föra bort »den svarta stenen«, islams främsta relik, som först återlämnades år 951. Karmaterna erövrade sedan Bahrain, där de i mer än tvåhundra år hade en självständig stat som år 1077 förstördes av beduinstammar. På 900- och 1000-talen höll anhängare till Qarmat och al-Jannabi även Syrien och norra Irak i skräck från sitt högkvarter i Salamiya.

Också i Nordafrika hade jordmånen väl förberetts av ismailitiska missionärer. Där framträdde år 902 en man som hette Ubaidallah och som gjorde anspråk på att vara den förväntade mahdin och ättling till Ali och Muhammeds dotter Fatima. Enligt vissa uppgifter var han av Abdallah ibn Maymuns släkt. Oavsett ursprung vann han erkännande och anhängare. Han blev grundläggare av den fatimidiska dynastin som år 969 erövrade Egypten och kort därefter Syrien. Dessa områden förblev under fatimidisk överhöghet ända till dess att Salah ad-Din, korsfararnas besegrare, år 1171 avsatte dynastin och erkände den abbasidiske kalifen i Bagdad som den rättmätige härskaren över islams länder. Den sjätte av de fatimidiska kaliferna, al-Hakim bi Amri-llah, blev – som framgår längre fram i denna bok – den drusiska religionens grundare och gudom. Fatimiderna grundade vidare al-Azhar-universitetet i Kairo som nu är främsta lärosäte för den sunnitiska huvudlinjen inom islam.

År 1094 uppstod ytterligare en ismailitisk riktning, »den nya propagandan«, då Hasan ibn Sabbah, som påstod sig vara ättling till de himjaritiska kungarna i Sydarabien, vägrade erkänna den nye kalifen al-Mustali och istället stödde dennes bror Nizar som försvunnit under mystiska omständigheter. ibn Sabbah, som sägs ha fått sin kallelse vid sju års ålder, började föra ett gerillakrig mot abbasiderna från en bergsfästning, Alamut, i Elbruzbergen nordväst om Teheran – strategiskt belägen vid den kortaste vägen mellan Kaspiska havet och det persiska höglandet. Den nizariska sekt han grundade har också blivit känd som *hashishiyyin*, det vill säga de som brukar haschisch. Från detta ord härstammar i sin tur engelskans och franskans ord för lönnmördare, *assassin*. Detta namn fick Ibn as-Sabbahs anhängare därför att de påstods vara påverkade av haschisch när de utförde självmordsuppdrag för att mörda ledarna för

de arméer som närmade sig deras fäste. Assassinerna skaffade sig flera fasta borgar både i Persien och i mellersta Syrien, varifrån de utförde sina fruktade attacker. De bildade ett mäktigt, delvis hemligt, förbund som styrdes av stormästaren (*da'i ad-du'a*) på Alamut. Under denne lydde flera äldste (*da'i al-kabir*), som var och en hade ansvar för ett särskilt distrikt. Under dessa kom missionärer och propagandister. Den lägsta graden utgjordes av *fida'iyyin* som var redo att utföra stormästarens alla order.

En skildring av hur stormästaren på Alamut utövade sitt inflytande på *fida'iyyin* och fick dem att villigt offra sina liv ges av Marco Polo som passerade trakterna kring fästet år 1271:

> Ingen fick gå in i trädgården förutom de som han avsåg göra till sina *hashishiyyin*. Det fanns ett fort vid ingången som var starkt nog att stå emot hela världen, och det fanns ingen annan väg att ta sig in. Han höll vid sitt hov ett antal pojkar från landsbygden, mellan tolv och tjugo år gamla, som hade smak för soldatlivet. Dessa inbjöd han till sin trädgård fyra, sex eller tio åt gången efter att först ha givit dem en dryck som fick dem att falla i djup sömn. Därefter bars de in och fann sig själva i trädgården när de vaknade, en plats så underbar att de trodde den vara själva paradiset. Och kvinnorna ägnade sig åt dem till deras hjärtans förnöjelse. När den gamle mannen ville ha någon prins dräpt behövde han bara säga till en av dessa ynglingar: »Gå du och dräp den och den och när du återvänder skall mina änglar bära dig in i paradiset. Och skulle du dö skall jag sända mina änglar för att föra dig tillbaka till paradiset.«

Femton år före Marco Polos ankomst till dessa trakter hade emellertid mongolerna år 1256 intagit och förstört fästningen.

Vid slutet av 1000-talet hade assassinerna även fått fotfäste i Syrien och bland andra lyckats omvända den seldjukiske prinsen av Aleppo, Ridwan ibn Tutush, till sin lära. År 1140 hade de intagit bergfästet Masyaf, vars ruiner fortfarande kan beskådas mellan Homs och Banias i mellersta Syrien. Den mest berömde av deras syriska

stormästare, Rashid ad-Din Sinan, höll till där under titeln *shaykh al-jabal*, bergets shejk. Denne tillfogade korsfararna stora förluster och är i deras krönikor ofta förekommande under tillnamnet *le vieux de la montagne* (den gamle på berget).

Även Masyaf föll år 1260 för mongolerna men de ismailitiska assassinerna kvarlevde även efter den mongoliska erövringen i sitt kärnområde kring städerna Masyaf och Qadmus som än i dag är så gott som helt ismailitiska städer. Sitt tidigare centrum i Syrien, Salamiyya, hade de tvingats överge på 1000-talet.

De förde därefter under flera århundraden en tynande tillvaro under ett hårt skattetryck och förföljda av sin sunnitiska omgivning och av alawitiska stammar i bergsområdena kring Masyaf. Under sultan Abdul Hamid fick ismailiterna år 1845 tillåtelse att flytta tillbaka till Salamiyya men en katolsk präst som åtta år senare besökte deras områden gav bilden av ett andligt korrupt och förlorat folk som snart skulle försvinna. Ismailiterna i Syrien hade då sedan länge förlorat kontakten med omvärlden och sin imam men började nu åter söka kontakt med denne. En syrisk shejk reste 1883 till Iran och Indien i ett resultatlöst försök. Två år senare spreds uppgiften att denne levde i Bombay och 1888 lyckades en ny delegation av shejker där träffa den då tioårige Sultan Muhammed Shah, den tredje Aga Khan. Efter återkomsten till Syrien informerade de sina trosfränder och en del av dessa accepterade Aga Khan som sin imam. Än i dag är de syriska ismailiterna uppsplittrade i två grupper, de som erkänner Aga Khan som imam och de som förnekar att denne har en direkt härstamning från Ali och Fatima.

I Syrien beräknas antalet ismailiter nu något överstiga 100 000. Över 80 procent är bosatta i provinsen Hama i centrala Syrien, där de i distrikten Masyaf och Salamiyya

utgör kompakta lokala majoriteter med den senare staden som sitt centrum. Liksom övriga minoritetsgrupper i Syrien är ismailiterna överrepresenterade inom officerskåren och spelar i förhållande till sin storlek även en framträdande roll inom Ba'th-partiet, inom förvaltning, utbildningsväsendet och andra kvalificerade yrkesgrupper.

Ismailiter av denna nizaritiska gren finns i dag även i Iran, nordöstra Afghanistan, staterna i det tidigare sovjetiska Centralasien, de västligaste delarna av den kinesiska Sinkiang-provinsen, Indien, Pakistan, Oman, Östafrika, Zanzibar samt i Storbritannien och Kanada.

Totalt uppskattas antalet till mellan 17 och 20 miljoner och deras imam har som ovan nämnts det från veckotidningar och skvallerpress inte helt okända namnet Aga Khan, en titel som han först fick av det persiska hovet år 1837. Den nuvarande fyrtionionde imamen, Karim Aga Khan IV, har varit ismailiternas ledare sedan 1957. Han efterträdde då sin farfar som bland annat gjorde sig känd för att tre gånger – 1935, 1945 och 1955 – ställa sig på en våg och låta väga upp sin avsevärda kroppshydda med guld, diamanter respektive platina. Denne ligger nu begravd i ett mausoleum byggt i vit marmor i form av en moské vid Nilen mittemot staden Assuan. Han använde en stor del av de summor som hans trogna samlade in till investeringar i universitet, skolor och sjukhus och grundade efter att 1937 ha flyttat från Bombay till Genève Aga Khan Development Network (AKDN).

Karim Aga Khans far blev överhoppad i successionen på grund av ett alltför extravagant playboyleverne, där ett äktenskap med Rita Hayworth var en av ingredienserna.

Den nu snart sjuttioårige Karim Aga Khan har en examen från Harvard och är gift med en tysk grevinna efter ett första äktenskap med en brittisk stjärnmannekäng. Han är brittisk medborgare och en av världens rikaste män bosatt dels i

Chantilly utanför Paris, dels i Genève där han är född. Han är chef för ett världsomfattande affärsimperium som styrs av ett sekretariat med 150 anställda. Av en händelse som ser ut som en tanke består styrelsen av sju medlemmar, varav dock fem är västerländska affärsmän utan ismailitisk anknytning.

I Karim Aga Khans affärsimperium ingår bland annat Italiens största hotellkedja, stora markegendomar över hela världen, däribland ett stort turistprojekt på Sardinien – Costa Smeralda – två flygbolag, en rad industrier i olika branscher samt Östafrikas största tidningsförlag. Han är vidare ägare till världens förnämsta stall av tävlingshästar och hamnade som sådan i världspressens rubriker när hans förnämsta häst, Shergar, 1983 kidnappades för att aldrig återfinnas. Sitt sportintresse har han vidare dokumenterat genom att tävla för Iran i de olympiska vinterspelen som utförsåkare, dock utan framgång. I november 1989 blev han dessutom delägare i Fiat-koncernen.

Karim Aga Khan är även chef för det ovan nämnda AKDN som utvecklats till en biståndskoncern som i samarbete med bland andra EU-kommissionen, FN och Världsbanken är engagerad i biståndsarbete i Afrika, Mellanöstern, Afghanistan och Pakistan med särskild inriktning på jordbruks- och kvinnoprojekt och krediter till småföretagare. Årligen avsätts omkring 100 miljoner dollar till denna verksamhet, vilket givit Karim Aga Khan epitetet »de fattigas kapitalist«. AKDN arbetar även för att bevara det islamiska kulturarvet och har engagerat sig i projekt som restaurering av citadellet i Aleppo i Syrien, stadsdelen Darb al-Ahmar i Kairos gamla stad och hamnen i Zanzibar.

Karim Aga Khans farbror, prins Sadruddin Aga Khan, även han en person med en enorm privatförmögenhet, slog in på en annan bana. Vid endast 33 års ålder blev han 1966 utsedd till FN:s flyktingkommissarie, en post som han

upprätthöll till 1977. Efter den ryska inmarschen i Afghanistan julen 1979 ägnade han sina krafter och sin organisatoriska talang åt att bistå de afghanska flyktingarna. För en symbolisk lön på en dollar om året arbetade han som koordinator för de internationella ansträngningarna att återanpassa hemvändande afghanska flyktingar.

Slutligen kan nämnas att även kalifen al-Mustali har efterföljare i våra dagar. Tidigare hade dessa Jemen som centrum. Där finns det även i dag mustaliter. Sektens centrum är dock numera Bombay i Indien, där de går under namnet bohora. Däremot har karmaterna – islams bolsjeviker – sedan länge försvunnit ur historien.

Druserna

Den drusiska religionen har sitt ursprung i den sjätte fatimidiske kalifen al-Hakim bi Amri-llahs styre.

Den fatimidiska dynastin, som var ismailitisk, uppstod i början av 900-talet i Nordafrika. År 969 erövrades Egypten och Kairo grundades. Därifrån utsträcktes det fatimidiska väldet till att omfatta Palestina och Syrien samt stora delar av den arabiska halvön. al-Hakim utsågs till kalif över detta välde vid endast 11 års ålder.

År 1009 betecknas i den drusiska katekesen som ett avgörande årtal för religionens uppkomst. al-Hakim utfärdade då ett dekret som avskaffade de skatter och allmosor som Koranen föreskriver och som förbjöd pilgrimsfärderna. Ismailitiska seder och bruk tilläts inte längre. Samma år inleddes även trakasserier mot kristna. De tvingades bära svarta kläder och fick endast rida på åsnor. Kyrkor skändades och vandaliseringen kulminerade i förstörelsen av Heliga gravens kyrka i Jerusalem, vilket i sin tur var en av de faktorer som utlöste korstågen. al-Hakim – som kommit att kallas Orientens Caligula – förklarade sig den 30 maj 1017 vara en inkarnerad gudom och accepterades som sådan av personer i sin omgivning.

Två av dessa, Hamza ibn Ali az-Zuzani (från Zuzan i Persien) och en shiitisk missionär av turkiskt ursprung, Muhammed ibn Ismail ad-Darazi, började år 1017 propagera al-Hakims gudomlighet och synes ha varit den nya religionens första missionärer. Detta år är »år ett« i den drusiska tideräkningen. I kampen om al-Hakims gunst uppstod snart motsättningar dem emellan. Enligt en uppgift skall ad-Darazi ha mördats av en turk efter en missionsresa

till Libanon. Enligt en annan källa lämnade han aldrig Kairo utan mördades där på Hamzas tillskyndan. Klart står emellertid att ad-Darazi dog år 1019 och att han då betraktades som en avfälling från den nya läran. Hans motståndare anklagade honom bland annat för dryckenskap och sexuella utsvävningar.

Trots att beteckningen druser troligen härrör från namnet Darazi omnämns denne knappast alls i de drusiska skrifterna. Druserna själva betraktar istället Hamza som sin lärofader och föredrar att bli kallade *muwahhidun* (unitarier). Religionen betecknas som *tawhid* (monoteism). I tideräkningen, som utgår från år 1017, refereras till Hamza.

I början av år 1021 försvann kalifen al-Hakim spårlöst. Troligen mördades han på anstiftan av sin syster, som han anklagat för okyskhet. Ett rykte spreds dock bland hans anhängare att han likt den shiitiske imamen endast höll sig dold och att han åter skulle framträda i tidernas fullbordan.

Hamza hjälptes nu i religionsuppbyggandet av fyra personer: Ismail ibn Muhammed at-Tamini, Muhammed ibn al-Wahab al-Qurayshi, Salama ibn Abd al-Wahab as-Samiri och al-Muqtuna Baha‘ ad-Din. Alla dessa bidrog till utvecklingen av de religiösa doktrinerna genom en serie skrifter. Baha‘ ad-Dins sista skrift är daterad 1041 och markerar slutet på den nya religionens formativa period.

Omkring år 1050 förklarades denna hemlig och några nya anhängare accepterades inte därefter. Missionsverksamheten hade av okänd anledning koncentrerats till södra Libanon, där Hamzas och hans fyra medarbetares läror först antogs av en stam som levde nära Hasbaya vid berget Hermons västra sluttningar. Utanför Hasbaya ligger Khalwat al-Bayad som fortfarande betraktas som drusernas centrala helgedom. Den stam som först accepterade Hamzas teorier tros ha kommit till

Hermontrakten från Jabal al-Aʿla, nära Aleppo i norra Syrien och var troligen av kurdiskt ursprung.

Från Hermon spred sig läran till bergstrakterna i södra Libanon, som kom under drusisk kontroll. Besläktade stammar i Jabal al-Aʿla anslöt sig även och i detta område finns det fortfarande en drusisk befolkning.

Religionen är som ovan nämnts hemlig. Inte bara detta faktum har gjort att stora oklarheter rått och fortfarande råder om dess egentliga dogmatik trots att flera centrala böcker, liksom en drusisk katekes, genom åren funnit vägen till västerländska bibliotek. Redan vid slutet av 1700-talet var omkring 120 manuskript kända, varav många tillskrevs Hamza och dennes fyra medarbetare. Men dessa och senare skrifter har måst läsas med stor försiktighet och utan blind tilltro till vad som står i texten. Liksom shiiter, ismailiter och alawiter har druserna nämligen rätt att praktisera *taqiyya*, det vill säga hålla sin religionstillhörighet dold för utomstående, skenbart ansluta sig till en annan religion, eller för utomstående förvränga innehållet i den egna läran. Många av de skrifter som kommit till utomståendes kännedom kan därför vara medvetet vilseledande.

Vidare är den drusiska läran esoterisk och känd enbart av särskilt invigda. Enligt principen om *batiniyya* måste man vid studiet av de drusiska religiösa skrifterna skilja mellan deras exoteriska innehåll, det vill säga ordens bokstavliga mening, och dess esoteriska mening som endast invigda kan förstå genom allegoriska texttolkningar.

Drusernas centrala religiösa bok heter *Kitab al-hikma* (Vishetens bok). Stor betydelse för kunskapen om religionen har också ett slags katekes fått. I denna görs referenser till flera heliga skrifter som *Risalat at-tadhir wa-t-tanbih* (Varningens och tillrättavisningens epistel) och *Risalat ar-rida' wa-t-taslim* (Underkastelsens och undergivenhetens

epistel). Båda dessa sägs vara skrivna av Hamza. Andra centrala skrifter är *Risalat an-nisa'* (Kvinnornas epistel) och *Kitab al-mithaq* (Förbundets bok).

Religionen har således sitt ursprung i ismailismen men innehåller också judiska, kristna, gnostiska, neoplatonska och persiska element som alla bundits samman i en ny monoteistisk väv. Den första av drusernas fyra trosartiklar säger att det bara finns en Gud. Denne har i de drusiska skrifterna en rad olika beteckningar: *al-Mawla/Mawlana* (Herren/Vår Herre), *al-Hakim*, *al-Mu'ill* (Orsakaren). Däremot kallas han inte för Allah.

Vidare kan två olika gudsbilder urskiljas. Å ena sidan är gudomen ofattbar och frånkänd alla attribut, å den andra har han gång på gång uppenbarat sig i mänsklig gestalt. Den andra artikeln talar om kalifen al-Hakims gudomlighet. För en drus är al-Hakim den tionde, sista och mest perfekta inkarnationen av Gud. al-Hakim har som gudom aldrig dött utan hans återkomst, *raja'*, väntas. Många druser trodde detta skulle ske tusen år efter hans första framträdande (enligt den muslimska tideräkningen), en händelse som således skulle ha inträffat år 1987. En inkarnation av Gud kallas *maqam*. Enligt Hamza var den brinnande buske ur vilken Gud talade till Moses (Andra Mosebok 3:4) en sådan inkarnation. En annan av de nio tidigare inkarnationerna kallas *mukari* (Kameldrivaren). En förklaring till detta finns i den drusiska katekesen:

> Vår Gud uppenbarade sig på berget Sinai i skepnad av en drivare av tusen kameler. Han kallades för jude, en av de troende som tillhör den nation som härstammar från Moses, det vill säga judarna. Och eftersom judarna förunnades vittna om hans framträdande var han inte sträng mot dem.

Från Gudens och Skaparens ljus emanerar den universella anden eller det kosmiska förnuftet (*al-aql al-kulli*), som i sig

innehåller skapelsens alla element. Denne tilltalas som Allah men kallas också tidens imam (*imam az-zaman*), viljan (*al-irada*), alltings materia (*hayula kull shay'*) och orsakernas orsak (*'illat al-'ilal*). Den universella anden föll så småningom offer för högmod, eftersom den inte hade någon like eller rival. Gudomen skapade då en sådan rival (*ad-didd*), varefter den universella anden ångrade sig och bad om förlåtelse och hjälp mot denne. Som svar på denna begäran lät gudomen den universella själen (*nafs*) utgå från den universella anden och från *nafs* utgick i sin tur ordet (*kalima*). En fjärde gudomlig emanation är den högra vingen (*al-janah al-ayman*), även kallad föregångaren (*assabiq*). Slutligen finns även en femte emanation från Gud, den vänstra vingen (*al-janah al-aysar*), också kallad efterföljaren (*at-tali*). Dessa fem emanationer av gudomen kallas *al-hudud* (gränserna). Ur efterföljaren framgick sedan jorden, himlasfären, zodiakens tolv tecken, de fyra elementen och materien. Samtidigt emanerade även de så kallade lägre *hudud* ur denne, nämligen de kosmiska principerna, *al-jidd* (ansträngningen), *al-fath* (öppnandet) och *al-khayal* (fantasin).

Denna kosmologi korresponderar med drusernas religiösa hierarki. Liksom gudomen tagit mänsklig gestalt i al-Hakim har *al'aql* tagit gestalt i Hamza och *an-nafs*, *al-kalima*, *as-sabiq* och *at-tali* i dennes fyra medarbetare i ovan nämnd ordning. Den universella själen har vidare vuxit fram ur den universella anden som dess kvinnliga part och hjälpreda. Även övriga emanationer är maskulina i förhållande till dem som står under dem i rang och feminina i förhållande till dem som är av högre dignitet.

Enligt den drusiska läran har människorna presenterats det gudomliga budskapet stegvis i olika cykler. De rätta sanningarna har måst läras gradvis i takt med att

människans fattningsförmåga förbättrats. Varje sådan cykel har inletts med en förkunnare som till människorna förmedlat det exoteriska (yttre) innehåll av religionen som de då var i stånd att fatta. Förkunnaren har i sin tur haft en medhjälpare, *asas* (grunden), som givit dennes budskap en djupare esoterisk betydelse genom allegoriska tolkningar. Genom »grunden« förmedlas således religionens egentliga, men dolda, innehåll. Liksom ett foster genomgår olika stadier i livmodern har människan enligt den drusiska doktrinen fått genomgå olika religiösa stadier innan den enda och sanna läran uppenbarades.

Vägen dit har passerat via de andra monoteistiska religionerna. Så var Noa en förkunnare och Sem dennes *asas* eller uttolkare. Efter dessa följde Abraham, respektive Ismael. Moses förfinade ytterligare den religiösa lagen och Aron var hans uttolkare. Dessa följdes av Jesus, respektive Simon Petrus. Därefter kom islam, då Muhammed fick uppdraget att proklamera det exoteriska gudomliga budskapet, medan förmedlandet av dess egentliga men dolda innehåll överläts till imamerna, av vilka Ali ibn Abi Talib, shiismens centrala gestalt, var den förste. De därpå följande imamerna utvecklade ytterligare Alis allegoriska tolkningar. Den siste av dessa var al-Hakim bi Amri-llah. Med denne slöts cyklerna tusen år efter kristendomens och fyrahundra år efter islams framträdande. Den slutgiltiga sanningen om den ende Guden uppenbarades, en händelse som människorna således måst förbereda sig för sedan tidernas begynnelse.

En tredje trosartikel talar om nödvändigheten att tro på dessa fem emanationer av gudomen, av vilka Hamza är den främste. Hamza har flera titlar, som en i religionen invigd måste känna till, såsom *as-sira al-mustaqima* (den raka vägen), *qa'im az-zaman* (epokens regent), *qa'im al-haqq*

(sanningens regent) och *nuqtat albikar* (kompassens fasta punkt). Under Hamzas fyra medarbetare finns ytterligare tre tjänare av en lägre dignitet. Dessa är i rangordning *ad-da'i* (missionären), *al-ma'dhun* (den auktoriserade) och *al-mukasir* (den som bryter väg). Även i relationerna dem emellan är den av högre rang maskulin i förhållande till den underordnade. Den förste *ad-da'i* var Bahaʻad-Din. I sin egenskap av femte och sista emanation av den universella anden tjänade han som länk mellan de fyra första emanationerna och de kategorier som är underordnade dessa. Deras uppgift är att sprida kunskap om *tawhid* (monoteism) men endast bland de druser som inte är insatta i religionens mysterier, de så kallade *juhhal* (de okunniga).

Även kvinnorna kan få del av de religiösa mysterierna. I katekesen står skrivet: »Vår mästare befallde dem att ingå i förbundet och de accepterade al-Hakims budskap, såsom det står skrivet i Episteln till kvinnorna och Episteln till döttrarna.«

Kvinnorna behandlas genomgående som jämbördiga med männen i de drusiska skrifterna. En kvinna kan inte bli bortgift mot sin vilja och i en epistel sägs uttryckligen att mannen skall behandla sin hustru som sin jämlike och dela allt han äger med henne, påbud som var revolutionerande för sin tid och omgivning, när de utfärdades för snart 1 000 år sedan. Månggifte är vidare förbjudet. Om en kvinna vill lämna sin man trots att denne uppfyllt sina förpliktelser mot henne har maken rätt till hälften av hennes ägodelar och samma rättigheter har en hustru om mannen lämnar henne utan orsak.

Någon missionsverksamhet bland utomstående förekommer inte eftersom antalet själar sägs vara begränsat och fastställt sedan skapelsen. En kort tid under al-Hakims

jordiska framträdande utfärdades en kallelse, *da'wa*, och då fanns en möjlighet att övergå till *tawhid*. Porten stängdes emellertid och sedan dess förblir för all framtid troende troende och otrogna otrogna. En drus som omfattar en annan religion kommer efter döden att återvända till sin rätta tro. Samma kommer att ske med en otrogen som under sin tid på jorden förklarat sig vara drus. Som en konsekvens av uppfattningen att antalet själar är konstant tror druserna på själavandring. Bland de i religionen oinitierade finns dock tron att onda återföds som hundar. Hamza själv har emellertid i sin femtonde epistel skrivit: »Vad finns det för rättvisa i att straffa en mänsklig varelse som har intelligens och kan skilja gott från ont med en förvandling till ett djur som inte har något förstånd och för vilket ett straff inte kan bli en lärdom eller ett medel för ånger.«

Fluktuationer i befolkningstalet förklaras vidare med att en drus som varit en särskilt god människa återuppstår som kines. Vid drusiska begravningar, i synnerhet i Libanon, sjungs ibland i korus en sång med texten: »Måtte kineserna bli lyckliga när de får se Dig.« Några drusiska stammar i Syrien lär även tro att de verkligt goda återföds som engelsmän.

Fram till domens dag reinkarneras själarna i dödsögonblicket i en nyfödds gestalt. Den drusiska katekesen innehåller en beskrivning av den yttersta domen. I sammanfattning lyder denna eskatologi:

> Den dag då al-Hakim åter skall uppträda i mänsklig skepnad och med svärd strängt döma världen är inte känd. Den kommer att tillkännages genom särskilda tecken: kungar skall handla egendomligt och kristendomen övermanna islam. Efter det att alla samfund har gått under och dömts skall de genom själavandring födas på nytt och dömas en andra gång av al-Hakim. Det kommer då att finnas fyra grupper: kristna, judar, muslimer och muwahhidun. Muwahhidun kommer även att innehålla avfällingar, det vill säga

> de som fått kunskap i vår mästares religion men övergett den. De rättfärdiga muwahhidun kommer att få makt och kungadöme, egendomar, guld och silver. De kommer att bli emirer, pashor, sultaner.

För de kristna och muslimerna sägs stränga straff vara att vänta medan judarna kommer lindrigare undan. De kommer enligt en version att få arbeten i badhusen, enligt en annan skall de bli bokhållare men måste gå omkring nakna och får endast föda som betalning för sitt arbete. Denna mildare behandling motiveras med att Gud, som ovan nämnts, en gång uppenbarade sig som en judisk kameldrivare på berget Sinai men torde också ha sin förklaring i de faktiska historiska förhållandena när den drusiska religionen först framträdde. Druserna fick då utstå mycken förföljelse, först från muslimernas sida, och sedan under korstågen även av de kristna, medan relationerna till judarna – som inte var i stånd att vålla druserna någon skada – var betydligt bättre. Framför allt attackeras alawiterna i de drusiska skrifterna. Som allra mest förkastligt framställs deras anspråk på att Ali skulle vara Gud och följaktligen identisk med al-Hakim.

En annan föreställning, som knappast går att förena med tron på en domens dag, antyds på vissa ställen i de drusiska skrifterna. Ett antal själar sägs successivt stiga upp till de kosmiska principerna för att slutligen uppnå imamatet, det vill säga samma nivå som den universella anden.

Som ovan nämnts delas islams uppfattning om Muhammeds gudomliga mission inte av druserna. Även de fyra övriga av islams fem pelare, bönen, fastan, den religiösa avgiften och vallfärden till Mekka har i praktiken avskaffats. I drusiska skrifter hävdas att de i stället skall tolkas allegoriskt.

Dessa fem pelare kan sägas ha ersatts av den fjärde trosartikeln som består av sju föreskrifter utgörande ett slags moralisk uppförandekod. Enligt denna måste en drus:

vara sannfärdig i ordets vidaste mening, det vill säga alltid tala sanning, handla sanningsenligt och leva för sanningen

skydda och hjälpa andra druser genom att leda sina medmänniskor längs sanningens, rättvisans och kärlekens väg

avsvära sig alla uppfattningar som förnekar Guds enhet

ta avstånd från dem som är rådlösa och oförmögna att se den rätta vägen och från dem som överträder rättvisans och rättfärdighetens bud. Sådana personer hindrar människan från att lära känna sanningen och från att nå kunskap och därmed lycka. Människan kan nå dithän endast genom att ta avstånd från självviskhet. Detta är det första steg en människa måste ta för att kunna förverkliga sig själv i Gud

erkänna Guds enhet och sträva efter att uppnå människans verkliga föresats, nämligen att vara i förening med Gud i så stor utsträckning som är mänskligt möjligt

alltid vara i ett tillstånd av själslig frid och förnöjsamhet med Gud eftersom Gud är den absoluta Guden: vad som än kommer från honom måste vara sant och vackert. Människan kan endast uppnå detta tillstånd av själslig frid och förnöjsamhet om hon tager sann glädje i Den Ende i stället för att hysa egna självviska intressen och leva i ett tillstånd av stridighet och oenighet

underkasta sig Guds vilja och handlingar. Genom att göra så kommer människan in i Guds rike, där verkligt liv, sann lycka och absolut godhet råder

Den oundvikliga frågan om hur dessa krav på absolut sannfärdighet går att förena med *taqiyya*, det vill säga rätten att dölja sin religionstillhörighet och i farofyllda tider rentav förneka den, besvaras i katekesen med att skillnad måste göras mellan det yttre uppförandet (*zahiran*) och det inre (*batinan*). Liksom den klädedräkt en person tar på sig inte ändrar kroppen, ändras inte själen om en drus tillämpar *taqiyya*. Vidare gäller kraven på sannfärdighet endast i relationer druser emellan. I katekesen beskrivs *taqiyya* som följer:

Vår Herre befallde att vi skulle dölja oss under majoritetsreligionens vingar. När vi är bland kristna skall vi handla som kristna, när vi är bland muslimer

> skall vi uppträda som muslimer. Ty vår herre al-Hakim sade: »Om något samfund härskar över Er, följ till synes dess påbud och behåll mig i Era hjärtan.«

Katekesen ger även anvisningar om hur en drus i en sådan situation skall ge sig tillkänna för en trosfrände. Detta kan ske genom att han talar i en undergiven och mycket återhållsam ton. För en drus betyder ett samtal i detta tonläge en välsignelse över en trosfrände och en förbannelse över andra.

Ovanstående är således huvuddragen i religionen. Den reservationen måste dock göras att vissa kända källor kan vara medvetet vilseledande på grund av *taqiyya*. Den esoteriska meningen är endast i sina huvuddrag känd av de i religionen initierade som kallas *'uqqal* (i singularis *'aqil*). Även bland dem känner få alla hemligheter, som ibland inte ens finns nedtecknade utan endast förmedlas genom muntlig tradition. Det finns därför flera grader av *'uqqal*. Det fåtal som når den högsta insikten efter studier, meditationer och späkning i avskildhet kallas *ajawid* (i singularis *jawwad*), de generösa.

Druserna har särskilda mötesplatser – *khilawat* – som ofta är belägna på toppen av en kulle. De visar utåt inga likheter med en moské och invändigt saknar de möbler och väggprydnader. Sammankomsterna hålls oftast på torsdagskvällar. Under första delen av dessa möten avhandlas världsliga frågor, varvid även de oinvigda får vara närvarande. De oinitierade kvinnorna måste dock sitta bakom en särskild avskärmning. Andra delen av mötena ägnas åt bön, meditation, läsning och förklaring av de heliga texterna, av vilka några sjungs.

Flera av dessa *khilawat* har byggts över illustra religiösa personligheters gravar och tjänar som vallfartsorter. Populärast av dessa var Nabi Shuʿayb i Israel som påstås

vara byggd över Moses svärfar Jethros grav (Koranens Shuʿayb). Före Palestinas delning vallfärdade stora skaror druser från Syrien och Libanon dit en gång om året.

Alla druser kan, oavsett om de är fattiga eller rika, män eller kvinnor, bli upptagna bland *ʿuqqal* efter att ha genomgått olika tester. De måste då underteckna ett *mithaq qaʿim az-zaman* – ett förbund med »epokens regent« (som ovan nämnts en av de många beteckningarna för Hamza). I detta åtar de sig att följa de religiösa föreskrifterna. Till dessa hör bland annat att konsumtion av kaffe och alkoholhaltiga drycker inte tillåts och att de måste avhålla sig från stöld, lögn och hämnd. De initierade anses utgöra omkring 15 procent av den drusiska befolkningen. Männen känns igen på att de bär en vit, fez-liknande huvudbonad med en röd topp.

Den korta drusiska missionsverksamheten under 1000-talets första hälft koncentrerades, som ovan nämnts, av okänd anledning till våra dagars södra Libanon. De tidigaste litterära vittnesbörden om drusernas existens återfinns i den judiske resenären Benjamin av Tudelas berättelser om en resa till Syrien år 1162. Denne skriver bland annat:

> Inte långt från Sidon bor ett folk som är i krig med stadens män. De kallas druser och är hedningar av laglös sort. De bor uppe i bergen eller bergravinerna, de har ingen kung eller ledare utan lever självständigt i dessa otillgängliga trakter och deras gränser sträcker sig till Hermon, som ligger tre dagsresor bort. De är överlastade av synd, bröder gifter sig med sina systrar och fäder med sina döttrar. De har en stor fest om året då alla män och kvinnor samlas för att dricka gemensamt, varefter de byter fruar med varandra.

Benjamin tillägger att druserna är vänligt inställda till judarna, som kommer till dem som hantverkare och gårdfarihandlare.

Enligt sin egen tradition härskade druserna vid denna tid över Beirut och södra Libanons kust, något som inte bekräftas av andra källor. Under korsfarartiden fanns de i Wadi at-Taym nära Beaufort-borgen. I slutet av 1200-talet fanns vidare druser kring Safad i norra Galileen. En anonym författare från denna stad upprepar år 1375 Benjamins anklagelser mot dem, som ju är av en art som genom tiderna riktats mot många religiösa minoriteter, men han sammanfattar: Deras uppträdande vad gäller affärer är klanderfritt och hedervärt; de håller alltid en utfästelse.

Efter den osmanska erövringen av Libanon träder druserna fram i historiens ljus. I samband med slaget mellan mamluker och turkar vid Dabiq norr om Aleppo år 1516 om kontrollen över Syrien rådde den drusiske prinsen Fakhr ad-Din sitt folk att inta en avvaktande hållning för att se åt vilket håll krigslyckan lutade. När den turkiske sultanen Selim framstod som segraren, påstås Fakhr ad-Din ha kysst marken framför honom och ha hållit ett så passionerat hyllningstal att sultanen lät druserna fortsätta det i praktiken autonoma liv de tidigare fört.

Under sonsonen Fakhr ad-Din II nådde denna drusiska dynasti – som ursprungligen härstammar från den arabiska stammen Maʻan – sin höjdpunkt. Fakhr ad-Din – som var så liten till växten att ett ägg sades kunna falla ur hans ficka utan att gå sönder – hyste tre politiska ambitioner: att skapa ett »Storlibanon«, modernisera detta, och bryta alla relationer med Höga Porten. Han var också nära att nå dessa målsättningar. Av Höga Porten fick han överhöghet över sandjaken Beirut och Sidon, i norr erövrade han Tripoli, Baalbek och Bekaa och i söder Safad, Tiberias och Nasaret. Ambitionerna växte emellertid ytterligare, och år 1608 ingick Fakhr ad-Din ett fördrag med storhertigen av Toscana som innehölll militära klausuler riktade mot Konstantinopel.

I Italien fanns då tankar på att upprätta en oberoende korsfararstat omfattande Cypern, Palestina och Syrien. En följd av detta avtal blev att valin av Damaskus sände trupper mot Fakhr ad-Din som i detta läge föredrog att fly till Florens istället för att ge sig in på ett utsiktslöst militärt företag. Åren 1613 till 1618 tillbringade han i landsflykt men återvände lika fast besluten som tidigare att skapa en libanesisk statsbildning. År 1624 erkände Höga Porten hans ställning som »härskare över Arabistan« – ett område som sträckte sig från de anatoliska bergen i norr till Sinai i söder och Palmyra i öster. Från Italien importerades arkitekter och jordbruksexperter. Ett av Fakhr ad-Dins projekt var att dränera den då sumpiga Bekaa-dalen.

I detta emirat – med berget Libanon, som då kallades det drusiska berget som centrum – levde kristna, druser, muslimer och judar i harmoni. Fakhr ad-Din själv framställde sig i god drusisk tradition som muslim gentemot osmanerna, som drus inför sina egna och enligt vissa källor undfick han också det kristna dopet. Han välkomnade kristna missionärer, i synnerhet från Frankrike. Denna gentemot kristendomen välvilliga inställning medförde att Fakhr ad-Din än en gång ådrog sig Höga Portens misshag. Åter sändes en armé mot honom. Denna gång tillfångatogs han efter att först ha sökt bjuda motstånd och fördes till Konstantinopel, där han tillsammans med sina söner halshöggs i februari 1635.

Medlemmar av den drusiska släkten Maʻan styrde berget Libanon fram till 1697 då en muslimsk familj, Shihab, med anor från en av de ädlaste arabiska stammarna, Quraish, övertog makten. Emiren Bashir ash-Shihabi, som övergick till den maronitiska läran (se kapitlet om maroniterna) sökte fullfölja Fakhr ad-Dins drömmar om en storlibanesisk statsbildning. Familjen Shihabs position stärktes även av

interna drusiska strider mellan två fraktioner, som följdes av omfattande utvandring av den besegrade falangen till det område i Hauran i Syrien som i dag kallas Jabal Drus (drusiska berget).

Under 1800-talet växte, som nämnts i kapitlet om maroniterna, motsättningarna mellan kristna och druser och år 1840 avskaffades emiratet. Efter en kort tid av direkt styre från Konstantinopel uppdelades berget Libanon i två distrikt, ett maronitiskt i norr och ett drusiskt i söder som styrdes av en maronitisk, respektive drusisk *qa'im maqam*, som båda i sin tur lydde under turkiske paschan i Sidon. Vid denna tid hade ledarskapet för druserna i Libanon övergått till Jumblatt-familjen. Denna, som är av kurdiskt ursprung, hade tidigare invandrat till Libanon från Aleppotrakten i Syrien och övergått till den drusiska tron.

Efter det att fransmännen genom sin landstigning i Beirut 1860 lyckats få stopp på striderna mellan druser och maroniter förlorade de förra – som således varit basen för den första libanesiska statsbildningen – sitt tidigare dominerande inflytande i Libanons angelägenheter. 1860 års händelser ledde till en ny utvandringsvåg av druser som även denna gång i stor utsträckning gick till Jabal Drus. Detta område med en kompakt drusisk majoritet utvecklades nu till drusernas centrum. Efter första världskriget kom Jabal Drus att ingå i det franska mandatet Syrien. Inom ramen för detta blev det 1921 en autonom stat. Drusernas ledare, Sultan al-Atrash, tog, uppmuntrad av engelsmännen, kontakter med emiren av Jordanien. Som en följd av detta avsattes han av den franske guvernören. En revolt mot mandatärmakten följde. Denna spred sig inte bara över Syrien utan också till Libanon. 1925 infiltrerade de drusiska rebellerna Damaskus. Staden bombades av fransmännen och Suweida, huvudstaden i den autonoma

drusiska staten, ockuperades av en fransk trupp. Sultan Atrash tvingades fly till Jordanien, följd av många trosfränder, och kunde återvända först 1938. Två år tidigare hade den autonoma drusiska statsbildningen upphört att existera och Jabal Drus blivit en integrerad del av Syrien.

Druserna återfinns nu utspridda i koncentrerade områden. Den största och tätaste koncentrationen finns fortfarande i Jabal Drus, ett tiotal mil sydost om Damaskus. I detta område utgör de 85 procent av befolkningen. I Syrien finns druser i och kring Damaskus, på Golan-höjderna, varav de flesta på den av Israel ockuperade delen, samt i Jabal al-Ala i närheten av Aleppo. Totalt uppgår antalet druser i Syrien till 250 000.

I Libanon finns omkring 150 000 bosatta i distrikten Shuf och Aley sydost om Beirut, i Hasbaya i södra Libanon, samt Rashaya i Bekaa-dalen.

I Israel bor närmare 50 000 druser. De är koncentrerade till västra Galileen och berget Karmel. Vidare finns ett tusental druser i Jordanien.

Druserna har i stor utsträckning utvandrat och drusiska kolonier finns därför i Nord- och Sydamerika, Australien, samt Västafrika. I Latinamerika uppgår antalet till omkring 40 000, huvudsakligen bosatta i Venezuela, Brasilien, Argentina och Mexiko, och med mindre kolonier i Chile och Colombia.

Totalt torde det finnas omkring en halv miljon druser.

I Mellanöstern är deras samfund organiserade på likartat sätt. I varje land finns ett religiöst ledarskap under personer med beteckningen *shaykh al 'aql*. I Libanon har det mestadels funnits två sådana shejker. Nu finns det bara en. I Syrien styrs de religiösa angelägenheterna av ett tremannaråd, medan druserna i Palestina tidigare traditionellt hade en *shaykh al 'aql*. Sedan 1961 finns ett

tremannaråd i Israel. I alla tre länderna har druserna sin egen lagstiftning och sina egna domstolar i frågor rörande personliga angelägenheter som arv, giftermål och skilsmässa.

Parallellt med det religiösa ledarskapet har det alltid funnits ett världsligt ledarskap bestående av ledarna för de mer framträdande familjerna som fortfarande kan betraktas som feodalherrar. Ofta har genom historien olika familjer varit bittra rivaler i kampen om det världsliga inflytandet. I Libanon har strider om detta ledarskap stått mellan klanerna Yazbaki, ledda av familjen Arslan, och Jumblatt som representerat två motsatta politiska trender. Familjen Arslan har varit prototypen för politiker av den allmänt konservativa karaktär som vore att vänta av deras samhällsställning men de har inte kanaliserat sina politiska ambitioner i ett eget parti. Klanen Jumblatt däremot har – trots att deras ställning baseras på ett feodalt arv och på allianser med andra ledande familjer – legat till vänster på den politiska skalan och även bildat det enda inhemska libanesiska socialistpartiet, det progressiva socialistpartiet som nu ingår i Socialistinternationalen. Partiets grundare, Kamal Jumblatt, som mördades 1977, spelade en framträdande roll i 1958 års libanesiska kris, då hans milis till och med drabbade samman med Arslans styrkor. Kamal Jumblatt efterträddes av sin son Walid som under inbördeskriget och fram till den israeliska inmarschen i Beirut 1982 var ledare för den lösliga och heterogena koalition av ett femtiotal vänsterorganisationer som gick under namnet nationella rörelsen och som nu helt förlorat politisk betydelse.

Fördelningen av de politiska posterna i Libanon enligt den så kallade nationella pakten har givit druserna sex av de 99 platserna i parlamentet samt en av de tio ministerposterna.

Därmed har de med sina omkring sex procent av Libanons befolkning varit något överrepresenterade på de politiska posterna och har således liksom maroniterna gynnats av den nationella paktens bestämmelser. Trots detta verkade Kamal Jumblatt och hans drusiska socialistparti till en början för en reform och sekularisering av det politiska systemet i Libanon. Efter hand kom dock målsättningen för de välbeväpnade och fruktade drusiska styrkorna i det libanesiska inbördeskriget alltmer att inriktas på att säkra den drusiska enklaven och den politiska och religiösa autonomin i Shouf-bergen sydost om Beirut mot både maroniter och de shiitiska miliser som tidigare utgjorde drusernas allierade.

I Jabal Drus i Syrien levde autonomisträvandena kvar bland de ledande familjerna efter självständigheten. 1947 försökte de förgäves uppmuntra kung Abdullah av Jordanien att annektera området i hopp om att detta skulle leda till en reell autonomi. 1953 spelade druser en framträdande roll i ett kuppförsök mot dåvarande diktatorn Shishakli, vilket enligt planerna skulle starta med ett uppror i Jabal Drus. Detta avslöjades emellertid och trupper sändes dit med omfattande strider och många dödsoffer som följd.

Denna händelse blev ett avgörande slag mot autonomisträvandena. Istället började druser spela en alltmer framträdande roll inom Baʻth-partiet, vars sekulära ideologi attraherade dem. Vidare kom de att få inflytelserika positioner inom armén som en följd av den franska mandatärmaktens tidigare rekryteringspolitik. För att hålla den sunnitiska majoritetsbefolkningen under kontroll rekryterades nämligen konsekvent officersaspiranter ur minoritetsgrupperna. För begåvade män ur de lägre samhällsklasserna inom dessa framstod armén som den enda möjligheten att få utbildning, göra karriär och bryta sig

ur den feodala miljön. När Baʻth-partiet kom till makten 1963 dominerades detta, liksom armén, därför av alawiter och druser trots att dessa båda minoriteter utgjorde 13–14 procent av befolkningen.

Efter en intern Baʻth-kupp 1966 kom makten helt under alawitisk-drusisk kontroll. Motsättningar uppstod dock snart mellan den drusiske kuppledaren Selim Hatum och den alawitiske Salah Jadid. Ett nytt kuppförsök av Hatum misslyckades. En utrensning av druser ur armé och parti följde, och druserna spelar nu en undanskymd politisk roll, även om de finns representerade i regering och partiledning och på höga militära poster.

I Israel finns nu 18 småstäder och byar med drusisk befolkning, varav 16 ligger i Galileen och två nära berget Karmel vid Haifa. Av dessa är tio helt drusiska. I den största, Ussafiya, bor över 8 000 druser, 1 500 kristna, 400 muslimer och ett hundratal judar. Vidare bor ett tusental druser i Eilat vid Röda havet. Druserna i Israel som kom dit från Libanon på 1500-talet har haft en av de snabbaste befolkningstillväxterna i världen. 1922–49 ökade befolkningen med 85 procent – från 7 000 till 13 000. 1945–65 var motsvarande siffra 130 procent. Drusernas antal uppgick detta senare år till 30 000 och har nu nått omkring 90 000.

När motsättningarna mellan den palestinsk-arabiska befolkningen och de judiska invandrarna tilltog under 1900-talets första decennier sökte judar ibland sin tillflykt i drusiska byar. Under de inbördeskrigsartade oroligheterna 1936–39 var så till exempel fallet med Abba Khusi, som sedan blev borgmästare i Haifa och då var en framträdande person inom Haganah. Under kriget 1948–49 fanns det visserligen en drusisk bataljon i de arabiska styrkorna i Galileen men denna upplöstes efter ett nederlag i april 1948

och med få undantag höll sig druserna utanför striderna i detta krig. Den judiska statens existens sågs av druserna som ett faktum och sedan 1956 har männen gjort israelisk värnplikt vid gränstrupperna, där de i uppgörelser med arabiska soldater visat prov på lojalitet med Israel och en stor hänsynslöshet mot araberna – allt enligt det drusiska mottot »De som låter dig leva och har makten skall ha Ditt fulla stöd.« Den förste icke-judiske israeliske diplomaten var en drus som under 1970-talet tjänstgjorde som konsul i New York och druser har valts till Knesset på israeliska partilistor.

Men relationerna mellan druser och judar har inte varit helt friktionsfria. Ett problem har varit att druserna är den sämst utbildade av de olika befolkningsgrupperna i Israel och därför saknat en intelligentia som kunnat föra deras talan. Drusisk mark har konfiskerats för militära och offentliga ändamål och i synnerhet unga druser klagar över att de blir sedda över axeln och möts med skällsordet arab. Incidenter har också inträffat där druser blivit tagna för araber och attackerats efter palestinska terrordåd. Redan 1972 bildades en *Druze Initiative Committee* som verkat mot militärtjänstgöring, markkonfiskeringar och vad man ser som israelisk inblandning i drusiska angelägenheter. Enligt denna kommitté har antalet värnpliktsvägrare och desertörer gradvis ökat. Druser har även konverterat till islam för att undgå värnplikt. Andra har arresterats för att de bytt ut ordet drus mot arab i sina ID-kort.

Dessa tendenser växte sig starkare efter den israeliska invasionen och ockupationen av Libanon sommaren 1982. Drusiska krav ställdes då på att få tjänstgöra i drusiska byar i Libanon för att skydda sina trosfränder mot Israels allierade, falangisterna. Krav ställdes vidare på att druser skulle slippa värnplikt, och många vägrade följa inkallelseorder med arrestering som följd. För första gången

dök slogans riktade mot den israeliska regeringen upp i de drusiska byarna som nu alltmer blir förorter till den växande storstaden Haifa, en utveckling som lett till att druserna känner sin agrart präglade kultur och livsstil hotad.

Tidigare hade Israel genom annekteringen av Golan i december 1981 fått ett annat akut drusiskt problem. På Golan fanns sex drusiska byar när sexdagarskriget bröt ut i juni 1967. I fyra stannade befolkningen kvar efter den israeliska ockupationen. Dessa ligger alla isolerat på norra Golan och berördes inte direkt av 1967 års krig, vilket torde vara huvudanledningen till att de inte övergavs. Huvudorten, Majd ash-Shams, intogs exempelvis först tre dagar efter det att junikriget officiellt avslutats. Sammanlagt har dessa fyra drusiska byar nu omkring 17 000 invånare. På grund av att de ligger isolerade på berget Hermons sluttningar har druserna på Golan inte berörts av ockupationen på samma direkta sätt som befolkningen på Västbanken. De *kibbutzim* och *moshavim* som hittills upprättats tillhör vidare så gott som uteslutande arbetarpartiet och Mapam. Drusernas grannar är således inte fanatiker från Gush Emunim, vilket bidragit till att göra samvaron lättare.

Trots att motsättningarna mellan den bofasta befolkningen och kolonisatörerna varit betydligt mindre än på Västbanken har förhållandena på det ockuperade Golan inte präglats av den frid och fröjd som ofta förmedlats i reportage från området. Redan i början av 1970-talet betvingade israelerna en motståndsrörelse och 50 personer arresterades. Under åberopande av den israeliska *Absentee Property Law* har även mark tillhörande dessa byar konfiskerats. Protester har också förekommit mot att det israeliska skolsystemet införts med lördagen istället för som tidigare fredagen som ledig dag. Störst missnöje har

emellertid medborgarskapsfrågorna väckt. I de nuvarande identitetskorten står Religion – drus; Nationalitet – obestämd. Som en förberedelse för annekteringen av Golan erbjöds druserna sommaren 1980, genom en av Knesset antagen lag, israeliskt medborgarskap. Denna lag åtföljdes av en kampanj syftande till att påtvinga befolkningen israeliska ID-kort. Lärare hotades med avsked, bönderna fann plötsligt avsättningssvårigheter för sina produkter, protesterande ungdomar arresterades. Ett år senare hade omkring 400 druser accepterat dessa israeliska ID-kort. Oppositionen mot detta spred sig dock snabbt. De religiösa ledarna hotade att exkommunicera den som antog israelisk nationalitet. Det israeliska motdraget blev att arrestera fem prominenta drusiska ledare. Först efter fem månader släpptes dessa fem i oktober 1981. I dag har bara 300 av de 17 000 druserna på de ockuperade Golan-höjderna valt israeliskt medborgarskap.

Beskedet om en israelisk annektering av Golan den 14 december 1981 ledde till en generalstrejk och protestskrivelser till FN. De israeliska ID-korten återlämnades så gott som samtliga. När Israels premiärminister Peres över fem år senare besökte Majd ash-Shams ledde detta till våldsamma protester och till att ett 60-tal personer arresterades.

Som framgått har druserna kurdiska, arabiska och kanske även andra anor. Men genom den starka interna sammanhållningen och avståndstagandet från missionsverksamhet kan de genom århundradena sägas ha utvecklats från en religiös gemenskap till något som står en särpräglad etnisk grupp nära. Endast ett femtiotal äktenskap mellan druser och icke-druser sägs således vara kända. Inför sig själva är de *ahl ma'ruf* – folket som underkastar sig Guds vilja. Allt är förutbestämt av denne.

Människan måste finna sig i detta faktum och ödmjukt acceptera det.

Denna inställning och tron på själavandringen har sammanfattats av socialistledaren, tillika feodalherren och poeten Kamal Jumblatt, som även var initierad i religionen, i en dikt som han skrev några år före sin våldsamma död. I fri översättning lyder den:

Jag dör och jag dör icke.
Jag bekymrar mig föga,
ty detta livsförlopp
är bara en sinnesvilla.
Är det dagar som rinner genom våra ådror
eller sanningen formad på tusen sätt?

Alawiterna

Alawiterna eller nusayrierna som de också kallas är den största av Syriens talrika etniska och religiösa minoriteter. Någon exakt uppgift om deras antal kan inte anges. Uppskattningsvis uppgår antalet anhängare av denna märkliga religion till drygt 10 procent av landets 17 miljoner invånare.

Ungefär två tredjedelar bor i bergen öster om den syriska Medelhavskusten, Jabal Nusayriyya, där de bildar en kompakt lokal majoritet. I städerna längs denna kust, som Latakia, Banias och Tartous utgör de emellertid en minoritet bland sunniter och kristna. Alawitiska byar finns dessutom i provinserna Hama och Homs i mellersta Syrien. Till följd av alawiternas dominans i landets politiska liv bor nu många alawiter i Damaskus och andra större städer. En alawitisk by finns också på den av Israel annekterade delen av Golan-höjderna.

Utanför Syrien är den alawitiska befolkningen fåtalig. I Akkar i norra Libanon ligger ett fåtal alawitiska byar, liksom i Wadi at-Tajm, sydost om Beirut. Många syriska alawiter har dessutom under senare år bosatt sig i Tripoli, den största staden i norra Libanon. Vidare finns två alawitiska byar norr om Nablus på den av Israel ockuperade Västbanken. Alawiter är även bosatta i den turkiska Hatay-provinsen, som Syrien 1939 av fransmännen tvangs avstå till Turkiet, samt i trakterna kring Adana. Vad Turkiet beträffar kan inskjutas att alawiterna där ofta sammanblandas med aleviterna. Alevit är den i Turkiet gängse benämningen för en shiitiskt färgad minoritet.

Vilka är alawiterna?

Alawiternas ursprung är okänt – något som givit upphov till en rad mer eller mindre fantasifulla teorier.

Eftersom inslaget av blonda personer är påfallande stort bland den alawitiska befolkningen skulle denna, enligt en teori, utgöras av ättlingar till korsfararnas kvarlämnade tross som blandat sig med den inhemska befolkningen. Som bevis anförs vissa kristna inslag i religionen samt det faktum att många alawiter bär kristna namn som Matta (Matteus), Johanna (Johannes) och Hilanah (Helena). Liknande teorier har för övrigt även framförts beträffande druserna. Dessa har påstått vara ättlingar till en greve de Dreux, från vars namn ordet drus skulle vara härlett.

Från sina håll har till och med tesen framförts att alawiterna skulle vara en av Israels förlorade stammar. Mera seriösa teorier söker en etymologisk förklaringsgrund. Den tidigare gängse beteckningen för alawiterna, och den som de själva fortfarande föredrar, är nosairier. Enligt en förklaringsmodell skulle ordet *nusayri* vara en pejorativ diminutiv form av det arabiska ordet för kristen – *nasrani*. Inga belägg finns emellertid för att Jabal Nosayriya skulle ha varit kristet vid tiden för den arabiska erövringen. Om så varit fallet borde dessutom befolkningen rimligen redan ha haft en arameisk benämning för sin variant av kristendomen.

En av kyrkohistoriens stora lärdomsgestalter, den syrisk-ortodoxe biskopen av Aleppo, Gregorius Abu-l-Faraj (1226–1286), ägnade ingående studier åt mysteriet med nosairiernas ursprung men kom uppenbarligen aldrig fram till några fakta som tydde på en kristen bakgrund. Om så varit fallet skulle han säkerligen inte ha varit sen att lägga fram dessa.

En andra teori vilar på Plinius *Historia Naturalis*. Där skriver denne att Apamea i Syrien avskiljs från nazerinernas tetrarki

av floden Marsya (våra dagars Orontes): *Coele habet Apameam Marsya amne divisam a Nazerinorum tetrarchia*.

Beteckningen *nusayri* skulle således hänföra sig till ett geografiskt område som på 100-talet efter Kristus fick viss självständighet gentemot den feniciska kusten och därmed inte ha några religiösa övertoner.

Den mest spridda och även mest accepterade teorin är att beteckningen *nusayri* härrör från den man som tros vara religionens grundare. Denne, Muhammed ibn Nosair, var anhängare till den elfte shiitiske imamen, Hasan al-Askari, och bördig från södra Irak, där de karmatiska strömningarna var starka vid denna tidpunkt, det vill säga slutet av 800-talet. Religionen skulle således ha uppkommit under en tid då den islamiska världen gick igenom en omfattande religiös kris. Det abbasidiska kalifatet befann sig i en svår nedgångsperiod och den shiitiska propagandan stod på sin höjdpunkt. Religionen skulle därmed ha en bakgrund liknande den ismailitiska. Den ovan citerade syriskortodoxe biskopen Abu-l-Faraj gav även stöd för teorin att religionen har ett irakiskt ursprung.

Trots att alawiterna således har en mer än tusenårig historia finns ytterst litet skrivet om dem och deras religion. Detta har dels sin förklaring i Jabal Nusayriyyas otillgängliga läge, dels i att religionen – liksom de drusiska och ismailitiska lärorna – är hemlig och baserad på initiering som endast omfattar en del av befolkningen. I likhet med druser och ismailiter tillämpar även alawiterna *taqiyya* – rätten att dölja sin religionstillhörighet eller förvränga dess innehåll i vilseledande syfte. Ett alawitiskt ordspråk säger: Vi är kroppen och andra sekter är bara kläderna. Kläderna förändrar inte människan. Så vi förblir för all tid nosairier även om vi utåt sett beter oss som våra grannar. Den som

inte förställer sig är en galning, eftersom ingen normal person går naken till marknaden.

Ett annat alawitiskt ordspråk är mera lakoniskt: *Taqiyya* är vårt rättfärdiga heliga krig!

De första referenserna till nosairierna återfinns i Hamzas och andra drusers manuskript från tidigt tusental. I en av hans skrifter står att läsa:

> Många personer önskar veta vilka nosairierna är. Deras ursprung är följande. I grekernas år 1202 (891 vår tideräkning) uppträdde i trakten av Akula [Kufa i våra dagars Irak] i en by som hette Nasaria, en man med mycket hög ålder som fastade och bad mycket och gav intryck av extrem fattigdom. Ett stort antal människor på denna plats anslöt sig till honom.

Enligt en muntlig tradition skall alawiterna ha kommit till Syrien från Sinjar i nordvästra Irak, som nu är den yazidiska religionens centrum.

Några konkreta uppgifter om hur religionen nådde fram till bergstrakterna längs den syriska Medelhavskusten finns inte. En av Muhammed ibn Nusayrs främsta missionärer, Hamdan Khasibi, påstås emellertid ha dött i Aleppo år 960. Möjligen har irakiska missionärer funnit gehör för sina idéer bland den isolerade bergsbefolkningen, som troligen var hedningar eller tillhörde olika gnostiska sekter. Alawiterna skulle därmed kunna vara ett unikt exempel på en grupp som övergått direkt från hedendomen till en shiitisk utbrytarsekt, vars doktriner och ritualer, som nedan framgår, uppblandats med gnostiska och kristna element samtidigt som inslag av förkristna feniciska religiösa bruk och föreställningar bevarats.

Denna särpräglade religiösa doktrinutveckling gynnades av att alawiternas bosättningsområde kom att utgöra ett slags buffert mellan den av korsfararna dominerade syriska kusten och det sunnitiska inlandet och att Jabal Nusayriyya under den osmanska perioden var ett av detta väldes mest

efterblivna områden, dit resenärer sällan tog sig. Några skrifter om religionen eller ens reseskildringar från området existerar därför inte förrän framemot det förra sekelskiftet.

I en arabisk text rörande Ibn Battutas resor refereras en order från sultanen i Kairo år 1312 om att ett uppror bland nosairierna i Djebleh (vid kusten söder om Latakia) skulle slås ned med svärd. Emiren i Tripoli argumenterade emellertid mot detta »eftersom dessa människor bearbetar muslimernas jord och om de dödas skulle den muslimska befolkningen försvagas«. Rebellerna tycks därför ha undgått bestraffning på grund av sin vitala ekonomiska roll.

Den inflytelserike teologen Ibn Taymiyya (1268–1328) sade i en fatwa: »Nusayrierna är mer otrogna än judar eller kristna, ja till och med än många polyteister. De har tillfogat Muhammeds lära större skada än krigiska otrogna som franker, turkar och andra. För okunniga muslimer låtsas de vara shiiter trots att de i verkligheten inte tror på Gud, inte på hans Profet eller hans Bok.« Han varnade också för deras fiendskap: »Vid varje tillfälle som ges spiller de muslimernas blod. De är alltid muslimernas värsta fiender.« Han avslutade med att uppmana till *jihad* mot dem.

Alawiterna innehade ingen ställning som *millet* i det osmanska imperiet. I ett dekret från 1571 står att läsa att alawiterna enligt en gammal sed måste betala extra skatt till myndigheterna eftersom de inte fastar och inte deltar i de rituella bönerna och inte heller följer andra muslimska föreskrifter. De levde under rent feodala förhållanden. Kvinnor och barn såldes ibland som slavar. Landområden fråntogs dem genom tvång eller med legala finter och bönderna tvingades sedan bruka den jord de tidigare ägt som så kallade *murabi'iyyun*, det vill säga de tilläts behålla en fjärdedel av det de producerade. Återstoden gick till deras kristna eller sunnitiska herrar.

På 1800-talet utfärdade en sunnitisk shejk, Ibrahim al-Maghribi, en *fatwa* enligt vilken det stod muslimer fritt att ta alawitisk egendom och alawitiska liv. En dåtida brittisk resenär skriver att man till honom sade att »det är bättre att döda en alawit än att be en hel dag«.

Gång efter annan utbröt uppror mot detta förtryck. Så skedde till exempel åren 1806, 1811, 1815, 1844, 1852, 1855 och 1888. Dessa uppror var emellertid lokala företeelser som inte förbättrade alawiternas lott. Orsakerna till att dessa inte kunde presentera en gemensam front var flera. Den alawitiska befolkningen var dels uppdelad i olika religiösa sekter, dels i olika stammar, varom mera nedan. Dessutom fanns skillnader mellan den mer hårdföra befolkningen i de isolerade bergsbyarna och de som genom århundradena flyttat till kustslätten och med tiden funnit sig i sin roll som en underklass. Alawiternas möjligheter till motstånd mot förtrycket försvårades också av att byarna var små och låg utspridda.

Det osmanska väldets fall ledde inte till någon omedelbar förbättring av deras situation. Även under den franska mandattiden tvingades alawiterna av ekonomiska skäl att ofta på livstid sälja sina döttrar till städernas sunnitiska och kristna över- och medelklass, där de redan vid 7–8 års ålder fick arbeta som tjänare och hembiträden. Många av dem kom att också utnyttjas sexuellt. Enligt statistiken lär en fjärdedel av de alawitiska barn som föddes på 1930- och 40-talet ha sunnitiska fäder. Bruket att för viss tid köpa unga alawitiska flickor från landsbygden för hushållsgöromål fortlever än i våra dagar i Tartous och Latakia.

Det alawitiska samfundet är långtifrån homogent utan strukturerat efter en rad olika linjer.

I religiöst hänseende är alawiterna uppdelade i tre olika sekter. Inom dessa finns tre kategorier; de religiösa ledarna –

shejkerna eller *rijal-ad-din* (religionens män), de i religionen initierade, och de oinitierade. Befolkningen tillhör olika stammar och stamsammanslutningar inom vilka det finns påtagliga skillnader mellan »adelsfamiljer« och vanligt småfolk. Stora grupper utanför bergsområdena saknar dock stamtillhörighet. Under senare decennier har – i takt med att alawiternas politiska dominans i Syrien ökat – en sekulariserad alawitisk medel- och överklass uppstått i städerna, framför allt utanför det alawitiska kärnområdet, som Damaskus. Även för dessa spelar stamtillhörigheten fortfarande en stor roll. En följd av utflyttningen har dock blivit att många av de familjer varur stamhövdingarna traditionellt kommit alltmer förlorat sin betydelse eftersom deras makt och inflytande inskränkts till de egna lokala samhällena.

Inte mindre än 20 olika stammar kan identifieras. Dessa, som var och en har sitt eget geografiska område – *dar* – är i sin tur grupperade i fyra större konfederationer, var och en med sin ledare (*ra'is* eller *za'im*), nämligen Kalbiya omfattande sju stammar, Khayatun fyra, Haddadun tre samt slutligen Matawirah med sex stammar. Bland dessa senare – som även de har sin egen ledare, *muqaddam* – återfinns Numailatiyah som Syriens president al-Asad tillhör. Allianserna – så kallade *kutlas* – skiftar emellertid och det har ofta hänt att en stam av olika skäl bytt konfederation.

De religiösa doktrinerna

Liksom druser och ismailiter hemlighåller alawiterna, som ovan nämnts, innehållet i sin religion. Deras centrala religiösa skrift, *Kitab al-majmu'a*, och vissa religiösa doktriner har emellertid blivit kända för utomstående.

Vad som särskilt utmärker den alawitiska tron är dess starka fokusering på Ali ibn Abi Talib, Muhammeds kusin och

svärson. Denne spelar en än större roll för alawiterna än för shiiter och ismailiter. Synen på honom skiljer sig dock åt mellan de tre sekterna.

För den näst största av dessa, *shamsi*, efter det arabiska ordet för sol, *shams*, spelar Muhammed en likvärdig om inte större roll än Ali. Den minsta sekten, *murshidi*, hyllar däremot Sulayman Murshid som gudom. Vid 16 års ålder började denne 1923 sin religiösa och politiska karriär i en by i de fattigaste delarna av de nordöstra alawitiska bergstrakterna. Drabbad av epilepsi försjönk han i trans och fick då uppenbarelser om att världens ände var nära förestående och att mahdins återkomst vore att vänta. Han vann omedelbart rykte som profet och missionärer predikade snart om hans gudomlighet i de södra delarna av de alawitiska bergen och till och med så långt bort som i Hama och Homs i det sunnitiska Syrien.

För både fransmännen och de ledande alawitiska familjerna upplevdes Murshid snart som ett hot, inte minst därför att de byar som slöt sig till honom beväpnade sig och vägrade att betala sina skatter. Redan samma år som han framträdde blev han arresterad för en kort tid och året därpå, 1924, deporterad till en stad vid Eufrat i nordöstra Syrien. Detta ökade hans popularitet ytterligare. När han återvände till de alawitiska bergen tonade han ned de militanta inslagen i sin rörelse och använde i stället den äkta sängen till att utöka sitt inflytande. Genom inte mindre än 13 äktenskap skapade han släktband med mäktiga alawitiska familjer och befäste sin makt.

Snart hade Murshid egna domstolar, egna skatteindrivare och sin egen armé som vid mitten av 1930-talet uppgick till 40 000 man. De under som han tidigare presterat – bland annat genom att göra sina ben självlysande med fosforfärg eller genom att gömma honung och smör i tegelväggar och

sedan slå sönder dessa efter att ha lovat sina åskådare något gott – blev nu alltmer sällsynta. Istället utvecklades Murshid till en politiker och 1937 valdes han, fortfarande analfabet, till parlamentet i Damaskus. Enligt principen härska genom att söndra såg fransmännen honom som en allierad mot de syriska nationalisterna, något som senare kom att besegla hans öde. När de sista franska trupperna lämnat Syrien i april 1946 sändes syriska arméstyrkor mot Murshids högkvarter. Han arresterades och hängdes sedan i november 1946 i Damaskus anklagad för brott mot den syriska nationen. 1952 drabbades hans son Mujib av samma öde. Dödsdomen motiverades med att han hemfallit åt faderns separatistiska ambitioner.

Medan Ali för ismailiterna är en inkarnation av den universella anden och en gudomlig yttring, betraktas han som själva Guden av den största alawitiska sekten som Syriens president al-Asad kommer från. *Qamari*, som sektens medlemmar kallas efter det arabiska ordet för symbolen för Ali månen (*qamar*), har sin egen variant av islams trosbekännelse (*shahada*):

> Jag vittnar att det inte finns någon Gud utom Ali.

Vidare åkallas han i religiösa ceremonier direkt som Gud med orden *Ali Allah* (Ali är Gud) eller *Ali al A'la* (Ali är den allra högste). I *Kitab al-majmu'a* beskrivs Ali som följer:

> Ali ibn Abi Talib har inte avlats och har inte avlat; han är unik, odödlig och har existerat i alla tider. Hans väsen är ljuset. Av honom strålar stjärnorna. Han är ljusets ljus. Han splittrar berg, sätter haven i rörelse och styr allt. Det är han som krossar imperier. Han är dold men icke innesluten, det vill säga han är dold på grund av sin gudomliga natur och ej genom ett yttre hölje. Han är meningen – *ma'ana'*. Han erkänns öppet som imam men i hemlighet är han Gud.

De som i likhet med sunniterna inte gör någon skillnad mellan de tre första kaliferna Abu Bakr, Omar och Othman å ena sidan och Ali å den andra, betraktas av alawiterna som polyteister. De tre första kaliferna betraktas som inkarnationer av Satan mot vilka ett heligt krig – *jihad* – måste föras. Denna kamp måste enligt *Kitab al-majmu'a* också utsträckas mot alla sekter som hävdar att Ali åt, drack, hade sexuella förbindelser, eller var av kvinna född.

Ali är således Gud och det är han som skapat Muhammed. I *Kitab al-majmu'a* står följande att läsa:

> Jag vittnar att min Herre, binas Herre, Ali, har skapat Muhammed av sitt eget ljus och att han kallat honom sitt namn [*ism*]. [Bin är här omskrivning för stjärnor.]

Muhammed kallas även slöjan eftersom gudomen döljer sig bakom honom. Genom Muhammed (*ism*) uppenbarar sig Gud för sitt folk. Kunskapen om Gud förmedlas emellertid av ytterligare en emanation av gudomen, Salman al-Farisi, som kallas *bab* (porten). Denne är vägen till kunskap om *ma'ana* och *ism*. I *Kitab al-majmu'a* sägs: »Jag vittnar om att Muhammed har skapat Salman av ljuset och att han gjort honom till sin port och har anförtrott honom att sprida läran.

Ali, Muhammed och Salman bildar således en treenighet som alltid har funnits och alltid kommer att finnas. Parallellerna till Fadern, Sonen och den Helige Anden förefaller ju uppenbara, men den alawitiska treenigheten torde ha sitt ursprung i de gudomliga triader som var vanligt förekommande i de syrofeniciska religiösa kulturerna. Denna treenighet symboliseras av vad som kallas mysteriet med *'ayn-mim-sin*, det vill säga de arabiska begynnelsebokstäverna i Alis, Muhammeds och Salmans namn.

Dessa tre bokstäver spelar en stor roll i initieringsriterna. När en novis blivit invigd i de religiösa mysterierna utbrister han:

> Hur underbart är inte det stöd som jag finner hos Gud. Hur vacker är inte den väg som leder till honom. Hur vackert är inte det som jag hört och lärt av min shejk, min mästare, min uppfostrare, som uppfyllt mig med välgärningar såsom Gud har uppfyllt honom med kunskapen om *'ayn-mim-sin*, vilken vittnar om att det ej finns någon annan Gud än Ali ibn Abi Talib med skallig panna och skalliga tinningar, den tillbedjansvärde, att det inte finns någon annan slöja än Muhammed, den lovprisade, och ingen annan dörr än Salman al-Farisi, föremålet för min önskan.

Men Muhammed och Salman är inte jämställda med Ali i denna treenighet. Den trogne säger: Jag riktar mig mot dörren, jag knäböjer inför namnet och jag tillber meningen.

Treenigheten uttrycks också genom månen, solen och himlen, som i tur och ordning representerar Ali, Muhammed och Salman. Den senare har i sin tur skapat »de fem ojämförbara«: Miqdad ibn Aswad al-Kindi, Abu adh-Dharr al-Ghifar, Abdallah ibn Rawahah al-Ansari, Uthman ibn Mathun an-Najahi och Qanbar ibn Kadan al-Dawsi. Dessa fem, som motsvarar de fem planeterna, har skapat jorden medan ett annat femtal, de fem utvalda, är gudomliga yttringar åt vilka även dagens fem böner riktas. Dessa är: Muhammed som tillbeds mitt på dagen, Fatima – bland många alawiter ersatt av Fatir – på eftermiddagen, Alis äldste son Hasan – vid solens nedgång, Alis andre son Husayn – en och en halv timme därefter samt Muhsen strax före soluppgången.

Bönerna förrättas inte i några särskilda gudstjänstlokaler. Alawiterna saknar nämligen sådana, varför en alawitisk by genast känns igen på att inga minareter eller kyrktorn höjer sig över bebyggelsen. Ibn Battuta beskriver deras reaktion när de blev beordrade att bygga moskéer:

> Varje by byggde en moské, belägen långt ifrån deras hus och byborna gick aldrig dit och underhöll dem inte heller. Ofta höll de boskap i dem. Om en främmande anländer och går in i moskén för att utropa bönetiden ropar de till honom »Sluta bräka, ditt foder är på väg!«

Under det osmanska styret femhundra år senare gjordes nya försök att få dem att bygga moskéer men trots påtryckningar användes dessa bara som ladugårdar.

De religiösa festerna firas oftast i hemmen, medan det religiösa livet i övrigt koncentreras kring en *wali* eller *ziyara*, heliga platser, dit man beger sig på vallfärder. Dessa kan vara av olika slag: en berömd religiös mans grav med dess vita kupol, ett träd inhägnat med stenar, en källa eller toppen av en kulle. Varje by har en eller flera sådana heliga platser kring vilka det religiösa livet utspelar sig. Ett annat utmärkande drag är att alawiterna inte deltar i *hajj*, pilgrimsfärderna till Mekka, som de betraktar som en form av avgudadyrkan.

Enligt sin tro var alawiterna stjärnor på himlavalvet innan jorden skapades. De varken åt eller drack och de hade ingen avföring. De betraktade Ali »i safirens sken«. I detta stadium befann de sig under 7 077 år och sju timmar. Då uppstod bland dem tanken att Ali inte var förmer än någon annan. Detta var den första synd de begick. På grund av denna skapade Ali ett dok som han täckte dem med. Under detta levde de i 7 000 år, varefter Ali på nytt visade sig för dem och frågade: Är jag inte Er Gud? Efter att ha sett detta prov på hans makt svarade de jakande men gömde i sitt innersta tanken på att han inte var förmer än de.

> De syndade därmed för andra gången och Ali lät på nytt täcka dem med doket, denna gång under 7 077 år och sju timmar. Därefter visade han sig på nytt för dem, nu förklädd till en gammal shejk med skägg och vitt hår. Han frågade dem: Vem är jag? De svarade: Vi vet inte. Ali förvandlade sig då till en ung man sittande på ett lejon med tvinnade mustascher och ett förtörnat

ansikte. Därefter uppträdde han som ett barn och frågade än en gång: Är jag inte Er Gud?

Vid alla dessa tillfällen var han beledsagad av sitt namn (*ism*) och sin port (*bab*). Eftersom han tilltalade dem trodde emellertid alawiterna att Ali inte var förmer än de och de visste i sin förvåning inte vad de skulle svara. Som en reaktion på detta förklarade Ali:

> Jag har för Er skapat den lägre världen och jag skall störta Er ned i den. Jag har skapat mänskliga skepnader åt Er och jag kommer att visa mig för Er beslöjad. Den bland Er som känner igen mig och min dörr (*bab*) skall jag återföra hit men den som förnekar mig skall jag förvandla till en förnedrande skepnad.

På grund av deras olydnad skapade därefter Ali djävlarna och för deras synder i sin tur kvinnorna. Av detta skäl kan kvinnorna inte få ta del av religionens mysterier. De tros i stället, liksom djuren, sakna en förnuftig själ.

Den övre värld som alawiterna således tvingats lämna omfattar sju olika stadier. I vart och ett av dessa stadier har den gudomliga treenigheten manifesterat sig på följande sätt:

Ma'ana	Ism	Bab
Faqat	Set	Jadda
Hermes al-Haramasa	Mashhur	Adhari
Ardashir	Dhu Qina	Dhu Fiqh
Enoch	Hindmih	Israel
Durra ad-Durar	Dhu an-Nur	Ishadi
Barr ar-Rahim	Josef ibn Makan	Abu Jad
Aristoteles	Platon	Sokrates

Även efter alawiternas fall från den övre till den nedre jorden har gudomen uppenbarat sig vid sju olika tillfällen, varje gång tillsammans med två mänskliga varelser med vilka den utgjort treenigheten Ma'ana, Ism och Bab.

De sju konstellationerna har varit följande:

Ma'ana	Ism	Bab
Abel	Adam	Gabriel
Set	Noa	Yayil ibn Fatin
Josef	Jakob	Ham ibn Kush
Joshua	Moses	Dan ibn Usbawt
Asaph	Salomo	Abdullah ibn Sim'an
Simon Petrus	Jesus	Ruzaba ibn al-Marzaba
Ali	Muhammed	Salman al-Farisi

Alawiterna tror alltså att de ursprungligen varit stjärnor som genom sina försyndelser nu tvingas vistas på jorden i mänsklig skepnad. Deras själar kan emellertid efter en serie av reningar återfå sin ursprungliga plats på himlavalvet. Denna reningsprocedur omfattar sju olika faser. En trogen måste därför återfödas sju gånger och föra ett rättskaffens liv innan han når fram till *ar-raja' al-ba'ida* (den lysande återkomsten) och definitivt kan lämna det jordiska och återfå ljusets form.

En alawitisk bön riktad till Ali lyder följaktligen: Befria mig från denna mänskliga form och låt mig åter ikläda mig ljusets skepnad bland himlens stjärnor.

Denna återkomst till stjärnorna sker individuellt och alawiterna tror alltså inte på mahdins återkomst eller på en kollektiv återuppståndelse. En alawit som syndat och förbrutit sig mot Alis bud återkommer till jorden som jude, muslim eller kristen, vilket sägs upprepas tills hans själ är lika ren som silvret som renats med bly. Goda och visa muslimers själar återföds i åsnekroppar medan kristna av samma kategori återuppstår som svin och judar som apor. Onda människor tillhörande dessa tre religioner får se sina själar ta boning i sådana fyrfota djur som tjänar som föda.

Initieringsprocessen är mycket invecklad och skiljer sig avsevärt från den ismailitiska och den drusiska. Medan anhängarna till de båda senare sekterna kan sägas bli initierade i hemliga doktriner initieras alawiterna i en

mysterievärld. Detta sker under riter, under vilka man dricker vin och beslöjar dem som skall initieras, vilket inte har någon motsvarighet hos druser och ismailiter.

Denna process sker i tre olika steg, vars utformning i enskilda detaljer skiljer sig inte bara mellan de olika alawitiska sekterna utan även lokalt. Kvinnor kan inte bli initierade, inte heller män vars ena förälder inte är alawit. Som en följd bedriver alawiterna inte heller någon form av proselytmakeri.

Att kvinnorna är obeslöjade och ett flertal andra alawitiska seder – särskilt att vindrickandet tillåts, och att vissa riter utspelas på natten har alltid närt den muslimska omvärldens misstankar och fördomar mot alawiterna. Deras strikta hemlighetsmakeri ledde till att många sunniter trodde att de hade något att dölja och då låg sexuella utsvävningar och perversioner nära till hands.

Så påstod teologen al-Ash'ari (874–935) att alawismen uppmanade män till sodomi och incestuösa äktenskap och grundaren av den drusiska religionen, Hamza ibn Ali (död 1021), skrev att alawiter betraktar »införande av den manliga lemmen i den kvinnliga kroppen som en symbol för sin religiösa doktrin«. Därför delade alawiterna sina fruar med andra medlemmar av samfundet. Dessa och liknande påståenden har överlevt i århundradena och har spridits också bland européerna. Så skrev en brittisk resenär på 1840-talet att äktenskapet som institution inte existerade bland alawiterna och att unga män köpte sina fruar. Även alawiterna själva trodde att de religiösa ledarna praktiserade en äktenskaplig kommunism och sådana påståenden förekommer än i dag i den antialawitiska propagandan i Syrien.

En far kan inte initiera sin son och inte heller någon släkting, eftersom initieringen anses skapa ett andligt

faderskapsförhållande mellan den som avslöjar de religiösa hemligheterna och novisen. Denne kan inte heller gifta sig med någon av döttrarna till den som invigt honom, då dessa betraktas som systrar. När en far vill få sin son – som då måste vara minst 15 år gammal – invigd i den alawitiska religionen, vänder han sig till en annan alawit för vilken han har sådant förtroende att han vill att denne åtar sig rollen som sonens vägledare. Denne i sin tur förhör sig om den unge mannens utbildning, intelligens och andliga kvaliteter. Sedan skaffar han sig i en shejks närvaro vittnesbörd från två eller tre personer som garanterar att ynglingen inte kommer att förråda de religiösa hemligheterna, när han väl fått ta del av dem. Shejken tillåter sedan initieringen och novisen kallar därefter sin vägledare för *'amm as-sayyid* (onkel).

Denne shejk skall sedan avsluta novisens undervisning och vara närvarande vid den sista initieringsakten. Skulle han dessförinnan ha avlidit måste hela processen börja om på nytt. Novisen måste helt underkasta sig sin »onkels« vilja och endast shejken kan bryta deras relation. Detta »andliga äktenskap« mellan unga noviser och deras religiösa mentorer har lett till beskyllningar om homosexualitet som en del av religionsutövningen.

Under initieringens första fas måste novisen, som ett bevis på sin underkastelse, sätta alla närvarandes skor på sitt huvud. Under absolut tystnadslöfte avslöjas sedan för honom de tre bokstäverna *'ayn, mim* och *sin*, dock utan att han får kännedom om deras religiösa betydelse. Novisen uppmanas att flera gånger om dagen upprepa formuleringen *bi-sirri 'ayn-mim-sin* (vid hemligheten av *'ayn-mim-sin*).

Vidare måste novisen rikta följande bön till de församlade:

> Jag åkallar Er såsom Ni åkallar Gud, jag bönfaller Er att be min shejk och *sayyid* att upptaga mig som barn och slav, att rena mig från månggudadyrkarnas

orenhet, att föra mig ut ur villfarelsens skuggvärld och leda mig in på den rätta vägen. Måtte Gud hjälpa Er och göra Er värdiga allt gott.

Därefter reser sig de närvarande, tar varandra i händerna och säger: Denne lärjunge har åkallat oss på det allra värdigaste sätt. Vi ber Dig att vara tillfreds med honom och upptaga honom.

Shejken gör därefter en rad jämförelser mellan initieringen och födelsen som avslutas med instiftelseorden: »Detta är spermans utlösning och embryots uppkomst.« Sedan kysser novisen sin *'amm as-sayyid* på handen och faller till marken framför honom, varefter denne beordrar honom att resa sig upp och dricka vin till shejkens ära. Därefter bärs parfymer och rökelse in i lokalen. År, månad och dag för seansen noteras för att inga missförstånd skall uppstå om när nästa skall hållas. Detta måste nämligen ske om exakt 40 dagar, då novisens föräldrar ställer till en stor fest. Vänner inbjuds, får och oxar slaktas och medan måltiden förbereds hålls den andra seansen. Under denna får novisen lära sig titlarna till de sexton kapitlen i *Kitab al-majmu'a* som upprepas fem gånger. Deltagarna skiljs åt genom att gemensamt läsa en bön som kallas *khatima*.

Den tredje och sista seansen äger rum på dagen nio månader efter den första – en period som således skall symbolisera att ett nytt liv inleds. Om en försening av någon anledning skulle uppstå måste hela processen börjas om på nytt. I ett alawitiskt manuskript förklaras detta som följer: På samma sätt som människans fysiska liv inleds när hon lämnar livmodern, på samma sätt börjar det andliga och verkliga livet när en person genom initieringen lämnar intigheten.

Själva initieringen äger rum i en stor sal där tre shejker sätter sig i centrum. Den mittersta av dessa representerar Ali och leder ceremonin. Den till höger representerar

Muhammed och den till vänster Salman. Till höger om den som representerar Muhammed sitter i sin tur tolv män som sägs representera apostlarna från Jesu tid. Dessa, som kallas *naqibiyyun*, har emellertid andra namn: Naji, Hamid, Dalil, Ghafir, Raji, Bashir, Nadhir, Kafil, Mujib, Khamid, Rahib och Muhyi. Till vänster om den shejk som representerar Salman sitter 24 män. Tolv av dessa är identiska med dem som under den andra seansen lärde noviserna titlarna till kapitlen i *Kitab al-majmu'a*. Dessa kallas för *najibiyyun*. De tolv övriga uppträder som ett slags garanter för dessa och kallas *hawariyyun*. Alla 24 har symboliska namn och liksom de tolv som representerar apostlarna sägs de vara förordnade av Jesus. Möjligen kan här de 24 äldsta som omnämns i Johannes uppenbarelser 4:4 åsyftas.

Ceremonin inleds därefter genom att novisens far skickar fram ett slags härold som kallas *manad*. Denne vänder sig till den shejk som representerar Ali och kysser tolv gånger marken framför hans fötter varefter ceremonin börjar. Härolden fattar handen på den shejk som representerar Muhammed. Shejken kysser därefter knäet på Alis representant, varefter denne lägger en hand på Salmans ställföreträdares skuldra. Denne fyller i sin tur tolv glas vin som står framför honom. Efter detta reser sig de tolv *hawariyyun* och dricker av vinet. Denna form av nattvard utgör ett tecken på att de lyder sin skapare och att de dyrkar Alis representant.

Därefter sjungs unisont ett slags psalm. I denna deltar även de personer som samlats utanför lokalen och alla knäfaller. *Hawariyyun* vänder sig därefter till *'amm as-sayyid* och frågar denne om han har någon garant. Denne vänder sig då om och utser en sådan som kallas *'amm ad-dukhul* (initieringens onkel). Salmans ställföreträdare placerar ett glas vin på dennes huvud och fem böner läses. Den shejk

som representerar Ali reser sig, tar glaset och förklarar sig vara Guds *wakil* (ställföreträdare). Han smakar på vinet och lägger därefter handen på *'amm as-sayyids* och *'amm addukhuls* ansikten som ett tecken på att han är beredd att ta emot den person som skall initieras. Denne förs fram av härolden. Hans ansikte beslöjas och man läser högt för honom kapitlen fem, sex och nio ur *Kitab al-majmu'a* som också överlämnas till honom.

Novisen får därmed lära känna hemligheten bakom de tre bokstäverna *'ayn*, *mim* och *sin*. Han får lyssna till en rad förmaningar från den shejk som uppträder som Alis ställföreträdare och ett direkt hot om följderna av att avslöja vad han fått veta uttalas:

> Om Du yppar dessa hemligheter skall jag bönfalla Gud att låta jorden omsluta Dig och att Du ej återfår mänsklig skepnad utan i stället efter Din död genomgår en förnedrande förvandling från vilken Du aldrig kommer att finna någon befrielse.

Den unge alawiten är därmed initierad och får delta i böner och religiösa sammankomster. Han stannar emellertid kvar någon tid hos sin *'amm as-sayyid* för att bli ytterligare invigd i de religiösa mysterierna. De initierade alawiterna är uppdelade i två klasser; shejker och *fallahs*. För att bli shejk måste man först och främst tillhöra en shejkfamilj och dessutom efter initieringen tillbringa sex månader hos en shejk för att bedriva studier. Tidigare var de initierade *fallahs* indelade i ett stort antal olika grader, vilket inte tycks förekomma längre.

Liksom druserna har även alawiterna ett särskilt sätt att tillkännage sig för en trosfrände. Detta sker genom följande dialog:

> Jag är törstig.
> Man kan dricka vid *'ayn al-alawiyyun* (syftar på titeln till nionde kapitlet i *Kitab al-majmu'a*)

Jag är även mycket trött.
Rid på det vita stoet (härmed åsyftas Alis sto)
Det är mycket varmt.
Vila dig under al-Ghadirs träd.
I hur många varv knyter din *'amm as-sayyid* sin turban?
(Denna fråga betyder i själva verket: Hur många kapitel har din religiösa bok?)
Sexton.

Alawiternas religiösa högtider utgör en blandning av för dem särskilda dagar och muslimska och kristna helgdagar, ett arv från det mångåriga beroende av kristna och sunniter som de levt under. Många av dessa kristna helger – som jul – torde troligen ha ett förkristet ursprung och således vara fester som av uråldrig tradition firats i de alawitiska bergen.

Årets indelning betraktas som helig. Varje månad, liksom de flesta religiösa högtider, symboliseras av en religiös personlighet. Så är den dag fastan bryts – den muslimska högtiden *al-fitr* – tillägnad Muhammed. Eftersom alawiterna inte har några gudstjänstlokaler firas dessa högtider i former som påminner om våra gamla husförhör. Varje husfader av betydelse bör reservera en sådan dag åt sitt hem. Då ikläder han sig rollen som *sahib al-'id* (festens herre) och bjuder de församlade på ett kalas efter det att en shejk först läst religiösa berättelser och lett bönen.

Årets främsta högtid är *al-Ghadir* som infaller den artonde dagen i den muslimska kalenderns tolfte månad *dhu l-hijja*. Denna fest firas till åminnelse av den dag då Muhammed enligt den shiitiska traditionen inför en stor människomassa i Ghadir Khumm utsåg Ali till sin efterföljare med orden:

Se Ali, han är herre över dem över vilka jag är herre. Ali är av mig och jag är av Ali. De som älskar mig bör älska och lyda honom.

Ceremonierna vid denna högtid leds alltid av de mest respekterade shejkerna. Den tjugonionde dagen i samma månad firas *al-firaj* (madrassfesten) till minne av den dag då

medlemmar av den mäktiga Qurayshstammen i Mekka beslöt döda Muhammed under sömnen. Ali rådde honom då att lämna staden, intog hans sovplats och fick attentatsmännen att fly genom sina förebråelser mot dem.

Den centrala shiitiska högtiden, den nionde *muharram* (årets första månad i den muslimska kalendern), som tillägnas Husayns död i Kerbela firas inte av alawiterna. Enligt deras tro har Husayn aldrig dött utan enbart försvunnit. En initierad alawit deklamerar denna dag följande:

> Jag vittnar att Du aldrig har blivit dödad, att Du inte har besegrats och inte blivit underkuvad. Du är inte död och Du kommer inte att dö.

I mitten av den åttonde månaden (*sha'aban*) firas ytterligare en högtid till Husayns ära. Natten innan denna samlas de initierade för uppsluppna samtal om vinet, som är symbol för Ali och dennes namn prisas. Julen, som alawiterna kallar *kuzalli*, firas enligt den grekiska kalendern. Den är årets viktigaste högtid för de oinitierade bönderna och förbereds ofta i månader i förväg. Alla bör skaffa sig nya kläder och slakta ett djur till måltiderna. Om en bonde är alltför fattig kan han göra detta gemensamt med en granne. Julen är också en försoningens högtid. Folk som blivit ovänner under året förutsätts önska varandra god helg, omfamna varandra och glömma gammalt groll.

Trettondagen kallas *ightisal* (dopets dag) och är tillägnad Johannes Döparen som enligt den orientaliska kristna uppfattningen döpte Jesus på denna dag. På trettondagsafton tänds ljus i alla hus som tidigare smyckats med olivkvistar och myrten. I gryningen skall man sänka ned sin kropp i vatten till åminnelse av Jesu dop i Jordan. Enligt en muslimsk tradition i Syrien, som även följts av alawiterna, anses det vara särskilt hälsosamt att bada barnen denna dag.

Bland övriga kristna helger som alawiterna firar kan nämnas Sankta Barbaras dag den 16 oktober (de blindas skyddshelgon), palmsöndagen som kallas *id ar-rabi* (vårens fest) samt pingst. Vidare är både höst- och vårdagjämningen helgdagar.

De oinitierade alawiterna tillåts endast passivt delta i vissa religiösa ceremonier, om vilkas innebörd de inget vet. Sitt eget religiösa behov ger de i stället uttryck för dels genom offergåvor på berömda shejkers gravar eller på platser – ofta högt belägna och omgivna av en träddunge – som betraktas som heliga, dels och framför allt genom sin dyrkan av Khidr. Denne är en mytisk figur som närmast motsvarar vår Sankt Göran. För den oinitierade alawiten framstår han som Frälsaren. Hans största bedrift är att en gång ha befriat folket från en fruktansvärd drake som varje år krävde en ung flicka som offertribut. Khidr sitter vidare inne med allt vetande och han har funnit livets källa, vilket gör att han bevarar evig ungdom. Han är på samma gång jordbrukets och havets gud. Åt honom offras varje år den 23 april delar av den första skörden och samtidigt firas hans seger över draken.

I sin egenskap av havets gud har Khidr fått en mindre helgedom upprättad åt sig vid floden Orontes utlopp i havet. Invid denna har en lång stång rests i vars topp en lanterna sitter fästad för att tjäna som fyr för sjöfarare längs denna svårtillgängliga kust.

I *Kitab al-majmu'a* omnämns Khidr bara en enda gång i en uppräkning av heliga personer. Även bland initierade personer spelar han emellertid en central religiös roll – ett bevis för den folkliga trons genomslagskraft. På vissa håll betraktas han som en inkarnation av Jesus. Enligt andra sägs Ali uppenbara sig genom Khidr. Han åkallas därför ofta i stunder av fara. I Jabal Nusayriyya finns talrika helgedomar resta på platser där Khidr sägs ha visat sig.

Från paria till makthavare

Sedan 1966 har den politiska makten i Syrien alltmer koncentrerats inte bara till den alawitiska minoriteten utan också till en av de många stammarna inom denna. Detta har skett trots att alawiterna, som inledningsvis nämndes, endast utgör omkring 10 procent av befolkningen och trots att utgångspunkten, om man ser till situationen i Syrien vid självständigheten 1946, inte såg alltför gynnsam ut för denna befolkningsgrupp. Alawiterna var då fortfarande lokalt koncentrerade till bergen utmed den syriska kusten och exploaterade av sina kristna och sunnitiska grannar. De kunde därför av flera skäl sägas ha det sämsta utgångsläget av alla de grupper som ingick i det självständiga Syriens religiösa mosaik med fem olika sekter av islam och ett tiotal kristna kyrkor.

Redan efter tjugo år hade emellertid alawiterna, trots sitt till synes så dåliga utgångsläge, ett fast grepp om statsapparaten som alltsedan dess stärkts. Förklaringarna till detta är flera men grunden till denna utveckling lades tidigt av den franska mandatärmaktens konsekvent genomförda söndra-och-härska-politik under perioden 1921–1945.

Alawiterna hade intagit en profransk hållning redan före den franska erövringen av Damaskus i juli 1920. I december 1919 fick den franske generalen Gouraud ett telegram från 73 alawitiska stamhövdingar där han ombads att skapa en oberoende alawitisk region under direkt franskt beskydd. Mellan åren 1924 och 1936 fick de, liksom druserna, sin egen autonoma statsbildning med en alawitisk regering i Latakia. Självständigheten manifesterades dock i stort sett endast i att den alawitiska staten gav ut sina egna frimärken. Krav på att guvernören skulle vara alawit och inte fransman ledde till att öppna uppror tid efter annan utbröt mot mandatärmakten.

De starka profranska känslorna kom emellertid till uttryck mycket klart 1936 då den alawitiska staten inkorporerades i det franska mandatet Syrien. I en petition jämställdes en union med sunniterna med slaveri. En av de alawitiska ledarna vände sig direkt till den franske premiärministern Léon Blum för att »påminna om det ofantliga djup som separerar oss från (de sunnitiska) syrierna«, och bad honom »att föreställa sig den fruktansvärda katastrof som skulle bli följden om det alawitiska området inkorporerades med Syrien«.

Några dagar senare skickade framstående alawiter (bland dem Sulayman al-Asad som påstås vara Hafiz al-Asads farfar) ett annat brev till Blum i vilket de underströk att alawiterna skiljer sig från sunniter både vad religion och historia beträffar. De motsatte sig en förening med Syrien eftersom detta var en sunnitisk stat och sunniterna betraktade dem som otrogna (*kafir*). Om mandatet upphörde skulle detta därför innebära en dödlig fara för det alawitiska samfundet: »Den religiösa feodalismens anda« gjorde att Syrien inte kunde regera sig självt och därför borde Frankrike säkra alawiternas frihet och självständighet.

I en annan skrivelse, som riktades till den franska regeringen i juli 1936, ställdes frågan: »Känner man i dag i Frankrike inte till att korsfararna kunde ha varit framgångsrika om de hade byggt sina befästningar i nordöstra Syrien, i alawiternas land? Vi är det folk som är mest troget mot Frankrike.« Ännu starkare formuleringar stod att läsa i en petition i september 1936:

> Alawiterna tycker att de är människor och inte slaktfärdig boskap. Ingen makt i världen kan tvinga dem att acceptera att igen hamna under sina arvfienders ok och bli slavar för all framtid. Alawiterna kommer att djupt sakna förlusten av vänskap med och lojalitet mot det ädla Frankrike som de fram tills nu har så älskat, beundrat och dyrkat.

Så sent som 1938 var den dagliga genomsnittsinkomsten för en alawitisk bonde 22 piastrar medan levnadskostnaden per capita i Syrien samtidigt beräknades till 50 piastrar. En följd av detta blev att värvning i armén för fattiga bondpojkar framstod som enda utkomstmöjligheten, en omständighet som nu präglar Syriens politiska liv.

Till de inhemska styrkor som gick under namnet *Troupes Spéciales du Levant* och som efter självständigheten blev de syriska respektive libanesiska arméerna, rekryterade den franska mandatärmakten konsekvent män från de religiösa och etniska minoriteterna: alawiter, druser, ismailiter, kristna araber, armenier, kurder och cirkasser. Den uppenbara avsikten med denna politik var att den sunnitiska majoriteten, vars män inte uppmuntrades att enrollera sig i armén, lättare skulle kunna hållas under kontroll. Ingen av de andra grupperna skulle få en så stark position att de kunde utgöra något hot mot eller ens ställa till förtret för kolonialmakten.

Särskilda ansträngningar gjordes vidare att rekrytera personer från de minoriteter som levde långt från huvudstaden Damaskus och långt från regionala centra och som kom från ekonomiskt underutvecklade områden, till exempel de alawitiska bergen, där befolkningen skulle attraheras av de möjligheter som armén erbjöd. Både de ledande sunnitiska familjerna och den sunnitiska medelklassen i städerna och de jordägande storbönderna på landsbygden – hos vilka de mot fransmännen riktade nationalistiska strömningarna var starkast – vägrade att sända sina söner som officerare till dessa specialtrupper, som ansågs vara den franska imperialismens verktyg.

De jordägande sunnitiska familjerna var till övervägande del nationalistiska och såg ned på armén som yrke. Att bli soldat under mellankrigstiden betydde att tjäna fransmän.

För dem var Homs, där militärakademin fanns, en plats för de lata, rebelliska, akademiskt obegåvade eller socialt underprivilegierade. För icke-sunniterna var däremot Homs en plats som erbjöd möjligheter för dem som hade ambition och talang.

Trots sina 70 procent av befolkningen kom sunniterna därför att bli påtagligt underrepresenterade inom officerskåren. Förhållandet blev detsamma vad vanliga soldater beträffar. Under mandattiden och fram till 1964 kunde nämligen alla i värnpliktig ålder köpa sig fria från militärtjänstgöring mot en betalning av 500 syriska pund – ett belopp som de flesta, i synnerhet bland den sunnitiska stadsbefolkningen, med lätthet kunde avstå från för att i gengäld slippa två års värnplikt. För bönderna – i synnerhet de fattiga och ofta skuldsatta alawiterna – representerade denna summa emellertid ett par års arbete.

Ett resultat av rekryteringspolitiken blev att tre av åtta infanteribataljoner inom *Troupes Spéciales* nästan uteslutande bestod av alawiter medan ingen var sammansatt av enbart sunniter. Av de tolv kavalleriskvadroner, om vilka data är tillgängliga, bestod en av sunniter från Dayr az-Zur i närheten av irakiska gränsen. Två andra innehöll till en del beduiner från trakterna av Idlib och Homs tillhörande den sunnitiska Shammar-stammen. Alla andra enheter utgjordes av druser, cirkasser, kurder, kristna araber, armenier och ismailiter. För begåvade men fattiga alawitiska bondpojkar blev därmed armén det enda sättet att ta sig fram i livet. För de inte alltför talrika som kunnat fortsätta sin utbildning efter folkskolan blev militärakademin i Homs den naturliga, för att inte säga enda, inkörsporten till en högre utbildning och en fortsatt klättring på den sociala stegen.

Under sina studier där kom de i kontakt med det politiska livet. Två partier, det fascistiskt inspirerade syriska sociala

nationella partiet – SSNP – som grundats av en grekisk-ortodox kristen på 1930-talet med skapandet av ett Storsyrien som mål, och det arabiska socialistiska Ba'ath-partiet, grundat på 1940-talet av en grekisk-ortodox kristen, Michel Aflaq, tilltalade särskilt de religiösa minoriteterna eftersom de var uttalat sekulära.

Det Muslimska brödraskapet hade ingen attraktionskraft på grund av sin starka sunnitiska framtoning. Många av dess medlemmar vägrade att betrakta alawiter, druser och ismailiter som sanna muslimer utan såg dem som kättare.

De nasseritiska strömningarna, som senare växte sig starka även i Syrien, väckte av flera skäl inte heller någon anklang hos alawiterna. Dels hade de starka sunnitiska övertoner, dels och framför allt torde det starka framhävandet av panarabismen ha klingat främmande för alawiterna som först nu hade börjat ta steget in på den syriska politiska scenen. Ba'th-ideologin var visserligen även den uttalat panarabisk men dess sekulära och socialistiska budskap tilltalade de unga alawiterna och partiet bedrev en medveten och effektiv kampanj i utbildningsanstalterna i minoritetsområdena. Efter att ha stått bakom ett misslyckat kuppförsök i april 1955 förbjöds SSNP, varefter Ba'thpartiet blev den naturliga hemvisten för de politiskt intresserade alawiterna. Snart hade dessa fått Latakia-avdelningen under sin kontroll, vilket längre fram skulle visa sig få en avgörande betydelse. Alawiterna spelade därmed vid självständigheten en roll som var betydligt större än deras befolkningsandel i vad som senare skulle utgöra Syriens politiska nervsystem – nämligen armén och Ba'th-partiet.

Men också andra minoriteter var, jämfört med den sunnitiska majoriteten, överrepresenterade på liknande sätt i dessa båda institutioner. De högre militärerna var dock så gott som uteslutande sunniter och när en rad militärkupper

inleddes år 1949 – över tjugo kupper eller kuppförsök på lika många år – var det sunnitiska officerare, varav många med kurdisk bakgrund, som stod i spetsen. De stödde sig på andra militärer med samma religiösa och regionala bakgrund.

Under den förste kuppmakaren, generalen Husni az-Zaims korta styre 1949, spelade kurdiska och cirkassiska officerare en framträdande roll. Zaims livvakt bestod till exempel uteslutande av cirkasser, vilket ledde till en omfattande utrensning av officerare med denna etniska bakgrund efter hans fall. Generalen Adib ash-Shishakli (1949–54) var sunnit från Hama och under dennes relativt långa period vid makten klättrade officerare från denna region, både sunniter och kristna, snabbt i den militära hierarkin för att efter Shishaklis fall utrensas.

Alawiterna spelade då fortfarande en undanskymd roll i de högre militära skikten men tog alltmer över de lägre positionerna. En undersökning som gjordes av säkerhetstjänsten 1955 visade att inte mindre än 65 procent av underofficerarna då var alawiter. De alawitiska officerarna utmärktes av en stark intern sammanhållning. Som övriga minoriteter sökte de på olika sätt främja medlemmar ur den egna sekten vid tillsättande av militära poster, i synnerhet i nyckelpositioner som ofta rangmässigt inte stod så högt.

Om sammanhållningen var god bland officerare och underofficerare med minoritetsbakgrund var förhållandet det motsatta vad sunniterna beträffar. Dessa var uppsplittrade i skilda politiska läger. Dessutom fanns sociala motsättningar med urgamla regionalt betingade aversioner som extra påbröd mellan officerare från städerna – traditionellt huvudsakligen rekryterade från Damaskus och Hama – och de med ett lantligt ursprung som huvudsakligen och likaledes traditionellt kom från trakterna kring Dayr az-Zur vid irakiska gränsen och Hauran i södra Syrien.

Damaskus-gruppen var till stor del nasserister, medan de från Hama dels sympatiserade med socialistiskt tankegods, dels med den jordägande bourgeoisien. Bland officerarna från Dayr az-Zur och Hauran fanns nasserister medan majoriteten sympatiserade med Ba'th-partiet. Dessutom fanns bland dessa och sunnitiska officerare från andra delar av landet ett vitt spektrum av olika uppfattningar – från sympatisörer med Muslimska brödraskapet till personer med nära kontakter med rika jord- och industriägare, men där återfanns dessutom personer med ursprung i de lägre samhällsklasserna som anslöt sig till olika socialistiska och kommunistiska partibildningar.

Unionen med Egypten och den egyptiska dominansen 1958–61 medförde att dessa motsättningar temporärt kunde hållas under kontroll. Den automatiska sunnitiska dominans som den i praktiken egyptiska överhögheten över Syrien innebar, utgjorde självfallet ett hot mot alawiternas gradvisa närmande till maktens grytor, detta så mycket mera som basen för deras rent politiska aktivitet, Ba'th-partiet, förbjöds. Under unionen överläts befälet över så gott som samtliga militärkommandon i Syrien åt sunnitiska officerare från Damaskus, som alawiterna betraktade som sina politiska huvudmotståndare. Över 90 procent av alla poster i den regionala syriska regeringen gick till sunniter. De alawitiska officerarnas motdrag blev att 1959 bilda en hemlig militärkommitté inom Ba'th-partiet. Inom denna, som drog till sig officerare som var missnöjda med den egyptiska dominansen, fick alawiterna en betryggande majoritet, något som längre fram skulle visa sig vara av stor betydelse.

Kuppen 1961, som lösgjorde Syrien från den Förenade Arabrepubliken, iscensattes emellertid av sunnitiska officerare från Damaskus som även de fått nog av den dominans deras egyptiska sunnitiska bröder utövade. Men

kuppmakaren överstelöjtnant Abdelkarim an-Nahlawis ställning försvagades snabbt eftersom de fem av arméledningens tio officerare som inte kom från Damaskus vägrade ge honom sitt fulla stöd, detta trots att fyra av dem var sunniter och endast en, en drus, tillhörde en religiös minoritet. an-Nahlawi sökte stärka sitt grepp om makten på traditionellt syriskt sätt – genom en militärkupp. Denna misslyckades emellertid och han landsförvisades med sina fem främsta damascenska medarbetare. Efter det felslagna kuppförsöket uppkom en helt låst militär och politisk situation som hotade att leda till en militär urladdning. För att undvika en sådan sammankallades i april 1962 en militärkongress med representanter för alla militärregioner och större militära enheter. Av 41 församlade officerare var inte mindre än 36 sunniter. Av de övriga var fyra kristna och en alawit. Största regionala grupp var de 13 representanterna från Damaskus, vilket dock inte kunde hindra att resultatet blev en utrensning av dessa från strategiskt viktiga enheter kring huvudstaden och andra städer. De ersattes av officerare från landsbygden med en djupt rotad aversion mot storstadsofficerarna. Sedan dess, det vill säga i över 40 år, har inga personer från huvudstaden innehaft någon reell maktposition i Syriens politiska liv.

Den 8 mars 1963 genomfördes en ny militärkupp av en koalition av ba'thister, nasserister och politiskt oberoende officerare. Denna innebar en grundläggande ändring i det politiska livet i Syrien, även om den traditionella maktkampen mellan rivaliserande grupper med olika socioekonomisk och regional bakgrund kom att fortsätta enligt tidigare mönster. Den politiska makten kom nu att ligga i händerna hos folk från landsbygden tillhörande den lägre medelklassen. I vissa fall var de sprungna ur

proletariatet samt de religiösa minoriteterna – grupper som tidigare hållits utanför spelet om makten.

Ba'th-partiet framträdde snart som den drivande faktorn bakom kuppen. I ledningen för partiets militära gren, som satt inne med maktmedlen, återfanns tre alawiter, två druser och två ismailiter. Där fanns också fyra sunniter, varav endast en inte hade en landsortsbakgrund. Denne, Amin al-Hafiz från Aleppo, var emellertid kuppens starke man. Även partiets civila gren dominerades av folk från landsbygden. Ungefär hälften av dessa var sunniter. Övriga tillhörde olika etniska och religiösa minoriteter.

Ba'th-partiets civila falang var vid tiden för kuppen för liten – uppskattningsvis endast 400 medlemmar – för att kunna ta över det regeringsansvar som de militära partikamraterna berett marken för. Bland dessa fåtaliga civilister var vidare Latakiaavdelningen kraftigt överrepresenterad – ett resultat av en medveten alawitisk värvningsverksamhet som inte alltid tycks ha fyllt de stränga krav på medlemskap som det till sin karaktär elitistiska Ba'th-partiet annars ställde. I partiets militära kommitté låg vidare ledarskapet i händerna på en alawitisk trojka; Salah Jadid, som blev arméstabschef, Hafiz al-Asad, flygvapenchef och Muhammed Umran, chef för en pansarbrigad utanför Damaskus.

Kuppen följdes av en utrensning av politiska motståndare inom armén. Av 700 avskedade officerare ersattes hälften av alawiter som ofta placerades på sådana nyckelposter att de kunde neutralisera eventuella sunnitiska överordnades beslut. Så var besättningen i de tankbataljoner som var stationerade på strategiskt viktiga ställen oftast alawiter medan deras befäl var sunniter. I realiteten lydde dessa besättningar dock endast andra alawitiska officerare, vars reella inflytande därmed ofta betydligt översteg deras formella.

Alawiterna kontrollerade nu även tillträdet till militärakademin och, inte minst viktigt, utnämningarna inom underrättelsetjänsten. Ba'thisternas grepp om makten blev än starkare i juli 1963. Då misslyckades en nasseristisk kupp med därpå följande utrensningar av ytterligare sunnitiska officerare. Även inom Ba'th-partiet skedde en accelererande polarisering mellan sunniter å ena sidan och minoritetsrepresentanterna å den andra. Denna process, i vilken det sunnitiska inflytandet gradvis decimerades, kulminerade med att Amin al-Hafiz i februari 1966 tvingades avgå efter en statskupp, där drusen Selim Hatum spelade huvudrollen. Följderna av denna blev de traditionella; ytterligare utrensningar av sunnitiska officerare samt anhöriga till alawiten Umran som tidigare utrensats anklagad för alawitisk sekterism.

Maktkampen skulle nu alltmer bli internt alawitisk, i synnerhet sedan Hatum själv i september 1966 gjorde ett nytt men misslyckat kuppförsök som kostade de drusiska officerarna fortsatt inflytande. I februari 1968 utrensades därefter det enda återstående kompakta sunnitiska maktblocket bestående av officerare från Hauran-provinsen i södra Syrien och 1968–69 var det de ismailitiska officerarnas tur.

Alawiterna hade nu maktapparaten i sin hand, detta trots att både statschefen Nureddin al-Atassi, och premiärministern Yussef Zu'ayyin var sunniter tillhörande Ba'th-partiets vänsterfalang. Regimens starke man var emellertid alawiten Salah Jadid, även om hans nominella position endast var biträdande generalsekreterare i partiet. Striden om makten kom därefter att utspelas mellan olika alawitiska klaner och domineras av rivaliteten mellan Salah Jadid och Hafiz al-Asad. Motsättningarna var till en del även ideologiska och drog i stort sett en skiljelinje mellan partiets

militära och civila grenar, där den senare förordade en snabb omvandling av Syrien i socialistisk riktning, något som också förespråkades av sunniterna på president- och premiärministerposterna. Den militära falangen ville däremot se en uppbyggnad av armén och ett samarbete med de arabiska grannarna, även om detta med nödvändighet skulle innebära att ideologin naggades hårt i kanten. Salah Jadid hade emellertid gjort misstaget att lämna sin befattning i armén redan i augusti 1965 och han utmanövrerades därför efter hand av Hafiz al-Asad som blivit försvarsminister i den nya regimen och systematiskt kunde placera ut sina förtrogna på nyckelposter.

Den 13 november 1970 tog al-Asad genom en militärkupp själv makten som sedan dess i praktiken legat i händerna på representanter för en minoritet inom minoriteten. al-Asad tillhörde Numailatiyya-grenen av Matawira-stammen, en av de fyra stora alawitiska stammarna i Syrien. Denna utgör endast en femtedel av den alawitiska folkgruppen och därmed cirka två procent av Syriens befolkning. I februari 1971 blev al-Asad Syriens förste icke-sunnitiske president. Alawiternas väg från en ekonomiskt efterbliven och exploaterad tillvaro i en avkrok av den syriska landsbygden till maktens absoluta symbol var därmed fullbordad 25 år efter självständigheten.

al-Asads position var inte omedelbart säkrad, men de nya utmanarna kom nu alla från den egna alawitiska minoriteten. Anhängare till Jadid arresterades i juni 1971. I december 1972 fängslades ytterligare 25 officerare för ett påstått kuppförsök. Av dessa var 12 alawiter. Trots den påtagliga alawitiska dominansen framstod al-Asad efter sin statskupp som något av en nationens räddare. Hans *corrective movement* gjorde slut på den dogmatism som präglat den tidigare vänster-ba'thistiska regimen och lättade avsevärt på

den repression som karaktäriserat den störtade Atasi-regimen. al-Asad lanserade en politik som betecknades som *infitah* (öppning). Denna innebar att den privata sektorn samt utländska investeringar uppmuntrades och att ett ekonomiskt samarbete med de arabiska grannstaterna, främst Jordanien, inleddes. Denna politik syftade framför allt till att få den huvudsakligen sunnitiska affärsmannabourgeoisien på den nya regimens sida. Samtidigt försökte al-Asad bredda basen åt vänster genom att 1972 bilda den så kallade progressiva nationella fronten vars övriga medlemmar, kommunister och två smärre »arabiskt« socialistiska partier, fick platser i regeringen.

Under åren 1970–75 var denna politik lyckosam och Syrien upplevde en period utan större inrikespolitiska problem, även om al-Asad-regimens sekulära politik tidigt stötte på motstånd i fundamentalistiska muslimska kretsar. Det faktum att den shiitiske imamen i Libanon Musa as-Sadr, som själv sedan försvann under mystiska omständigheter i Libyen, 1973 deklarerade att alawiterna var rättrogna shiiter övertygade inte de sunnitiska fundamentalisterna i Syrien. Samma år tvingades al-Asad till reträtt då det i ett förslag till ny konstitution inte utsades att islam skulle vara statsreligion. Detta ledde till svåra upplopp i Hama, som i sin tur framtvingade ändringar i konstitutionsförslaget. I dessa fastslogs att presidenten måste vara muslimsk trosbekännare.

Den inrikespolitiska stabiliteten följdes också av en pragmatisk utrikespolitik. al-Asad försökte så gott det gick att hålla Moskva och Washington på lika avstånd. Diplomatiska förbindelser med USA upprättades efter oktoberkriget 1973. Syrien accepterade FN:s säkerhetsråds resolutioner 242 och 338. Ett truppåtskillnadsavtal ingicks på Golan. I februari 1975 förklarade al-Asad för första gången

att Syrien var berett att underteckna ett fredsfördrag med Israel i utbyte mot att Golan återlämnades och en palestinsk stat, omfattande Västbanken och Gaza, skapades.

Under 1976 började emellertid såväl den ekonomiska som den inrikes- och utrikespolitiska situationen att försämras. Utrikespolitiskt blev det syriska engagemanget i Libanon en växande belastning som snart kom att tära på arméns moral. Högre officerares utnyttjande av tjänstgöringen i Libanon för privat vinning spädde ytterligare på ett växande missnöje med korruptionen. Sadats resa till Jerusalem kom dessutom att helt omkullkasta den syriska mellanösternpolitiken. Camp David fick just den uppläggning som al-Asad fruktat mest. Golan nämns överhuvudtaget inte i avtalet utan lämnas som ett problem som möjligen skall lösas när övriga frågor är avklarade. al-Asad fick således ingen som helst utdelning för sin utrikespolitiska pragmatism. Camp David-förhandlingarna kom därför att tvinga al-Asad allt närmare Moskva.

Som en följd av detta fördes Syrien tillbaka till en utrikespolitisk isolering även i arabvärlden, där Sydjemen och Libyen framstod som de främsta bundsförvanterna, ett för syriern i allmänhet föga attraktivt sällskap. Utlösande faktorer bakom de politiska attentat som 1977 kom att utgöra inledningen till växande inrikespolitiska svårigheter för regimen var emellertid framför allt den alawitiska minoritetens alltmer växande inflytande samt regimens tydligt sekulära politik. För de sunnitiska fundamentalister som stod bakom dessa attentat var regimen al-Asad ett trefaldigt kättarstyre: dels på grund av Ba'th-partiets sekulära ideologi, dels därför att al-Asad var alawit, dels därför att regimen lierat sig med det gudlösa Sovjetunionen. Vidare ansågs al-Asad uppträda alltför eftergivet mot Israel. Truppåtskillnadsavtalet på Golan betecknades som ett nationellt svek. Av den fundamentalistiska oppositionen

anklagades al-Asad för att vara en amerikansk och sionistisk agent med målsättningen att bryta ut ett självständigt Alawitien ur Syrien. Alawiterna påstods således ha samma politiska målsättning som sina politiska huvudmotståndare sionisterna i Israel och falangisterna i Libanon, nämligen att dela upp Mellanöstern i små sekteristiska stater.

Under 1977 och 1978 fick minst ett tjugotal alawiter i ledande ställning sätta livet till utan att några gärningsmän kunde gripas. Regimens motåtgärder blev att ytterligare skärpa bevakningen av tänkbara offer, vilket i sin tur ledde till en ny taktik från attentatsmännens sida. Under början av 1979 inriktades attackerna istället främst mot säkerhetspolisen, *mukhabarat*, och mot Ba'th-partiets lokaler. Kulmen på denna våldsvåg nåddes den 16 juni 1979, då en massaker på alawitiska kadetter ägde rum på artilleriakademin i Aleppo. Mannen bakom denna var den tjänsteförrättande chefen, en sunnitisk kapten, sedan länge medlem i Ba'th-partiet och ansvarig för den ideologiska utbildningen på akademin. Över 70 kadetter avrättades och gärningsmännen flydde därefter från platsen. Attackerna utvidgades så småningom även till att omfatta sunniter som betraktades som kollaboratörer, regimvänliga religiösa ledare samt sovjetiska rådgivare.

I början av mars 1980 fann uppenbarligen oppositionen tiden mogen för en öppen kraftmätning med regimen. Samma taktik som visade sig vara så framgångsrik i Teheran tillämpades och en strejkrörelse växte fram i framför allt Aleppo och Hama i norra Syrien. I Aleppo stängde hela basaren – den största i hela arabvärlden jämte den i Fez i Marocko – samt alla affärer varefter gatustrider utbröt när militär med våld försökte öppna affärerna. Under några dagar krävdes minst ett 60-tal dödsoffer och över 100 sårade. Parallellt med dessa strejker trappades

terroraktionerna mot alawiter och partimedlemmar upp. Attentaten spred sig till delar av landet som tidigare inte berörts av oroligheterna. Värst utsatt var Hama, där oppositionen under en vecka tog livet av 80 personer som betraktades som regimanhängare. Allvarligare för regimen än dessa mord var kanske att även övriga kritiska grupper, som tidigare enbart med tyst gillande följt den fundamentalistiska oppositionens agerande, nu började framträda öppet och presentera krav på politiska reformer.

Denna opposition var emellertid mycket heterogen med sitt motstånd mot regimen al-Asad som enda sammanhållande faktor. Några politiska alternativ presenterades inte annat än i form av oftast osignerade flygblad, där krav ställdes på frisläppande av politiska fångar, fria val och framför allt lika rättigheter, det vill säga ett slut på det alawitiska minoritetsstyret. En opposition förekom även inom Ba'th-partiet, vars vänsterflygel vände sig mot vad den ansåg vara eftergifter åt såväl de i deras ögon reaktionära muslimska fundamentalisterna som bourgeoisiens ekonomiska intressen genom den ökande roll al-Asad givit åt den privata sektorn. Dessa grupper, vars ledare befann sig i fängelse eller i exil, ville återföra ba'thismen till en mera rigorös arab-socialistisk radikalism.

Vidare torde även alawitiska anhängare till al-Asads politiske dödsfiende Salah Jadid, som sedan 1970 satt fängslad i Damaskus, ha haft sin del i de politiska morden och attentaten.

al-Asad försökte till en början bemöta händelserna med politiska motdrag. Kritiken mot det Muslimska brödraskapet tonades ned. USA, Israel och Sadat presenterades som regimens huvudfiender med syfte att störta den syriska regimen på grund av dess påstådda framgångsrika motstånd mot Camp David. Utökat politiskt inflytande utlovades åt

övriga partier i den så kallade progressiva nationella fronten. Några åtgärder i denna riktning vidtogs emellertid inte.

I stället proklamerade al-Asad att miliser för arbetare, bönder och studenter skulle bildas och omedelbart beväpnas. Så skedde inte av det uppenbara skälet att varje sådan milis skulle få en överväldigande sunnitisk majoritet med därav följande tvivelaktig lojalitet. Dessa motåtgärder var så uppenbart tomma till sitt innehåll att de snarare sågs som ytterligare ett bevis för att regimen befann sig på defensiven och attackerna fortsatte.

al-Asad beslöt då att sätta hårt mot hårt. Natten mellan påskafton och påskdagen 1980 besattes de båda oppositionella centra Hama och Aleppo av trupper varefter varje hus – Aleppo har över en miljon invånare – genomsöktes i jakt på regimmotståndare och vapen. Styrkorna gick fram med stor brutalitet, vilket dock inte kunde förhindra fortsatta attacker mot mål och personer, däribland sovjetiska rådgivare, som betecknades som symboler för regimen.

Denna typ av aktioner fick inte regimen på fall. Den fundamentalistiska oppositionens aktiva kärna torde endast ha bestått av ett par tusen personer. Avgörande för regimens fortbestånd blev istället sammanhållningen inom armén, en faktor som man på ömse sidor var väl medveten om.

Oppositionen syftade med sina väpnade attacker främst till att tvinga fram ett inbördeskrigsliknande tillstånd. Detta skulle nödvändiggöra ett ingripande av armén som då, hoppades man, skulle spricka efter sekteristiska linjer, varefter den alawitiska minoritetsregimen skulle falla.

Riskerna för en sådan utveckling hade emellertid regimen sedan länge systematiskt undanröjt. För att säkra regimens överlevnad hade al-Asad alltsedan sitt makttillträde alltmer kommit att lita till officerare från den egna stammen och i

hög grad också den egna familjen och hembyn när det gällde de mest centrala militära posterna. Som ett praetorianskt garde fungerade länge de 1971 grundade *Saraya ad-Difa'* (försvarsbrigaderna) som stod under befäl av presidentens yngre bror Rif'at. Brigaderna, som uppgick till 25 000 man, tilldelades den bästa och modernaste materielen, ringade in Damaskus och kontrollerade alla tillfartsvägar. Andra specialstyrkor ledda av en annan bror, Jamil al-Asad, var särskilt avdelade för att svara för den alawitiska minoritetens säkerhet. En svåger, Adnan Makhlouf, var chef för ett speciellt presidentgarde och en kusin till presidenten, Adnan al-Asad, stod i spetsen för *Siraya as-Sira'* (kampbrigaderna). Dessa brigader, som grundades 1973, omfattar ungefär 5 000 man och hade samma uppgifter som Rif'ats försvarsbrigader.

Alawiter från Matawira-stammen hade dessutom nyckelposter inom försvaret som chefer för flygvapnet och dess säkerhetsorgan, för arméns underrättelseväsen och *Presidential Intelligence Committee*.

al-Asad stödde sig inte enbart på sin egen stam: Även personer från övriga alawitiska stammar innehade framträdande militära positioner. Den viktigaste, Ali Haydar från Haddadinstammen, var chef för *Quwa Khassa* (specialstyrkan), omkring 5 000 specialutbildade kommandosoldater och fallskärmsjägare som var beryktade för sin brutala framfart. Samtliga dessa styrkor var rekryterade bland alawiter men även andra minoriteter, i synnerhet kurder och grekisk-ortodoxa kristna från landsbygden, ingick i dessa. al-Asad försökte konsekvent återförsäkra sig om övriga minoriteters stöd mot den tidigare i det ekonomiska och politiska livet dominerande sunnitiska överklassen från städerna.

Efter tre års fruktlösa försök från de olika säkerhetsorganens sida att infiltrera den fundamentalistiska oppositionen kunde regimen mot slutet av 1981 inregistrera en rad framgångar. I Aleppo, som tidigare varit en av den egna armén ockuperad stad, återgick livet till det normala och även de trupper som tidigare omringat staden drogs bort. Oppositionens svar blev att förflytta sin verksamhet till Damaskus, där en rad bombattentat, utförda i rena självmordsaktioner, ägde rum. I ett av dessa dödades över 200 personer, varav många skolbarn, medan hundratals blev svårt lemlästade. Aktioner av detta slag ökade inte oppositionens popularitet. Denna tycktes efterhand alltmer missbedöma sitt stöd bland befolkningen och effekterna av sin verksamhet på den allmänna opinionen. Natten mellan den andra och den tredje februari 1982 beslöt man att sätta allt på ett kort. Med utgångspunkt från Hama gjordes ett försök att starta en allmän resning mot regimen al-Asad. Från minareterna i staden uppmanades till heligt krig. Ett allmänt uppror blev följden och under två dagar höll rebellerna Hama ockuperat, varunder personer betraktade som regimanhängare massakrerades tillsammans med sina familjer. Regimen svarade med att sätta in stora arméstyrkor som först efter ett hänsynslöst bombardemang av staden och utdragna strider från hus till hus lyckades krossa upproret. Med de urskillningslösa metoder som tillgreps förstördes stora delar av centrala Hama totalt. Antalet dödsoffer efter denna uppgörelse på regimsidan, hos oppositionen och framför allt bland helt oskyldiga civila i staden torde aldrig bli bekant men kan troligen räknas i tiotusental.

Händelserna fick inga som helst följder utanför Hama. Aktionens syfte slog således helt fel, vilket oppositionen fick betala ett högt pris för.

Den tid var för länge sedan förbi, då en syrisk general med hjälp av ett par upproriska regementen kunde överta makten. I stället kom hoten mot Hafiz al-Asads maktställning inte bara från den egna minoriteten utan från den egna familjen.

När efterträdarfrågan första gången aktualiserades i samband med att presidenten drabbades av en allvarlig hjärtattack hösten 1983 försökte hans yngre bror Rif'at utnyttja situationen och gripa makten med hjälp av sina försvarsbrigader. Officerarna i dessa styrkor visade sig emellertid vara lojala mot presidenten och från sin sjuksäng avstyrde denne broderns kuppförsök. Försvarsbrigaderna demobiliserades eller flyttades över till andra specialstyrkor. Rif'at skickades för en kort tid i exil. Efter sin återkomst fortsatte han med sina konspirationer och förpassades 1985 åter ur landet för att sedan bara återkomma två gånger. 1992 försonades de två bröderna på moderns önskan vid hennes dödsbädd och 1994 var Rif'at en sista gång i Damaskus när presidentens son Basil, som utkorats till efterträdare, begrovs efter att ha omkommit i en olycka med sin sportbil.

Efter fortsatta konspirationer förlorade Hafiz al-Asad slutgiltigt tålamodet. Rif'at uteslöts 1998 ur Ba'th-partiet och förlorade den vicepresidentpost han formellt behållit. Han provocerade året därpå sin bror genom att oinbjuden dyka upp på begravningen för kung Hasan II i Marocko, där president al-Asad själv inte kunde delta på grund av sitt svaga hälsotillstånd. Tidigare hade han i London startat en radiostation som angrep den syriska regimen och då inte minst president al-Asads yngre son Bashar som efter Basils död inträtt på kronprinsposten enligt ett system som i syrisk folkmun kallas för *jumlukiyya*, ett ord som bildats av *jumhuriyya* (republik) och *mamlakiyya* (kungadöme).

När Bashar, som i London utbildats till ögonläkare, så i juli 2000 övertog presidentposten efter Hafiz al-Asads bortgång erfordrades en ändring av konstitutionen som föreskriver att Syriens president inte får vara yngre än 40 år. Åldern sänktes nu till de 34 som Bashar just fyllt.

I Syrien ligger alltså makten i händerna på en minoritet inom en religiös minoritet som dessutom för inte så länge sedan stod allra längst ned på samhällsstegen. Paradoxalt nog har den kommit till makten genom sin kontroll över ett parti vars ideologi ju främst syftar till att skapa ett sekulärt samhälle med panarabismen som ledstjärna.

Har då alawiterna medvetet utnyttjat Ba'th-partiet för att komma till makten och har den sekulära ideologin endast varit tomma fraser ägnade att dölja en minoritets maktambitioner? Svaret på denna fråga torde vara nej. Det kan nog istället sökas hos historikern Ibn Khaldun. Denne gav för 600 år sedan en förklaring till det faktum att militära eliter med stambakgrund så ofta hade ett dominerande inflytande i den muslimska världen med teorin om *asabiyya* – ett svåröversatt ord som närmast betecknar en fanatisk av sisu präglad klansammanhållning.

Den politiska makten har sin bas i gruppsammanhållning, och grupper med gemensamt stamursprung – i synnerhet från otillgängliga, fattiga bergsområden eller ogästvänliga öknar där livet är hårt – tenderade att ha mera *asabiyya* än folk som levt ett skyddat liv i städerna. Dessa grupplojaliteter stärktes ofta ytterligare av tillhörigheten till samma religiösa sekt. I den politiska maktkampen kom till sist den grupp som visade störst *asabiya* att utgå som segrare.

Utvecklingen i Syrien kan sägas utgöra ett bevis på att Ibn Khalduns teori kommer att vara giltig så länge de religiösa och etniska minoriteterna i Mellanöstern känner större samhörighet med den egna minoriteten än med den stat den

lever i, en stat vars gränser är godtyckligt uppdraga av en europeisk kolonialmakt.

Även i Irak, där Ba'th-partiet styrt sedan 1968, hade samma utveckling ägt rum fram till den amerikanska invasionen och Saddam Husseins fall. De sunnitiska araberna utgör endast omkring 20 procent av befolkningen men den egentliga makten hade samlats hos en minoritet inom denna minoritet – officerare med sitt ursprung i landsortsstaden Takrit.

Om den syriska regimen skulle störtas och ersättas av nya makthavare med en bred politisk bas som rättvist återspeglade den etniska och religiösa mångfalden i respektive länder, torde samma utveckling komma att upprepas, en risk som också finns i Irak. För att genomföra sina politiska teser kommer den grupp inom den nya regimen som har störst *asabiya* att utnyttja egna grupplojaliteter för att inte förlora den politiska makt som är nödvändig för att genomföra dess ideologi.

En stark politisk makt är oundgänglig för att åstadkomma de drastiska sociala förändringar som krävs för att bryta ned de nuvarande lojaliteterna som baseras på religiös eller regional tillhörighet eller stamtillhörighet eller kombinationer av dessa. För att bevara den makt dessa åtgärder erfordrar tvingas emellertid regimerna att stödja sig just på sådana lojaliteter inom sin egen grupp, vilket gör de politiska föresatserna ouppnåeliga.

Demokratiska regimer av västerländsk typ torde därför bli utopier i länder som Syrien och Irak inom överskådlig tid.

ÖVRIGA MINORITETER

Yazidierna

En resenär i gränstrakterna mellan Turkiet, Irak och Syrien kan plötsligt till sin överraskning befinna sig i en by, där det varken finns kyrkor eller moskéer. Kommer han dit när det dagas eller kvällas kan han se personer gå runt en upprest sten försjunkna i bön och med ansiktena vända mot solen. Om han ser sig närmare omkring blir han även varse att den blåa färgen lyser med sin frånvaro såväl på byggnader som i klädedräkter och att männen är klädda i skjortor som knäpps på ryggen och har en stor rund öppning runt halsen medan kvinnorna klär sig i starkt röda färger och bär en turban som är virad av brokiga tyglappar.

Resenären har då inte hamnat rakt in i Tintins äventyr utan istället hos yazidierna, den kanske märkligaste av alla minoriteter i det etniska och religiösa naturreservat som Mellanöstern är.

Yazidierna, vars antal totalt torde uppgå till cirka 100 000–150 000, finns i dag utspridda över ett stort område i norra Irak, sydöstra Turkiet, norra Syrien, Armenien och Georgien. Små grupper finns troligen också i nordvästra Iran.

Etniskt är yazidierna kurder. De talar olika kurdiska dialekter och är liksom de sunnitiska kurderna organiserade i stammar med en emir eller aga i spetsen. Den största koncentrationen finns i den tio kilometer breda och 80 kilometer långa bergskedjan Jabal Sinjar 15 mil väster om Mosul i norra Irak. I Irak finns det också yazidier i Sheikhan, cirka sju mil norr om Mosul, där deras heligaste plats är belägen.

I Turkiet har yazidierna bott i trakterna öster om Diyarbakir, det vill säga i de områden varifrån den syrisk-ortodoxa utvandringen till Sverige ägt rum. I början av 1980-talet torde det ha funnits omkring 2 000 familjer i detta område, eller cirka 15 000–20 000 personer. I trakterna kring Mardin fanns fem rent yazidiska byar. Yazidier var även bosatta kring staden Siirt ett tiotal mil norr om Midyat och kring Urfa, urkristendomens Edessa, ett femtontal mil väster om Mardin. Under 1980-talets andra hälft utvandrade dock så gott som alla med Västtyskland som främsta mål. Våren 1990 fanns där inte mindre än 18 000 asylsökande yazidier från Turkiet och i dag återstår bara en yazidisk by belägen mellan Mardin och Sanliurfa.

I Syrien lever yazidierna i två från varandra åtskilda områden, dels i gränstrakterna mot Turkiet väster om Aleppo i norra Syrien, dels i nordost i Jazira-området. Där finns det yazidiska byar strax norr om Hassaka på vägen mot Qamishli, mellan Amouda och Hassaka samt vid Khatuniye-sjön vid irakiska gränsen inte långt från Jabal Sinjar. Totalt torde antalet yazidier i Syrien uppgå till 15 000–20 000. De lever nu utspridda i skilda byar, ofta uppblandade med muslimsk och kristen befolkning med vilken de assimileras allt snabbare. Nu träffar man i dessa trakter ofta på personer som vet att berätta att deras fäder eller farfäder varit yazidier men som själva förlorat all kunskap om sina förfäders religion.

Denna är förmodligen snart 900 år gammal. Genom att den endast fick fotfäste i dessa otillgängliga trakter var den länge helt okänd för omvärlden. Den första beskrivningen av yazidierna för en europeisk publik gavs i en liten skrift med titeln *Vero descrizione della Turchia* (En sann beskrivning av Turkiet), författad 1674 av en okänd italiensk munk i Rom och tillägnad drottning Kristina!

Inte förrän på 1800-talet etablerades de första kontakterna med Europa genom missionärer som skickades till dessa områden för att i första hand verka bland de nestorianska kristna. I slutet av 1800-talet inledde även Svenska Missionsförbundet en missionsverksamhet bland yazidierna i Georgien och Armenien, vilket Rohat Alakom utförligt beskriver i sin bok *Svensk-kurdiska kontakter under tusen år*.

Olika teorier har framförts om yazidiernas ursprung. Enligt den mest vedertagna, först presenterad av den italienske orientalisten M.A. Guidi, skulle de härstamma från kurdiska anhängare till umayyaderna som förblev denna dynasti trogna ännu flera hundra år efter dess fall år 750 efter Kristus. Dessa anhängare återfanns främst i de södra delarna av Kurdistan och det var även här som religionens trolige grundare, en sufisk mystiker vid namn Adi bin Musafir, shejk Adi kallad, trädde fram i början av 1100-talet. I dalen Lalish nordost om Mosul förefaller han ha grundat sin egen synkretistiska religion med element inte bara från islam och kristendomen utan även från judendomen, zoroastrismen och manikeismen.

Shejk Adi härstammade förmodligen från Bekaa-dalen i Libanon, där han föddes kring år 1075. Som ung man begav han sig till Bagdad för studier hos den kände islamiske teologen al-Ghazali. En av hans studiekamrater skall för övrigt ha varit kurden Abd al-Qadir al-Jilani, grundaren av den mycket spridda sufiska qadiriyaorden. Efter sekelskiftet 1100 skall shejk Adi så ha begivit sig till Lalish och stannat kvar i dalen med undantag för en resa till Mekka. Han gjorde sig ett namn som en asketisk mystiker som sades kunna recitera hela Koranen två gånger på en natt och hans livsföring skall ha gjort honom så mager att man kunde höra hans hjärna rassla i skallen som ett frö i en kalebass när han

böjde sig i bön! Han sägs ha dött så sent som 1162 och därefter började pilgrimer strömma till hans grav.

Enligt den yazidiska traditionen var hans föräldrar mycket gamla när han föddes. Redan vid 15 års ålder lämnade shejk Adi hemmet och när han fem år senare ensam red över en månbelyst slätt fick han sin kallelse. Framför en gammal grav uppsteg en vålnad ur jorden. Samtidigt började graven växa tills den nådde molnen. Den förvandlades då till en minaret som började skaka. Skräckslagen välte Adi en vattenkruka som stod bredvid honom. Vålnaden förvandlades då till en vacker yngling med en påfågelskrud som sade till honom:

> Frukta inte. Minareten kan falla och förstöra världen men Du och de som tyr sig till Dig skall förbli oskadda och härska över ruinerna. Jag är Malik Taus och har utvalt Dig att predika sanningens religion för världen.

Därefter förde vålnaden Adis själ till himlen och undervisade honom där i sju år, alltmedan hans kropp vilade vid graven. När själen åter förenades med kroppen hade ännu inte allt vatten från den omkullslagna vattenkrukan runnit ut.

Även vad benämningen yazidier beträffar förekommer olika teorier. Enligt en har den sitt ursprung i det persiska ordet för ängel, *ized*, enligt en annan syftar det på den persiska staden Yazd och enligt en tredje på den umayyadiske kalifen Yazid ibn Muʿawiya (680–83) som bar huvudansvaret för mordet på Alis söner Husayn och Hasan efter deras uppror mot styret i Damaskus. Denna senare teori har varit en anledning till förföljelser av yazidierna från shiiter som anklagat dem för att vara martyrmördare.

Enligt en muntlig tradition var Adams son Shahid religionens grundare. Denne återuppstod senare genom själavandring, först som Yazid, sedan som shejk Adi och Shahid själv kommer att åter uppträda på jorden.

Yazidierna anser sig härstamma från Shahid, som de betraktar som Adams ende son. Denne tros ha fötts ur ett krus innehållande Adams säd, som varit tillslutet i nio månader. Ett liknande krus innehållande Evas ägg producerade endast gift. Denna bakgrund gör att yazidierna betraktar sig som ett av Gud utvalt folk. De får därför inte beblanda sig med resten av mänskligheten, som härstammar från Adam och Eva. Det värsta öde som kan drabba en yazidier är därför att bli utstött från sitt eget folk, något som oåterkalleligt beseglar hans själs öde. I den yazidiska berättelsen om paradiset nämns inget om ett fruktträd utan den förbjudna frukten är ett sädesax som Adam gnuggar sönder och sedan äter.

Yazidierna tror således på en enda Gud som skapat världen. Denne, som tillbeds med det kurdiska ordet Khuda, intresserar sig emellertid inte för våra futtiga angelägenheter utan har delegerat ansvaret för det jordiska till de sju änglar som deltog i skapelsearbetet. En av dessa har namnet Sultan Ezi, vilket torde syfta på kalifen Yazid. Primus inter pares bland änglarna är emellertid Malik Taus som är den gudomliga viljans exekutiva organ och som uppträder som Guds alter ego. Malik Taus, som är oupplösligt förbunden med Gud, kallas också Shaytan (satan) och är således identisk med Lucifer. Efter att ha vistats 7 000 år i helvetet och med sina ångertårar ha fyllt sju stora krus lyckades han släcka dess eldar och få inte bara förlåtelse utan också ställning som Guds ställföreträdare.

Dyrkan av Malik Taus har lett till att yazidierna av sin omgivning felaktigt kommit att betraktas som djävulsdyrkare. Det absoluta förbudet att inte bara uttala ordet *shaytan* utan alla ord som påminner om detta och som börjar med ett sj-ljud har bidragit till detta missförstånd.

Satan har således som en försoning för sina synder släckt helvetets eldar och en av yazidismens grundläggande dogmer är därmed att helvetets existens förnekas. Djävulsförsonare vore därför en mera adekvat benämning än djävulsdyrkare.

I stället tror yazidierna på själavandring. De goda återföds som människor. De ondas själar återuppstår däremot i olika djurkroppar. De begångna syndernas art avgör hur länge de måste ikläda sig dessa skepnader. Det konkreta uttrycket för yazidiernas dyrkan av Malik Taus och övriga änglar är statyer av påfåglar gjorda i brons eller järn, så kallade sanjaker. Den största, »sanjakernas kalif«, förvaras alltid vid shejk Adis grav i Lalish, medan de övriga en gång om året transporteras runt i de yazidiska områdena då också kollekt tas upp.

I de religiösa ceremonierna används kurdiskt talspråk. De två böcker, *Kitab al-Jilwa* (uppenbarelseboken) och *al-Kitab al-aswad* (den svarta boken), som yazidierna betraktar som heliga, är dock skrivna på arabiska. Den första, som är mycket kortfattad, dikterade shejk Adi enligt traditionen för sin sekreterare strax före sin död. Det inledande avsnittet lyder som följer:

> Malik Taus existerade före alla andra skapelser. Han skickade sin tjänare till världen för att bevara sitt utvalda folk från villfarelser och rädda det från vanföreställningar. Detta skedde först med ett muntligt budskap, sedan genom denna uppenbarelsebok som inga främlingar får läsa eller betrakta.

Vidare betraktas en på arabiska skriven hymn på 80 verser till shejk Adis ära som ett slags helig bok. Religionens hemligheter och mysterier återfinns dock inte i dessa skrifter som, på grund av att de är skrivna på arabiska, möjligen kan vara apokryfiska. Den religiösa traditionen förs i stället vidare enligt muntlig tradition. Fram till för ett par

decennier sedan har endast shejkernas familjer haft rätt att lära sig läsa och skriva. 1892 startade yazidierna i Irak ett uppror när den osmanske guvernören i Mosul ville införa skolplikt. Doktrinerna och de religiösa ceremonierna har därmed blivit vaga och det stora flertalet yazidiers okunnighet om innehållet i den egna religionen har bidragit till den mystik som alltid kringgärdat den.

Antalet obligatoriska inslag i religionsutövningen är få. Enskild bön hålls varje dag vid solens upp- och nedgång samt när månen träder fram och försvinner. Under bönen skall en yazidier vara vänd mot sol eller måne och han skall under denna akt gå runt en för ändamålet rest sten. Huvudbönen riktas till Malik Taus. Även de övriga änglarna tillbeds men inte Gud själv.

Ordet satan är som ovan nämnts tabubelagt för en rättrogen yazidier. I den heliga svarta boken uppräknas en rad andra märkliga förbud:

> Det är förbjudet för oss att äta sallad och gröna bönor liksom att använda mörkblå färg. Vi äter inte fisk på grund av vår vördnad för profeten Jonas och inte heller gaseller eftersom de ingick i våra profeters hjord. Shejkerna [den viktigaste prästkasten, se nedan] och deras lärjungar får inte äta tuppkött av vördnad för påfågeln som är en av våra gudar och avbildas som en tupp. De får inte heller äta pumpor. Likaså är det förbjudet för oss att kasta vårt vatten stående, att ta på oss våra kläder sittande och att använda samma toaletter som en muslim.

Yazidierna får heller aldrig döda ormar. Ormen sägs få sin makt från solen och den Gud som bor i solen har givit ormarna makt att straffa de människor som är ormens fiender. En dag om året i februari firas en fest till ormens ära. Då kokas en soppa och med en slev kastas denna upp i taket där det finns en husorm. I den yazidiska syndaflodsberättelsen spelar ormen en central roll medan den däremot inte förekommer som förledare i paradiset. När

arken stötte emot Sinjar-berget gick det hål i dess botten. Noa och hans familj hade varit dömda till undergång om inte ormen täppt till hålet och hållit arken flytande tills den landade på toppen av detta berg och således inte på Ararat.

Bland andra särdrag kan nämnas att lördag är vilodag och onsdag helig dag. Yazidierna har sin egen tideräkning som av okänd anledning börjar år 292 efter Kristus. Ett nytt år inleds den första april enligt den julianska kalendern som yazidierna följer. I nyårsfirandet ingår besök vid familjegravarna, där mat ställs fram för förbipasserande, husen pryds med scharlakansröd ranunkel och ägg målas. Vid midnatt tros änglar passera genom byarna.

Årets viktigaste religiösa högtid infaller under sista veckan av september, när årsdagen av shejk Adis kallelse högtidlighålles vid dennes grav i Lalish. Denna fest kallas också församlingsfesten och det är en plikt att delta i den. De flesta pilgrimerna bor i små hus som deras respektive stam byggt medan de övriga vistas i tältläger. Ledarskapet umgås med menigheten och det hela har karaktär av både religiös högtid och karneval.

Påfågelstatyerna tvättas då i flodvatten, barn döps i vatten som beströtts med damm från shejk Adis helgedom i Lalish och processioner med flöjtmusik, trummor och tamburiner, extatiska sånger och danser avlöser varandra. Hundratals sesamoljelampor tänds, särskild mat serveras och en oxe slaktas rituellt. Inne i graven förekommer religiösa ceremonier som ingen utomstående fått bevittna. Ingången till denna är kantad av uthuggna stenfigurer. Störst av dessa är en manshög orm målad i svart. Ringar, dolkar, biskopskräklor, sjuarmade ljusstakar, händer, skedar och kammar är också avbildade av okänd anledning. Ledningen för det yazidiska samfundet träffas också då för att diskutera gemensamma religiösa, politiska och

ekonomiska frågor. Den kollekt som insamlats under sanjakernas rundresor redovisas också vid detta tillfälle.

Även ängeln Ized tillägnas en särskild fest i början av december. Denna följs av en tre dagar lång fasta, som bryts av vindrickande.

Vad gäller giftermål tillämpar yazidierna strikt endogami, det vill säga ingifte i samma släkt eller stam. Månggifte är liksom skilsmässa tillåtet men sällan förekommande. Äktenskapen ingås efter brudköp. Ceremonin är enkel. En shejk bryter ett bröd i två delar och ger bruden och brudgummen var sitt stycke. Bruden bär röda kläder och måste på sin väg från hemmet till ceremonin besöka alla helgedomar hon passerar, även kristna kyrkor.

När ett nygift par passerar tröskeln till sitt hem ger maken sin hustru ett slag med en sten som ett tecken på hennes underkastelse. Sedan hålls en kaka bröd över brudens huvud som ett tecken på att hon skall vara barmhärtig och givmild mot fattiga och sorgtyngda medmänniskor. Äktenskapsbrott har traditionellt bestraffats med döden. Bland andra äktenskapliga särdrag kan noteras att en änka får gifta om sig upp till sex gånger och att en yazidier som vistats utomlands mer än ett år inte kan leva samman med sin fru igen och inte heller får gifta om sig med en annan yazidiska. Omskärelse av pojkar är en av de centrala religiösa riterna.

Även begravningsceremonierna är särpräglade. Kroppen begravs omedelbart efter dödsfallet med korslagda armar, svept i ett vitt kläde och med huvudet åt öster. Damm från shejk Adis helgedom strös över den dödes ögon, öron och mun. Huvudet täcks inte med jord utan skyddas av stenplattor, försedda med ett litet hål genom vilket själen skall kunna ta sig ut för sin fortsatta vandring. Efter begravningen försöker en präst att genom drömtydning ta

reda på vart denna bär hän. Om den avlidne innehaft en hög social position hängs hans kläder på en träfigur som i tre dagar förs omkring i procession under musik. Minnesgudstjänster hålls tredje, sjunde och fyrtionde dagen efter dödsfallet samt på årsdagen.

Yazidiernas sociala struktur är mycket egenartad med ett teokratiskt kastsystem, där varje individ föds, växer upp och gifter sig inom sin egen kast. Den största, lekmännen (*murid*), omfattar hög som låg i samhället. Den andra huvudkasten består av prästerskapet (*ruhan*) som i sin tur är uppdelade i sex underkaster. Den viktigaste, shejkerna, utgörs av sju familjer som sägs vara ättlingar till änglar som förkroppsligats för att leda in människorna på den rätta vägen. Alla lekmän står i beroendeförhållande till en shejk, vars hand de måste kyssa varje dag och med vilken de måste genomgå religiösa riter och bryta fastan genom att gemensamt dricka vin.

Närmast i rang efter shejkerna kommer så prästerna (*pir*), vars funktioner huvudsakligen är att vikariera för shejkerna och assistera dem under de religiösa ceremonierna. De är däremot befriade från administrativa plikter och ägnar sin tid åt meditation och bön. Även denna funktion går i arv i omkring 200 familjer. Den främste bland pirerna, som måste förbli ogift, kallas *Baba Khawush* (högste dörrvakt) och förestår helgedomen i Lalish.

Under dessa i hierarkin återfinns *faqirerna* (de fattiga), som även kallas svartskallar på grund av färgen på huvudbonaden. Fakirerna utgör ett slags frivillig ordenssammanslutning som rekryteras från vissa klaner och familjer. Även om de inte utför några religiösa funktioner är de mycket respekterade, inte minst på grund av sin klädedräkt som sägs vara en replik av shejk Adis. En fakir är klädd i en svart blus som är kantad med rött och som dras

ihop i midjan av ett flätat rödvitt bälte. På huvudet har han en svart turban och runt halsen ett rödsvart halsband. Teoretiskt står det öppet för var och en att bli fakir men i realiteten har fakirskapet gått i arv från far till son.

Qawalerna, sångarna, är ett prästerskap av lägre rang som sjunger, spelar flöjt och tamburin eller slår på trumma vid de religiösa ceremonierna. De är således ett slags yazidismens kantorer. De vårdar också påfågelstatyerna och ansvarar för de årliga transporterna av dessa över de yazidiska områdena, varvid de får behålla en viss del av kollekten för egen räkning. Varje staty har namn efter det område den transporteras till – Syrien, Zozan (det anatoliska höglandet), Tabriz (Iran), Musquf (Moskva), Sinjar och Sheikhan (norra Irak). Resorna till de iranska och sovjetiska trosfränderna har nu inställts men i stället får de turkiska yazidier som utvandrat till Tyskland årliga besök av *qawaler* medförande påfågelstatyer.

Näst i ranglistan kommer *kotchakerna* (»de små«), som dels tjänstgör vid shejk Adis grav, dels bistår *qawalerna* under den årliga rundresan och dels uppträder vid religiösa högtider med långt utslaget hår och med extatiska danser. Många av dessa är pilgrimer som efter besök i Lalish beslutat sig för att stanna kvar där. Vissa *kotchaker* uppger sig ha extatiska gåvor och förmåga att kommunicera direkt med Malik Taus. Förbudet att använda blå färg lär härstamma från en sådan kontakt vid mitten av 1800-talet, då en *kotchak* fick det gudomliga budskapet att den blå färgen medförde olycka.

Längst ned i hierarkin kommer *awanerna* som tjänstgör vid shejk Adis grav och *shawisherna* som närmast kan betecknas som kyrkvaktmästare. Varje by har en *shawish* som vårdar dess helgedom.

I Lalish finns också en orden bestående av så kallade *faqriyyat*, änkor eller unga kvinnor som avlagt kyskhetslöfte och som klädda i vitt sysselsätter sig med att väva vekar till de sesamoljelampor som används i helgedomen och som vid religiösa högtider bär fram den eld och rökelse som bränns vid shejk Adis grav.

Till den yazidiska religionens egenheter hör vidare att varje ung man och kvinna i puberteten måste ingå ett brödra- eller systerskap med en äldre person ur en familj som har en annan shejk som andlig ledare. Dessa kallas bröder och systrar från den andra världen. I denna vår värld har de ingen annan funktion än att ta emot gåvor som ett bevis på frändskapen. I gengäld kan de sedan hinsides påräkna bistånd från den helige som är stamfader till den person man ingått brödra- eller systerskapet med. Denne eller denna skall även vara närvarande i dödsögonblicket och då viskande beskriva hur själen skall uppträda vid övergången till den andra världen och vid återfödelsen.

I toppen av detta teokratiska samhälle finns en religiös och en sekulär ledare. *Mirza Bej*, även kallad prinsarnas prins, utövar den högsta politiska makten. Han är bosatt i Baadre norr om Mosul och är den ende som har rätt att företräda yazidierna i deras kontakter med omvärlden. Den religiöse ledaren, *Mir-i Shaykhan*, är den ofelbare uttolkaren av religionen och de heliga skrifterna. Han kan besluta om uteslutning ur gemenskapen – det värsta straff som kan drabba en yazidier och som definitivt beseglar själens öde.

Yazidiernas historia är en enda lång berättelse om lidande och förföljelser. Efter shejk Adis död år 1160 expanderade den nya religionen snabbt. Befolkningen i Hakkari-bergen i våra dagars sydöstra Turkiet, en gång den nestorianska kyrkans fäste, övergick snart till dennes lära och följdes på 1200-talet av invånarna i Jabal Sinjar, som ovan nämnts

yazidiernas centrum i dag, samt stora delar av nuvarande irakiska Kurdistan. Mot 1200-talets slut hade den nya religionen nått ända bort till nordvästra Syrien och under de därpå följande århundradena spred den sig vidare upp till trakterna kring sjön Van i våra dagars östra Turkiet.

Lokala emirer uppfattade den som ett hot mot deras maktposition, vilket snart ledde till militära aktioner mot yazidierna som dessutom kom att betraktas som religiösa kättare som i motsats till de kristna och judarna inte kunde ges en skyddad ställning som Bokens folk.

År 1414 började ett heligt krig mot dem. Shejk Adis grav skändades och förstördes och hans ben brändes. Denna attack blev en vändpunkt för yazidierna, som sedan dess blivit tillbakaträngda under en ständig defensiv. Tid efter annan erinrade sig de osmanska guvernörerna dessa otrognas existens och heliga krig, som ofta koncentrerades till yazidiernas starkaste fäste, Jabal Sinjar, eller heliga platser i Sheikhan, igångsattes. År 1647 intogs Sheikhan och yazidiernas emir fördes till Van, där han avrättades. Ett halvsekel senare plundrades Sinjar. År 1792 överfölls samma trakt av den turkiske guvernören i Mosul, en aktion som valin i Bagdad upprepade två år senare. År 1799 var det åter Sheikhans tur.

Under första hälften av 1800-talet intensifierades förföljelserna ytterligare. År 1832 invaderades Sheikhan på nytt. Den yazidiske emiren tillfångatogs och avrättades. Hela trakten plundrades och invånarna fann ingen nåd. Ett stort antal försökte fly till Sinjar men hindrades vid Mosul av den översvämmade Tigris. Ett fåtal lyckades simmande ta sig över medan resten slaktades till sista man av förföljande sunnitiska kurder. Inte heller Sinjar skonades. År 1838 överfölls detta bergfäste av valin i Diyarbakir och 1846 av dennes kollega i Mosul.

Vid mitten av 1800-talet började emellertid yazidiernas existens och utsatta situation att uppmärksammas i Europa. Kristna missionärer kom i kontakt med dem och den brittiske ambassadören vid Höga Porten intervenerade vid flera tillfällen till deras förmån. Därigenom kunde de få några decennier av lugn och ro innan de 1892 råkade ut för den kanske värsta pogromen i sin historia. Den osmanske generalen Vehbi Pacha, som skickats till Mesopotamien för att indriva eftersläpande skatt, utfärdade då ett ultimatum. Yazidierna hotades med total utrotning om de inte övergav sin religion och övergick till islam. Då de kategoriskt vägrade att göra några som helst eftergifter attackerades och plundrades såväl Sinjar som Sheikhan. Det allra heligaste, sheikh Adis grav, förstördes och i stället inrättades där under några år en muslimsk skola.

Dessa händelser väckte en så kraftig reaktion inte bara i Europa utan även i Orienten att Vehbi Pacha återkallades och ersattes av en mera tolerant guvernör. Denne visade till och med en viss välvilja gentemot yazidierna, som under åren fram till första världskriget upplevde en period av fred.

När kriget utbröt försökte yazidierna omedelbart utnyttja detta till att skaka av sig det turkiska oket. Under massakrerna på kristna i Turkiet beredde invånarna i Sinjar en fristad åt armeniska och nestorianska flyktingar och vägrade trots påtryckningar att utlämna dessa. När engelsmännens ankomst tillkännagavs begav sig en kusin till den dåvarande yazidiske emiren till Bagdad och ställde sitt folk till deras förfogande.

Efter fredsavtalet tydde sig yazidierna i Irak och Syrien till de brittiska respektive franska mandatärmakterna och kunde – med undantag för ett uppror mot regeringen i Bagdad i mitten av 1930-talet som krossades – utöva sin religion i relativ frihet.

I Turkiet fortsatte emellertid svårigheterna. Ett stort antal yazidier dödades under mellankrigstidens kurdiska uppror, där de deltog på kurdernas sida mot regeringen i Ankara. De överlevande flydde i stor utsträckning till Irak och Syrien och några begav sig till Sovjetunionen, framför allt till trakterna kring Tbilisi i Georgien och Jerevan i Armenien, där de redan hade trosfränder. Det geografiska avståndet från samfundets centrum i Irak i kombination med den totala brist på utbildning och kontakter med omvärlden samt de bristande kunskaperna om den egna religionen som förbudet att lära sig läsa och skriva, ledde till att antalet yazidier stadigt minskade i Turkiet.

Där blev de sedan under 1980- och 1990-talen, liksom den kristna minoriteten, ett offer för striderna mellan turkiska armén och PKK. Deras byar låg i stor utsträckning i de områden där armén upprättade så kallade säkerhetszoner. Som inledningsvis nämndes ledde detta till att så gott som hela den yazidiska befolkningen i Turkiet under slutet av 1980- och början av 1990-talet bröt upp för att skapa sig en ny framtid i Tyskland. Antalet kvarvarande uppskattas nu av västtyska flyktingorganisationer till omkring 1 500, huvudsakligen äldre och barn.

Även i Syrien har samma faktorer bidragit till att yazidiernas antal sjunkit, då i synnerhet i områdena vid turkiska gränsen nordväst om Aleppo. I dessa trakter som i seklets början var helt yazidiska återstår nu, som ovan nämnts, bara ett fåtal medan övriga övergått till islam.

Inom loppet av ytterligare en generation kommer troligen även yazidiernas saga i Syrien vara all. Däremot torde de ha betydligt större möjligheter att fortleva med sin egen religion i Irak förutsatt att det sekulära politiska systemet där inte får ge vika för en islamisk fundamentalism. Detta gäller då i synnerhet yazidierna i Sinjar även om de

drabbades av ett hårt slag när Saddam Hussein 1970 deporterade 20 000 till södra Irak.

Detta klippmassiv – som likt ett Helgoland reser sig över ökenslätten och där Noas ark enligt den yazidiska tron landade – är även i dag yazidismens centrum. Där bor uppskattningsvis hälften av alla yazidier och där utgör de en kompakt lokal majoritet med förutsättningar att behålla sin identitet.

Förutom i norra Irak är yazidiernas starkaste fästen nu i Tyskland, Armenien och Georgien.

I Tyskland finns det i dag cirka 35 000–40 000 yazidier huvudsakligen i delstaterna Niedersachsen och Nordrhein-Westfalen. En stark koncentration finns runt Niedersachsens huvudstad Hannover med omkring 3 000 i korsvirkesstaden Celle och ungefär lika många i Bielefeld. Yazidierna är organiserade i ett *Kulturforum der yezidischen Glaubensgemeinschaft* (Kulturforum för den yazidiska trosgemenskapen) som bland annat ger ut en tidskrift – *Denge Êzîdiyan* – på kurdiska, arabiska och tyska och har en egen hemsida, *www.yezidi.org*.

Enligt yazidiska uppgifter uppgår antalet totalt till 800 000 varav över en halv miljon i Irak. Utomstående uppgifter varierar mellan 70 000 och en halv miljon. John Guest gör i sin bok *The Yezidis*, som kom ut 1987, uppskattningen 150 000, varav 100 000 i Irak, 40 000 i Sovjetunionen (nu Armenien och Georgien) 10 000 i Turkiet och kanske 4 000 i Syrien. Det tyska *Gesellschaft für bedrohte Völker* (Sällskapet för hotade folkslag) i Göttingen uppskattade i början av 1990-talet antalet till 300 000 i Sovjetunionen (Armenien och Georgien) 100 000 i Irak och 20 000 i Syrien, medan antalet i Turkiet skulle ha sjunkit till några få hundra 1988 mot 20 000 1980 och omkring 100 00 vid 1900-talets början.

Även i Sverige finns det yazidier. Den utmärkta kurdiska restaurangen Eyubi på Döbelnsgatan i Stockholm drivs till exempel av en yazidier.

Mandéerna

I träsklandet i Shatt al-Arab i södra Irak och längs floden Karun i Khuzestan i Irans sydvästra hörn vid den irakiska gränsen har mandéerna haft sitt traditionella bosättningsområde. I dag bor de också i städer som Bagdad, Basra och Nasiriyya i Irak och Ahvaz i Iran, där de framför allt är verksamma i sina traditionella yrken som guld- och silversmeder. Utvandringen från de ursprungliga bosättningsområdena har varit omfattande under senare decennier, inte minst eftersom de drabbades hårt av det långvariga kriget på 1980-talet mellan Irak och Iran och av Saddam Husseins tvångsförflyttningar av befolkningen och den för ekologin katastrofala torrläggningen av träskmarkerna i södra Irak.

I dag finns det uppskattningsvis 20 000 mandéer i Irak och 5 000–10 000 i Iran. Deras ursprung är fortfarande ett mysterium. Enligt en teori skulle de vara identiska med de sabier som omnämns i surorna 2:62, och 22:17 i Koranen:

> De som tror på denna skrift och de som bekänner den judiska tron och de kristna och sabierna – alla de som tror på Gud och den Yttersta dagen och som lever ett rättskaffens liv – skall helt visst få sin fulla lön av sin Herre och de skall inte känna fruktan och ingen sorg skall tynga dem.
>
> Gud skall på Uppståndelsens dag döma mellan dem som tror på vad som uppenbarats med denna skrift och dem som bekänner den judiska tron och sabierna och de kristna och parserna och dem som sätter medhjälpare vid Guds sida.

Denna ställning som ett av skyddsfolken är troligen den främsta förklaringen till att de fortfarande finns kvar som ett av inslagen i den Vår Herres hage som Mellanöstern utgör.

I deras lära kan man urskilja assyrisk-babyloniska drag liksom inslag från parsism, judendom och – troligen i ett senare skede av religionens utformning – även från kristendomen.

Eftersom deras existens endast kunnat påvisas i Mesopotamien och sydvästra Iran och skrifterna är avfattade på en östarameisk dialekt betraktades Mesopotamien länge av forskningen som deras geografiska urhem, inte minst därför att de assyrisk-babyloniska och parsiska dragen i religionen som sagt är framträdande.

Merparten av våra dagars forskare lutar dock istället åt tesen att mandéerna är efterföljare till en av gnosticismen starkt påverkad judisk eller i judendomens utkanter hemmahörande döparsekt. Denna har förmodligen haft sitt ursprungliga hem i Palestina eller strax öster om Jordan, men senast under det andra århundradet, kanske i samband med Bar Kochba-upproret, utsattes sekten för så starkt tryck av den officiella judendomen att dess anhängare tvingades fly österut till sina nuvarande bosättningsområden.

För denna teori talar inte minst mandéernas dubbelbottnade syn på judendomen. Å ena sidan präglas denna av ett entydigt hat med berättelser om förföljelser från judisk sida, som inte kan ha förekommit på mesopotamiskt område, å den andra återfinns en rad judiska element i den mandeiska läran. Denna judiska bakgrund skulle även förklara namnen på flera himmelska väsen: Hibil (Abel), Shitil (Set) och Enoch (Henok) och de många med Jo (Jahve) sammansatta namnen som Josamin och Jokabar. Ett ytterligare bevis för en sådan bakgrund skulle beteckningen *yardna* (Jordan) för allt rinnande vatten kunna vara.

Det Gamla Testamentets profeter betraktas dock alla som falska. Detta gäller till exempel Abraham som enligt de

mandeiska skrifterna levde 6 000 år efter Noa under den period då solen styrde världen, Mose under vars tid egyptierna stod för den rätta tron och Salomo som betecknas som demonernas herre.

Även attityden till kristendomen är genomgående starkt avvisande. Alla referenser till Jesus är polemiska. Han beskrivs som en kättare som förrådde hemliga doktriner och vilseledde folk genom att förenkla religionen och han betecknas inte bara som en falsk profet och en inkarnation av planeten Merkurius utan till och med som son till Ruha, en av de demoner som härskar över »det svarta vattnets värld«.

I en mandeisk skrift läggs följande ord i Abels mun:

> När Johannes bor i Jerusalem och vinner makt över Jordan och döper skall Jesus komma till honom och ödmjuka sig. Han skall få dopet av Johannes och bli vis av Johannes visdom. Men sedan skall han förvränga Johannes utsagor, förvanska dopet i Jordan-floden, snedvrida sanningens ord och predika bedrägeri och illvilja över hela världen. Den dagen då måttet är fullt skall jag själv [Abel] komma till honom, jag skall uppenbara mig som ett barn som är tre år och en dag gammalt och jag skall tala med honom om dopet och instruera hans lärjungar. Sedan skall jag slita av honom hans kött och i triumf föra honom till det rena ljusets värld och döpa honom i Jordans rinnande klara, genomskinliga vatten. Jag skall ge honom ärans klädnad och täcka honom i ljusets dräkt. I hans hjärta skall jag väcka en lovprisningshymn som är ett eko av den som ljusets änglar sjunger till sin Herre i all tid och all evighet. Efter Johannes död skall världen falla offer för ett misstag. Den romerske Kristus skall störta folken, de tolv förförarna skall resa över hela världen; under trettio år skall romaren visa sig för människorna.

42 år innan Jesus föddes hade den sanne profeten, Johannes Döparen, fötts som en inkarnation av Abel. Av misstag kom denne sedan att döpa Jesus. 241 år efter att Jesus, denne falske Messias, framträtt kom 60 000 själar från Faraos värld till jorden för att ersätta de mandéer som tidigare fullständigt utrotats. Deras överstepräst fick då sitt säte i

Damaskus och de mandeiska heliga skrifterna finns nu dolda i kupolen på Umayyadmoskén.

Muhammed kallas i dessa skrifter för demonen Bizbat. Han betecknas som den siste falske profeten men Henok fanns ständigt vid hans och de efterföljande kalifernas sida och kunde på så sätt förhindra fientligheter mot dem som trodde på den sanna läran.

Beteckningen mandéer härrör från ordet *mandaé* (gnosis, kunskap). De kallar även sig själva för nasoréer i betydelsen rättrogna. Av sin muslimska omgivning har de, förutom Koranens benämning sabier, även fått namnet *subba* (sing. *sabi*), döparna, på grund av sin flitiga användning av dopet.

En första beskrivning av mandéerna ges av en dominikan från Toscana, Ricoldo da Montecroe, som omkring år 1290 träffade på dem under en resa i Mesopotamien:

> Ett folk med mycket egendomliga och säregna ritualer lever i öknen nära Bagdad. De kallas sabéer. Många kom fram till mig och tiggde och bad mig enträget att besöka dem. De är ett mycket enkelt folk och de hävdar att de har en hemlig Guds lag som de bevarar i vackra böcker. Deras skrift är ett slags mellanting mellan syriska och arabiska. De avskyr Abraham på grund av omskärelsen och de dyrkar Johannes Döparen över allt annat. De lever bara i närheten av floder i öknen. De tvättar sig dag och natt för att inte bli fördömda av Gud.

När mandéerna sedan återupptäcktes av portugisiska missionärer på 1600-talet blev de av dessa betecknade som Johannes-kristna – Christiani S:t Johannis – på grund av den roll som dopet och Johannes Döparen spelade i deras lära. Själva vägrar de emellertid att acceptera denna benämning.

En annan beskrivning av mandéerna ger den engelske upptäcktsresanden Layard när han under sina resor träffade på dem år 1840:

> De gick från lägerplats till lägerplats och tillverkade eller reparerade guld- och silversmycken för kvinnorna. De är ett nyttigt folk som behandlas väl av

araberna men som förtrycks å det skamligaste av turkar och perser som försöker tvinga dem att övergå till islam och som pressar dem på pengar.

Layard angav då deras antal till 300–400 familjer.

Mandéernas gnostiskt dualistiska lära uppvisar drag från manikeismen. Enligt en tradition skall fadern till skaparen av denna nu utdöda religion, Mani, ha tillhört sekten. En ständig motsättning existerar mellan gott och ont, själ och materia och ljusets värld och syndens värld. I den förra, som utgörs av ett lysande eterhav, härskar »Härlighetens stora Manda« som också kallas den store ljuskonungen eller det första livet, omgiven av ett stort antal andeväsen som kallas *manas*, *piras* eller *uthras*.

Mot denna värld står vår tillvaro, mörkrets rike eller »det svarta vattnets värld«. Här härskar Ruha med sina söner, planeterna och andra demoner.

Denna konflikt mellan ljusets och syndens värld utspelas även inom varje människa, vars själ, som kommer från ljusets värld, hålls instängd och lever som en fånge i den mänskliga kroppen.

Kärnan i religionen handlar om hur själen skall kunna befrias från denna fångenskap och återvända till sitt ursprungliga hem i det lysande eterhavet. För att möjliggöra detta har Härlighetens stora *manda* sänt en eon, *manda de-Hayye*, (livets kunskap) till jorden tillsammans med budbärarna Hibil (Abel), Shitil (Set) och Enosh (Henok) för att undervisa människans själ om vägen tillbaka till ljusets värld. Denna återvändo underlättas om man håller fast vid den uppenbarade sanningen och noga följer de stränga moraliska påbuden och riterna.

Viktigast av dessa är dopet, *masbuta* och döds- eller själamässan, *masiqta*.

Dopet kan företas i alla rinnande vatten. Den som döps måste först själv doppa hela sin kropp tre gånger i vattnet som kallas *Yardna* (Jordan). Därefter doppas han eller hon tre gånger av en präst och bekransas med myrten. Efter en handpåläggning av prästen utbyts ett handslag med höger hand, en procedur som kallas *kusta* eller sanningen och som följs av ett slags nattvard bestående av osyrat bröd och vatten och ännu en *kusta*.

Söndagen, *habshaba*, är helig dag. Då äger dopen rum. De innebär ingen initiering i religionen utan upprepas ständigt som ett slags garanti för uppstigandet i ljusets värld efter döden. Samma syfte tjänar ständigt återkommande rituella tvagningar som kan företas alla dagar och utan medverkan av en präst.

Alla floder på jorden tros ha sitt ursprung i en helig flod i ljusets värld. Dopet är på så sätt det närmaste sättet att få kontakt med det ljus som mandéerna härstammar från eftersom rinnande vatten kan rena dem från allt det orena som kan stoppa själen i de många skärseldar som den måste passera efter döden.

Masiqta, själa- eller dödsmässan med recitationer från Ginza firas antingen i den dödes hem eller i särskilda helgedomar. Dessa, som heter *bit manda* (insiktens hus), saknar fönster, har ett snett tak och ligger i en inhägnad trädgård, där det också måste finnas en damm med rinnande vatten som är direkt ansluten till en flod. Mässan syftar till att möjliggöra den dödes uppstigande i ljusets värld. Själen tros lämna kroppen tre dagar efter dödsögonblicket. Huvudinslagen är än en gång tvagning eller dop av liket, smörjelse, en påklädningsceremoni samt begravning av den döde och recitation av hymner. Själamässan firas också som ett symboliskt heligt bröllop. Druvsaft, som kallas sperma, hälls i en kalk, som i sin tur

kallas moderlivet. Genom denna rit skall den dödes själ återfödas om nio månader.

Själens uppstigande till ljusets värld är dock fortfarande förbunden med svårigheter, eftersom den på vägen dit måste passera planetdemonernas vakttorn, där deras förtjänster än en gång värderas av Abathur som utgått ur Mana. Denne kan förkasta själarna, vars fortsatta öde därefter endast preciseras som »den andra döden«.

Det ställer sig svårt att göra en systematisk presentation av den mandeiska religionen och mytologin. Den religiösa litteraturen är oenhetlig och ger inte en klar bild av de inbördes relationerna och funktionella sambanden i religionens omfångsrika pantheon. Det finns till exempel inte mindre än sju olika, ofta motstridiga, skapelseberättelser i mandéernas främsta religiösa urkund, *Ginza* (skatten) som också kallas Den stora boken eller Adamsboken.

Ginza består av två delar, *Yamin* (till höger) och *Smala* (till vänster), namn de fått efter det sätt på vilket de bundits in. Den första delen är avsedd för de levande och innehåller bland annat mytologiska berättelser, medan den andra till stor del består av böner som skall läsas vid begravningar för att hjälpa själarna upp till ljusets domäner.

I *Diwan Abatur* (Abaturdivanen) skildras hur själen prövas vid ett antal vaktställen på sin resa som slutar med att de till sist värderas av gudomligheten Abatur. Divanen innehåller också en detaljerad beskrivning av skärselden.

Andra heliga skrifter är *Sidra de-Yahya* (Johannes-boken) som trots namnet inte handlar om Johannes Döparen utan om världens skapelse och olika frälsargestalter och *Qolasta* (Lovprisningen). Alla tre härstammar från 600- eller 700-talet, vilket framgår av de talrika hänvisningar som görs till islam. Förmodligen har de sammanställts för att inför de

muslimska härskarna påvisa att även mandéerna var ett bokfolk och således berättigade att fritt utöva sin egen religion förutsatt att de betalade den särskilda personskatten, *jizya*.

Såväl *Ginza* som Johannes-boken består av till synes planlöst sammanställda skriftstycken av vitt skild karaktär, hymner, mytologiska berättelser, prosa och poesi. Till mandéernas särart hör att dessa är avfattade på ett eget språk, mandeiska. Denna nu utdöda östarameiska dialekt var närmast besläktad med språket i den babyloniska Talmud och förstås i dag endast av prästerskapet. Mandeiskan skrivs med ett eget ålderdomligt arameiskt alfabet med 24 bokstäver, där även korta vokaler betecknas med vissa konsonanttecken. Den första och den sista bokstaven har formen av en cirkel, enligt en teori för att markera solens uppgång och nedgång. Varje bokstav sägs i sig ha ljusets och livets kraft och alla har magiska och heliga egenskaper. En av bokstäverna, transkriberad som *eh*, sägs beteckna Guds öga och är så helig att den sällan används.

Jordelivet tros vara i 480 000 år uppdelade i sju epoker var och styrda av en planet. Tre gånger skall den mänskliga rasen ha förgjorts av eld, vatten, pest och svärd och vid alla dessa tillfällen har bara en man och en kvinna överlevt.

Efter Adam och Eva existerade mänskligheten i 216 000 år då den förstördes av pest och svärd och bara ett par, Ram och Rud, överlevde. Precis som i fallet med Adam och Eva fick Ram barn med Ruds dubbelgångare från ljusets värld för att på så sätt säkra mandéernas fortlevnad. De barn Ram sedan fick med Rud blev i sin tur upphov till andra människor.

Efter 156 000 år kom en ny katastrof, nu genom eld, men ett par, Shurbai och Sharhabi’il, överlevde. Samma reproduktionsprocess upprepades liksom när jorden

100 000 senare drabbades av en översvämning som bara Nuh och hans hustru Nuraitha överlevde. En fjärde förstörelse av jorden skall äga rum under det sjuhundranittioförsta året i Fiskens tecken och komma genom vinden eller luften.

Prästerskapet är indelat i tre grader; *shkanda* (diakoner eller sysslomän) väljs ut vid sju års ålder och börjar sin utbildning när de fyllt tolv. Vid nitton års ålder får de ställning som prästassistenter och ett år senare utses de till präster, *tarmida*, av en biskop och två präster eller av fyra av biskopen befullmäktigade präster. Biskopen, *ganzibra*, måste kunna uttolka de komplicerade delarna av de heliga skrifterna. Högsta ledare för mandéerna, deras påve, bär titeln *rish amma*. Posten är nu vakant och lär endast ha varit tillsatt två gånger under mandéernas långa historia.

Mandéernas himmel är en ocean av klart och rent diamanthårt vatten på vilket stjärnorna och planeterna seglar. Dess genomskinlighet gör det möjligt att se Polstjärnan som är den centrala sol som alla himlakroppar rör sig kring. Polstjärnan bevakar i sin tur ingången till ljusets värld. Mandéerna ber därför alltid med ansiktet vänt mot norr. Prästerna är alltid klädda i vitt och alla som deltar i de religiösa ceremonierna måste vara barfota. Det heliga rummet i en *bit manda* är reserverat för prästerna. Det har två fönster och en dörr som öppnar mot söder så att de som inträder i helgedomen har ansiktet mot Polstjärnan.

Böner förrättas bara före solnedgången. En bön i mörker ses som en invitation till djävulen eftersom skyddsänglarna återvänder till himlen över natten. Ett undantag görs dock för en fem dagar lång skapelsefest i mars då mandéerna även får be efter mörkrets inbrott. År 2003 sammanföll denna fest för övrigt med krigsutbrottet i Irak den 20 mars.

Jorden tros vara en rund skiva som sluttar svagt mot söder och som på tre sidor omges av hav men i norr begränsas av ett högt berg av turkoser. Bakom detta finns lycksalighetens boning, ett slags lägre paradis som bebos av egyptier i Faraos armé som i strid mot berättelsen i Andra Moseboken 14 inte drunknade när de följt israeliterna ut i Röda havet. De betraktas enligt en tradition som mandéernas förfäder och Farao som deras förste överstepräst och konung.

Omskärelse tillämpas inte och männen karaktäriseras av att de bär långt skägg och en rödvitrutig *kafiya* som huvudbonad.

Som exempel på mandeiska särdrag kan nämnas att de nyfödda får fyra namn; ett ges av en präst under en religiös ritual, ett annat är ett familjenamn, ett tredje ett slags klannamn medan det fjärde är ett arabiskt namn som används inom familjen och i dagligt bruk i samhället. Jämlikheten mellan könen betonas och mandéerna hävdar att kvinnan är halva samhället.

Av kött får de endast äta nöt, lamm eller kyckling. Svin-, kamelbuffel- och hästkött är däremot förbjuden föda liksom rovfåglar eller fåglar som äter fisk. Mandéerna får vidare bara äta frukt och grönsaker som växer från frön. Svamp är därmed inte tillåtet. Endast sötvattenfiskar med fjäll får förtäras. Före varje måltid måste händer och armar tvättas upp till armbågen.

Det mandeiska året är indelat i 12 månader med 30 dagar vardera och med fem skottdagar mellan den åttonde och nionde månaden. Då firas en viktig fest, *panja*. Mandéerna firar nyår, då de under 36 timmar måste hålla sina hem fria från djur och grundligt rengöra och städa dem. De får varken sova eller lämna hemmen under dessa 36 timmar och de får heller inte döpas under denna tid eftersom vattnet då smittats ned av satan och förlorat sin undergörande verkan.

Varje dag styrs av en planet. Om en mandé blir sjuk skall han endast använda sig av de medikament och örter som har ett samband med den stjärnbild under vilken sjukdomen bröt ut. En person som blir sjuk på den tjugoförsta dagen av en månad har små utsikter att tillfriskna eftersom de onda andarna har makten denna dag. Den femtonde dagen i varje månad är även olycksbådande och många mandéer bär en särskild klädedräkt denna dag som skydd mot sjukdomar.

Det går inte att konvertera till mandeismen, vars främsta symbol är ett kors insvept i en vävnad och prytt med en krans, och en person kan heller inte bli upptagen i gemenskapen efter äktenskap. Däremot kan man så att säga gifta sig ur religionen.

De uppskattningsvis 20 000 mandéer som finns kvar i Irak är nu organiserade i *The Mandean Democratic Association*. Under Saddam Husseins tid vid makten utnyttjades de ofta i propagandasyfte och som ett bevis för regimens tolerans. Med sina speciella kläder och märkliga riter var de välkomna objekt för utländska journalister, då inte minst från TV-bolag som ville ha exotiska bilder till sina reportage.

Någon mot mandéerna direkt riktad förföljelse förekom inte men många föll offer för regimens terror. Den 8 augusti 2003 hölls en begravningsmässa för 69 av de 142 mandéer som försvann spårlöst under Saddams terrorregim sedan man i arkiv fått fram uppgifter om att de blivit avrättade. Även kriget krävde mandeiska offer. 31 dog under bombardemangen av Bagdad varav 13 i samma hus. Organisationen för de drygt 2 000 mandéer som i dag lever i Australien, *The Sabian Mandaean Association of Australia*, rapporterade att 80 mandéer mördades omedelbart efter Bagdads fall och det finns en fruktan för att Saddams fall skall leda till en växande islamisk fundamentalism som kan

ta sig uttryck i våld mot mandéer och andra religiösa minoriteter.

Den utvandring som länge pågått till Australien, USA och Europa kommer därför troligen att fortsätta.

Totalt beräknas antalet mandéer i Sverige uppgå till ett par tusen, en siffra som troligen kommer att öka. Det vattenrika Sverige tycks utöva en speciell dragningskraft. I juli 2003 intervjuades en mandeisk kvinna i Bagdad i tidningen Jordan Times om sin syn på framtiden. Hon ville lämna Irak och flytta till Sverige där hon hade släktingar. »Allt jag behöver för att bli lycklig är en liten stuga vid en sjö.«

I Skåne finns omkring 1 000 mandéer, koncentrerade till Malmö och Lund, där Höje å nu får utgöra ersättning för Jordan, Eufrat och Tigris. De har även en egen präst bosatt i Staffanstorp. I Lund finns vidare en mandeisk kulturförening med 250 medlemmar som arrangerar diskussionsaftnar, konserter och teaterkvällar. Mandeiska föreningar finns också i Stockholm, Göteborg och Sandviken. En tidskrift, Alsada, ges ut på arabiska och svenska. Det mandeiska samfundets överhuvud, *ganzibra* Satar Jabar Hello, besökte Sverige i september 2003, då han bland annat invigde en helgedom i Sandviken i vad som tidigare varit en samlingslokal för Jehovas vittnen.

Den komplicerade tron hotas i dag inte bara av utvandring, krig och oro för framtiden utan även av svårigheter att rekrytera präster. Många tjänster är vakanta. Lekmännen är ofta högt utbildade men saknar djupgående kunskaper om religionen, språket och därmed de heliga skrifterna och deltar därför i ceremonierna endast vid vissa tillfällen som till exempel bröllop samtidigt som de är stolta över sitt säregna historiska och religiösa arv.

Samarierna

Ordet samarit torde ge de flesta svenskar associationer till social- och hälsovården. Den som är gammal nog att ha fått en ordentlig kristendomsundervisning i skolan erinrar sig kanske liknelsen om den barmhärtige samariten i tionde kapitlet i Lukasevangeliet. Få torde dock vara medvetna om att samarierna som de kallas i den nya bibelöversättningen än i dag finns kvar som ett särpräglat religiöst samfund med sitt centrum i hjärtat av ett av vår tids hetaste konfliktområden, Nablus på den av Israel ockuperade Västbanken.

Samarierfolkets uppkomst beskrivs i Andra Kungaboken 17:24. När Israels rike förstördes 721 före Kristus blev en stor del av befolkningen bortförd i fångenskap till Assyrien. Istället sändes folk därifrån till Israel för att som kolonister befolka landet:

> Den assyriske kungen flyttade folk från Babylon, Kut, Avva, Hamat och Sefarvajim och lät dem bosätta sig i Samariens städer i stället för israeliterna. Samarien tillföll dem, och de slog sig ner i städerna.

Dessa kolonisatörer var hedningar och deras avgudadyrkan sägs så ha misshagat Herren att han skickade lejon mot dem. Som en följd av detta sände den assyriske konungen tillbaka en av de israelitiska prästerna för att lära dem hur de skulle dyrka landets Gud. Följden blev dock att de började tillbe både Jahve och sina egna gudar:

> Men varje folkgrupp, var och en på sin ort, fortsatte att tillverka sina egna gudar, och de ställde dem i de tempel som samarierna hade uppfört på offerplatserna. (17:29)

> Ännu i dag håller de fast vid sina ursprungliga bruk, de dyrkar inte Herren och följer inte de stadgar och bud de fått, den lag och befallning Herren gav åt ättlingarna till Jakob, han som av Herren fick namnet Israel (17:34).

Enligt Andra Kungaboken skulle således samarierna vara av hedniskt ursprung. En del av den ursprungliga befolkningen hade emellertid stannat kvar och troligen uppstod samarierna som en blandras mellan dem och nykomlingarna. Dyrkan av Jahve tog så småningom över avgudatillbedjan. Samarierna själva anser sig emellertid härstamma i rakt nedstigande led från Levis, Efraims och Manasses stammar. Deras överstepräst hävdar än i dag direkt härstamning från Aron.

När judarna efter den babyloniska fångenskapen 536 före Kristus lade grunden till det nya templet i Jerusalem ville samarierna delta i bygget: »Vi vill bygga tillsammans med er! Vi dyrkar samme Gud som ni, och åt honom har vi offrat ända sedan kung Assarhaddon av Assyrien förde oss hit.« (Esra 4:2).

De blev emellertid hånfullt avvisade av judarna och grunden lades till en bitter fiendskap. Samarierna byggde i stället sitt eget tempel på berget Gerizim utanför Sikem och vigde detta åt Jahve. Enligt den samariska tron var det på Gerizim som Gud satte Abraham på prov genom att begära att han skulle offra sin son Isak och inte på ett berg i landet Moria som det sägs i Första Moseboken 22:2. Samarierna tror också att israeliterna efter återkomsten från Egypten upprättade sitt tempel uppe på Gerizim och inte i Jerusalem. Själva kallar de sig *shomerim* (de som efterföljer lagarna och påbuden, det vill säga de fem Moseböckerna).

År 331 före Kristus gjorde samarierna uppror mot den av Alexander den store tillsatte ståthållaren Andromachos och kastade honom och hans följe i en öppen eld. Som hämnd lät Alexander avrätta alla som deltagit i folkresningen. Han

befolkade samariernas område med makedoniska nybyggare och gynnade judarna på deras bekostnad. När Antiochus Epifanes 60 år senare drog i fält mot judarna ställde samarierna sig på dennes sida samtidigt som de vigde sitt tempel åt Zeus. Motsättningarna mellan dem och judarna skärptes därmed ytterligare.

Mackabéerkungen Johannes Hyrkanos förstörde år 129 före Kristus templet på Gerizim och lade hela Samarien under judarnas välde. Samarierna fortsatte emellertid att förrätta sina rituella offer på berget och anslöt sig konsekvent till de folk som kom i konflikt med judarna.

Om fiendskapen mellan judar och samarier kan man läsa hos Syrak: På två folk harmas min själ och det tredje är inte något folk: de som bo på Siers berg, filistéerna och det galna folk som bor i Sikem. Även Nya Testamentet ger prov på denna fiendskap. I Johannes 4:7–9 sägs att judarna inte hade något gemensamt med samarierna:

> En samarisk kvinna kom för att hämta vatten. Jesus sade till henne: »Ge mig något att dricka.« Lärjungarna hade nämligen gått bort till staden för att köpa mat. Samariskan sade: »Hur kan du, som är jude, be mig om vatten? Jag är ju en samarisk kvinna.« (Judarna vill inte ha något med samarierna att göra.)

När Jesus på sin sista färd till Jerusalem, enligt Lukas 9:51–56, sökte härbärge i en samarisk stad blev han inte mottagen, vilket så uppretade hans lärjungar att de ville be att eld skulle komma ned från himlen och förtära samarierna.

Samarier var också ett okvädingsord, som judarna använde mot Jesus: »Har vi inte rätt när vi säger att du är en samarier och att du är besatt.« (Johannes 8:48) Att Jesus valde just en samarier som huvudfigur, när kärleken till nästan skulle demonstreras i en liknelse var därför knappast en tillfällighet.

Den judisk-romerske historikern Josefus, som dog omkring år 100 efter Kristus, anklagar samarierna för opportunism. När det gick judarna väl ekonomiskt och politiskt betonade de enligt honom sitt släktskap med dem, i hårda tider framhävde de däremot sin särart och sitt assyriska ursprung.

På Jesu tid låg samariernas tempel fortfarande i ruiner men i det judiska kriget mot romarna anslöt de sig på judarnas sida och förskansade sig uppe på Gerizim, där dock 12 000 nedgjordes på kejsar Vespasianus order. Staden Sikem blev ödelagd under detta krig. När den sedan byggdes upp igen fick den det grekiska namnet Neapolis, det vill säga Nystad. I dag heter staden Nablus, en förvrängning av Neapolis.

Efter att ha beordrat nya blodbad på samarierna lät kejsar Hadrianus omkring år 135 bygga ett tempel åt Jupiter just där samariernas helgedom stått. På 400-talet byggdes sedan en kristen kyrka på samma plats.

Vid denna tid fanns det samariska kolonier på flera platser längs Medelhavet som Athen, Pireus, Korinth och Saloniki, Istanbul, Rom, Kartago, Caesarea, Askalon, Gaza och Damaskus liksom i Persien, Armenien och Egypten. Spår av samariska samfund har också hittats på öarna Delos och Thassos och på Sicilien. Vid 400-talets början torde deras antal ha kunnat räknas i hundratusental. Vissa uppgifter talar om upp till 1,2 miljoner. Samarier återfanns till och med som visirer vid mamlukernas hov. I Kairo och Damaskus hade de framträdande positioner ända in på 1700-talet som poeter och läkare.

Kristendomens framväxt var en orsak till att de samariska samfunden i Europa försvann och i sina hemtrakter kuvades de å det allra värsta av kejsaren Justinianus, som år 529 förbjöd dem att använda sina synagogor. Samarierna gjorde då på nytt uppror och dödade biskopen i Nablus, vilket fick

sådana repressalier till följd att de nästan helt utrotades. Enligt några källor förlorade mer än hundra tusen samarier livet. Många räddade sig genom att övergå till kristendomen, andra flydde till Persien men en liten grupp höll sig kvar i Nablus, där samarierna lyckats överleva ända in i våra dagar.

Omkring år 1170 fanns det enligt den spanske rabbinen och upptäcktsresanden Benjamin av Tudela omkring ett tusen samarier i Nablus, 200 i Caesarea, 300 i Ashkelon men inte mindre än 400 i Damaskus, där också en gren av översteprästens familj levde. Benjamin nämner också samariska samfund i Aleppo i Syrien och Baalbek i Bekaa-dalen i Libanon liksom utmed den libanesiska kusten och i Kairo.

Många av samarierna i Damaskus var enligt Benjamin framstående affärsmän och läkare och den samariska litteraturen tycks då ha upplevt en blomstringsperiod.

Den franske resenären Henri de Beauvau noterar år 1605 bara fyra samariska familjer i Damaskus, tio i Kairo och femton i Gaza. Elva år senare köper italienaren Pietro della Valle i Damaskus två kopior av samariernas version av de fem Moseböckerna, vilket kan ses som ett tecken på att samfundet då var under full upplösning. I Kairo gick den lokala samariska synagogan över till det judiska samfundet år 1708. En liten grupp i Gaza nämns av en resenär år 1726 men när Napoleon ockuperade Egypten 1799 fanns inga spår av en samarisk närvaro i Egypten.

År 1841 var samariernas existens även allvarligt hotad i Nablus när muslimska *ulama* startade en kampanj för att tvångsomvända dem till islam under förevändningen att de inte kunde räknas till Bokens folk. Gruppens räddning blev att överrabbinen i Jerusalem utfärdade en deklaration med budskapet att »det samariska folket är en gren av de Israels

barn som erkänner sanningen i Torah«. En förestående pogrom kunde därmed avvärjas.

År 1905 skrev *Jewish Encyclopedia* att den ärevördiga men olyckliga folkspillran tycktes vara fullt sysselsatt med materiella problem i en överlevnadskamp som knappast kunde fortsätta länge till.

När den brittiske generalen Allenby 1917 drev ut turkarna ur Palestina uppgick det samariska samfundet endast till 146 själar. Tolv år tidigare hade emellertid en samarier, Abraham ben Marhiv Tsedaka, fattat ett beslut som skulle bli viktigt för samariernas överlevnad. Han flyttade då med sin familj från Nablus till Jaffa vid Medelhavskusten. Andra följde hans exempel och på detta sätt bröts isoleringen i Nablus. Inte minst viktigt var att samarierna nu kom i kontakt med företrädare för den sionistiska rörelsen som med sitt sekulära tänkande var fria från den misstro för att inte säga fiendskap som tidigare karaktäriserat kontakterna mellan samarier och judar.

En nyckelperson i detta sammanhang blev Yitzhaq Ben-Zvi (1884–1963), sedermera Israels andre president. Han fattade sympati och intresse för samarierna. Genom hans försorg upprättades en samarisk skola i Nablus och han kanaliserade finansiell hjälp till det lilla samfundet där. Inte minst viktigt var att han lyckades övertyga det religiösa ledarskapet om nödvändigheten att bryta endogamin, en sed som på grund av samfundets litenhet redan på kort sikt dömde det till ett kollektivt självmord. I motsats till judarna går samariernas släktarv vidare på fädernet och inte på mödernet. Samariska män tilläts nu att gifta sig med judiska kvinnor även om många samarier misstänkte att detta på grund av den judiska synen på släktarvet skulle leda till att barnen från dessa äktenskap övergick till judendomen.

Delningen av Palestina 1948 försvårade emellertid på nytt samariernas situation, eftersom samfundet då klövs i två delar. Samarierna i Israel koncentrerades till Holon, en förort till Tel Aviv och blev israeliska medborgare medan de övriga stannade kvar i Nablus.

De första åren efter staten Israels tillblivelse förvägrade de jordanska myndigheterna de israeliska samarierna inresa för besök i Nablus. Som medlem av Knesset engagerade sig emellertid Yitzhaq Ben-Zvi för deras sak och 1951 fick de tillstånd att varje påsk bege sig till Gerizim. Dessa besök blev årets höjdpunkt för de båda delarna av det samariska samfundet och ledde inte minst till livliga kontakter på äktenskapsmarknaden, där livslånga förbindelser knöts under några korta intensiva dagar.

Dessa par fick sedan välja var de ville bosätta sig och nästan alla valde då den judiska staten, ett beslut som underlättades av att samarierna kom att inordnas under *the law of return* och därmed fick samma rätt som orientaliska judar att bosätta sig i Israel. För första gången i sin långa historia kunde de nu leva i en stat som gav dem samma fri- och rättigheter som majoritetsbefolkningen.

Samarierna på Västbanken behandlades emellertid väl av det jordanska kungahuset. När de arabiska ägarna till den mark som samarierna använde på Gerizim försökte höja skatter och avgifter ingrep till exempel kung Hussein själv och köpte marken för att sedan överlämna den till en samarisk stiftelse.

Åren före sexdagarskriget i juni 1967 började man dock på jordansk sida införa restriktioner framför allt för samariska män som gjort israelisk militärtjänst.

Efter den israeliska ockupationen av Västbanken 1967 har de båda grupperna visserligen åter kunnat etablera kontakt men de har fortsatt att gå skilda vägar. Samarierna i Holon

talar hebreiska, medan deras trosfränder i Nablus talar arabiska. En gång om året vid påskhögtiden samlas de emellertid för att gemensamt offra på sitt heliga berg Gerizim.

Under intifadan har samarierna på Västbanken lämnats i fred. Redan i slutet av 1980-talet tog de dock det säkra för det osäkra och flyttade från sina hem i Nablus till de hus uppe på Gerizim som de tidigare endast vistats i på sommaren. Där har de nu byggt permanenta sandstenshus med en karaktäristisk arkitektur. Denna nya bosättning, Qiryat Luza, har inte mött samma motstånd som de omkringliggande judiska bosättningarna på den ockuperade Västbanken. Många av oss vill inte ha att göra med politiken. Vi är för få för att engagera oss politiskt, sade en samarier i en intervju i Washington Post i april 2001.

De samarier som är israeliska medborgare har å sin sida begärt att få slippa göra sin militärtjänst i Nablus. De har israelisk nationalitet och 1999 fick också samarierna på Västbanken möjligheten att få israeliska pass. Den palestinska myndigheten har å sin sida utställt sina egna pass åt de samarier som så önskar samtidigt som de får behålla sina israeliska. I palestinskt språkbruk brukar de betecknas som »Palestinas judar« och sedan 1996 är också en plats reserverad för samarierna i den palestinska lagstiftande församlingen och den innehas för närvarande av översteprästen Shalom Amram.

Av det Gamla Testamentets böcker erkänner samarierna endast de fem Moseböckerna och Josuas bok. De förkastar Talmuds auktoritet. Den klassiska religiösa litteraturen är skriven på samariska, en utdöd västarameisk dialekt. Av särskild vikt är den 25 meter långa Abisha-rullen, en kopia av Moseböckerna som bevaras i synagogan i Nablus. Den anses härstamma från Abisha, barnbarnsbarn till Moses bror

Aron och sägs vara 3 600 år gammal. En annan viktig text är Memar Marzah, en serie predikningar med samariska trossatser som anses stamma från teologen Marzah som levde på 200- eller 300-talet. När arabiska blev umgängesspråk uppstod emellertid även religiösa skrifter på detta språk. Så finns till exempel en Josuas bok som är en krönikeartad sammanställning av händelser från Josuas tid till Konstantin den stores, liksom Abdul Faths bok som sträcker sig in på 1300-talet.

Deras koscherregler är strängare än judarnas och även sabbatbestämmelserna är mycket strikta. Samarierna får då varken laga mat eller göra upp eld, dricka kaffe eller lämna sina kvarter för att tala med utomstående. Samarierna isolerar kvinnorna från män sju dagar under menstruationen och kvinnorna separeras från sina nyfödda barn i 40 dagar om det är en pojke och 80 om ett flickebarn fötts.

De tillämpar omskärelse av pojkar på den åttonde dagen och de firar också en konfirmation som påminner om judarnas *bar mitzva*, dock med vissa väsentliga skillnader. *Bar mitzva* firas vid 13 års ålder men det samariska firandet har inget att göra med en viss ålder utan med inhämtandet av en viss kunskap.

Barnen börjar vid 4–5 års ålder hos en *hakham* (skriftlärd) eller präst att undervisas i tron, i de samariska traditionerna och i att läsa och skriva. Det viktigaste anses vara att lära sig läsa Moseböckerna på gammalhebreiska och med ett speciellt samariskt uttal. Vissa barn klarar detta vid 6 års ålder, andra vid 10 eller senare. Detta firas med en speciell ceremoni. Barnet ställs på en stol och reciterar Moses välsignelse ur Femte Moseboken 33:e kapitlet utantill liksom ett tal som läraren förberett. Sedan kysser barnet prästernas och andra dignitärers händer och tar emot presenter. Då har det blivit medlem av bönegemenskapen. Följande sabbat

läser barnet ur Moseböckerna efter översteprästen och församlingen firar sedan detta med en fest.

De tar vidare av sig sina skor vid synagogans tröskel och rullar liksom muslimerna ut en matta för bönen. Under bönen som förrättas i en guttural ton, riktar de handflatorna mot himlen och vänder kroppen mot platsen för det gamla templet på Gerizim. Under de religiösa ceremonierna är männen klädda i fotsida vita dräkter med en röd huvudbonad.

Samarierna firar parallella bibliska högtider som påsken, lövhyddohögtiden och försoningsfesten, Yom Kippur. Påskfirandet som är den viktigaste av dessa högtider pågår i sju dagar. Då offrar varje familj ett lamm utanför templet på berget Gerizim.

Vid skymningen den 14:e dagen i den första månaden samlas alla medlemmar i församlingen uppdelade i två grupper vid altaret. Den första gruppen ansvarar för själva offrandet och den andra som består av dignitärer och präster koncentrerar sig på bön. En hög präst ställer sig upp på en stor sten och ger signalen till början av slakten. Fåren slaktas – ett för varje familj. Samtidigt läser prästen tredje kapitlet i Exodus 12 där Gud befaller Moses att leda israeliterna från slaveriet till landet av mjölk och honung. Församlingen sjunger och deklamerar medan lammen slaktas. Varje man sätter ett tecken av blod i sin panna. Deltagarna doppar sedan kvistar av timjan i blodet och stryker detta över sina dörrposter så som israeliterna gjorde i Egypten för att undgå den hemsökelse som Herren lät drabba egyptierna (Andra Moseboken 12:21–28).

Möjligheten att gifta sig utanför den egna skaran har bidragit till att denna nu vuxit till närmare 600. Den stora obalansen mellan unga män och kvinnor har dock förblivit ett akut problem. De förra är i klar majoritet och klagar nu

bittert över svårigheterna att hitta judiska flickor som är beredda att acceptera deras särpräglade livsstil. De samariska kvinnorna får däremot inte gifta sig utanför församlingen. Om så sker hotas de med att bli uteslutna och förkastade. För närvarande är förhållandet mellan män och kvinnor 5:3.

Livsstilen i de båda samfunden har påverkats av omgivningen. I Nablus talar man inte bara arabiska utan har även arabiska mat- och umgängesvanor medan samarierna i Holon har anpassat sig till och integrerats i sin sekulära israeliska omgivning. En samarisk familj i Holon skulle till exempel namnge en son till Yosef medan dennes namn i Nablus skulle bli Yousef. Översteprästen och representanten i det palestinska lagstiftande rådet heter i Holon Shalom Amram och i Nablus Saloum Amram.

De båda grupperna har emellertid en gemensam kulturell bas i sin religion och utövningen av denna och de förenas också språkligt i sina religiösa skrifter av gammalhebreiskan. Samarierna kan därför nu sägas vara ett trespråkigt folk med gammalhebreiskan som en gemensam nämnare för den arabisktalande och den hebreiskspråkiga delen.

Litteratur

De kristna minoriteterna

KORT KYRKOHISTORISK BAKGRUND

Chadwick, Henry: *Den tidiga kyrkans historia*, 1998
Dalrymple, William: *Från det heliga berget. En resa i skuggan av det bysantinska riket*, 2001
Johnson, Paul: *A History of Christianity*, 1980
Lane Fox, Robin: *Pagans and Christians*, 1986
Rubenstein, Richard: *When Jesus became God*, 2000
Valognes, Jean-Pierre: *Vie et Mort des Chrétiens d'Orient*, 1994
Walsh, Michael: *Roots of Christianity*, 1986
Zetterholm, Magnus: *The Formation of Christianity in Antioch*, 2003

DEN NESTORIANSKA (»ASSYRISKA« KYRKAN)

Atiya, Aziz: *A History of Eastern Christianity*, 1968
Attwater, David: *The Dissident Churches of the East*, 1961
Heiler, Friedrich: *Die Ostkirchen*, 1971
Knutsson, Bengt: *Assur eller Aram*, 1982
Rondot, Pierre: *Les Chrétiens d'Orient*, 1985
Stafford, R. S.: *The Tragedy of the Assyrians*, 1935
Valognes, Jean-Pierre: *Vie et Mort des Chrétiens d'Orient*, 1994
Wigram, William Ainger: *The Assyrians and their Neighbours*, 1929
Vine, Aubrey: *The Nestorian Churches*, 1937

DEN SYRISK-ORTODOXA KYRKAN

Anschütz, Helga: *Die syrischen Christen vom Tur Abdin*, 1984
Atiya, Aziz: *A History of Eastern Christianity*, 1968
Björklund, Ulf: *Från ofärd till välfärd – en kristen minoritetsgrupps migration från Mellersta Östern till Sverige*, 1980.
Dalrymple, William: *Från det heliga berget. En resa i skuggan av det bysantinska riket*, 2001
Hage, Wolfgang: *Die syrisch-jakobitische Kirche in frühislamischer Zeit*, 1966
Heiler, Friedrich: *Die Ostkirchen*, 1971
Hollerweger, Hans: *Living Cultural Heritage. Tur Abdin*, 1999
Kawerau, Peter: *Die jakobitische Kirche im Zeitalter der syrischen Renaissance*, 1960

Knutsson, Bengt: *Assur eller Aram*, 1981
Prock, Sebastian: *Den dolda pärlan* (tre volymer), 2001
Valognes, Jean-Pierre: *Vie et Mort des Chrétiens d'Orient*, 1994
Zakka I Iwas, Ignatius: *En inblick i syriska ortodoxa kyrkan i Antiokia*, 1997

DEN KOPTISKA KYRKAN

Carter, Barbara: *The Copts in Egyptian Politics*, 1986
Dalrymple, William: *Från det heliga berget. En resa i skuggan av det bysantinska riket*, 2001
Du Bourget, Pierre: *Les Coptes*, 1980
Kolta, Kamal Sibri: *Christentum im Land der Pharaonen*, 1985
Wakin, Edward: *A lonely Minority. The Modern History of Egypt's Copts*, 1963
Valognes, Jean-Pierre: *Vie et Mort des Chrétiens d'Orient*, 1994
Watson, John H.: *Among the Copts*, 2002

DEN ARMENISK-ORTODOXA KYRKAN

Arlen, Michael: *Passage to Ararat*, 1975
Gunner, Göran (red.): *Längtan till Ararat – en bok om Armenien och armenisk identitet*, 1985
Karlsson, Klas-Göran: *Armenien. Från berget Ararat till det bergiga Karabach*, 1990
Lang, David Marshall: *Armenia. Cradle of Civilization*, 1970
Valognes. Jean-Pierre: *Vie et Mort des Chrétiens d'Orient*, 1994
Werfel, Franz: *De fyrtio dagarna på Musa Dagh*, 1936

DEN GREKISK-ORTODOXA KYRKAN

Antonius, George: *The Arab Awakening*, 1939
Rondot, Pierre: *Les Chrétiens d'Orient*, 1955
Valognes, Jean-Pierre: *Vie et Mort des Chrétiens d'Orient*, 1994
Ware, Timothy: *The Orthodox Church*, 1978

DE KATOLSKA KYRKORNA

Attwater, David: *The Catholic Eastern Churches*, 1936
Cobban, Helena: *The making of modern Lebanon*, 1985
Dib, Pierre: *Histoire d l'Église Maronite*, 1962
Gilmour, David: *Lebanon. The Fractured Country*, 1984
Hitti, Philip: *Lebanon in History. From the Earliest Times to the Present*, 1957
Hudson, Michael: *The Precarious Republic. Political Modernization in Lebanon*, 1968
Péroncel-Hugoz, Jean-Pierre: *Une Croix sur le Liban*, 1984
Pott, Marcel: *Beirut. Zwischen Kreuz und Koran*, 1988
Salibi, Kamal: *A House of Many Mansions*, 1988

Valognes, Jean-Pierre: *Vie et Mort des Chrétiens d'Orient*, 1994

De muslimska minoriteterna

ISMAILITERNA

Khan, Aga: *Aga Khans memoarer*, 1955
Lewis, Bernard: *The Assassins. A Radical Sect in Islam*, 1967
Makarim, Sami Nasib: *The Doctrine of the Ismailis*, 1972

DRUSERNA

Abu-Izzeddin, Nejla: *The Druzes. A New Study of Their History, Faith and Society*, 1984
Hitti, Philip: *The Origin of the Druze People and Religion*, 1928
Makarim, Sami Nasib: *The Druze Faith*, 1979
Silvestre de Sacy, Antoine: *Exposé de la Religion des Druzes*, 1838 (nytryck Amsterdam 1964)

ALAWITERNA

Batatu, Hanna: »Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling Military Group and the Causes for its Dominance«, *Middle East Journal*, Summer–Autumn 1981
van Dam, Nikolaos: *The Struggle for Power in Syria*, 1996
Dussaud, René: *Histoire de la Religion des Nosairis*, 1900
Gubser, Peter: »Minorities in Power. The Alawites of Syria«, *The Political Role of Minority Groups in the Middle East* (red. Ronald D. McLaurin), 1979
Ma'oz, Moshe: *The Sphinx of Damascus*, 1988
Olsson, Tord: »Extrem shia – synpunkter på de syriska alawiternas religion«, *Religion och samhälle i Mellanöstern* (red. Jan-Olaf Blichfeldt & Jan Hjärpe), 1985
Olsson, Tord & Özdalga, Elisabeth (red.): *Alevi Identity. Cultural, Religious and Social Perspectives*, 1998
Seale, Patric: *The Struggle for Syria*, 1965
Seale, Patric: *Asad of Syria. The Struggle for the Middle East*, 1988
Weulersse, Jacques: *Le Pays des Alaouites*, 1940

Övriga minoriteter

YAZIDIER

Alakom, Rohat: *Svensk-kurdiska kontakter under tusen år*, 2000
Arnholm, Maria: *Jesidkurder*, 2001
Fuccaro, Nelida: *The other Kurds. Yazidis in colonial Iraq*, 1999

Guest, John: *The Yezidis. A Study in Survival*, 1987
Joseph, Isya: *Devil Worship. The sacred Books and Traditions of the Yezidis*, 1919
Lescot, Rémi: *Enquete sur les Yezidis de Syrie et du Djebel Sindjar*, 1938

MANDÉER

Brandt, Wilhelm: *Die Mandäer, ihre Religion und ihre Geschichte*, 1984
Drower, Ethel Stefana: *The Mandaeans of Iraq and Iran. Their Cults, Customs, Magic, Legends and Folklore*, 1982
Lupieri, Edmondo: *The Mandaeans. The Last Gnostics*, 2002
Wiedengren, Geo (red.): *Der Mandäismus*, 1982

SAMARIER

Gaster, Moses: *The Samaritans. Their History, Doctrines and Literature*, 1925
Montgomery, James: *The Samaritans. The earliest Jewish Sect. Their History, Theology and Literature*, 1907
Schur, Nathan: *History of the Samaritans*, 1992
Waldenström, Paul Petter: *Till Österland*, 1896

Personregister

Aba I, patriark
Abd al-Majid, sultan
Abd al-Malik bin Marwan
Abdallah ibn Maymun
Abdhallah ibn Rawahah al-Ansari
Abdisho III
Abdullah, kung
Abdullah, kung
Abu adh-Dharr al-Ghifar
Abu Bakr (Muhammeds svärfar)
Abu Said al-Hasan al-Jannabi
Abu Tahir Sulayman
Abu-l-Faraj (se Gregorius Abu-l-Faraj)
Addai, Mar
Adi bin Musafir
Aflaq, Michel
Aga Khan, Karim
Aga Khan, Sadruddin
Ahoudama, Mar
Aimée, Anouk
Aisha (Muhammeds fru)
Akhigan, Andreas
Alexander IV
Alexander, den store
Ali ibn Abi Talib (Muhammeds kusin)
Ali Zayn al-Abidin (Husayns son)
Allenby, general
A-lo-pen
Andromachos
Antonius, eremiten
Antonius, George
Aoun, Michel
Arikboka
Aristoteles
Arius
Arslan
Artashes, kung
Artzivian, Abraham
al-Asad, Adnan

al-Asad, Bashar
al-Asad, Hafiz
al-Asad, Jamil
al-Asad, Rif‘at
al-Ash‘ari
al-Askari, Hasan
al-Atassi, Nureddin
Atatürk, Kemal
Athanasius
al-Atrash, sultan
Aziz, Tariq
Aznavour, Charles

Bagratit
Bakr, Abu
Bar Hebraeus (se Gregorius Abu-l-Faraj)
Baradaeus, (Jakob Zanzalus)
Bardesanes
Barsauma
Bartholomeus I, patriark
Bartolomeus, aposteln
Basileios I
Battuta, Ibn
Baylan, Ibrahim
de Beauvau, Henri
Bel, jätten
Benedictus XIV, påve
Benjamin av Tudela
Boutros-Ghali, Boutros
Bush, George
Byron, Lord

Capucchi, Hilarion
Carter, Jimmy
Cerularius, Mikael
Chamoun, Camille
Cher (Cherilyn Sarkasian LaPier)

Damianos
Derderian, Yeshige
Didymos, sankt
ad-Din, Fakhr
ad-Din, Salah
Diocletianus, kejsar
Dionysios bar Salibi
Dioskurus, patriark

Djingis khan

Edvard I, kung
Elias IV, patriark
Emmanuel III Delly, patriark
Epifanios
Euklides

al-Farisi, Salman
Fatima
Feisal, kung
Franjiya, Sulayman
Franjiya, Tony
Frans I
Freij, Elias

da Gama, Vasco
al-Gawhari, Ibrahim, storvesir
Geaga, Samir
Gemayel, Beshir
Gibbon, Ewdward
Gorst, Eldon
Graham, Franklin
Gregorius Abu-l-Faraj (Bar Hebraeus)
Gregorius III Laham
Gregorius XIII
Gregorius, upplysaren
Guidi, M.A.
Güykük

Habash, George
Hadath, Simon
Haddad, Gregoire
Haddad, Saad
Haddad, Wadi
Hadrianus, kejsar
al-Hafiz, Anim
al-Hakim bi Amri-llha,
Hamid, Abdul
Hamza ibn Ali az-Zuzani
Harun ar-Rashid
Hasan (Alis äldste son)
Hasan ibn Sabbah
Hasan II, kung
Hatum, Selim
Hawatmeh, Naef

Haydar, Ali
Hayk
Hélou, Charles
Henrik Sjöfararen
Herakleios, kejsar
Hesekiel
Hippokrates
Hitler, Adolf
Hitti, Philip
Hormizd, Johannes, patriark
Hourani, Albert
Hrawi, Elias
Hulagu
Husayn (Alis andre son)
Hussein, kung
Hussein, Saddam (se Saddam Hussein)
Hyrkanos, Johannes

Ibn Khaldun
Ibrahim (Muhammeds son)
Ignatius Gabriel Tappouni
Ignatius IV Hazim
Ignatius Peter VIII Abdel Ahad
Innocentius III
Irineos I, patriark
Isak, sankt (Sahek)
Ishoyab III
Ismail as-Sadiq
Ismail ibn Muhammed at-Tamini
Issawi, Charles
Iwas I, Mar Ignatius Zakka

Jadid, Salah
Jafar as-Sadiq
Jafet
Jakob (Jesu broder)
Jakob, apostel
Jarmeh, Michael
Johannes Döparen,
Johannes Paulus II, påve
Johannes Petrus XVII, patriark
Johannes, prästkung
Julius III
Jumblatt, Kamal
Jumblatt, Walid

Justinianus, den store
Justinianus, kejsar

Karekin II
Katarina, den heliga
al-Kazim, Musa
Khadduri, Majid
Khaled, kung
Khasibi, Hamdan
Khomeyni, ayatolla
Khusi, Abba
Kitbugha, general
Klemens
Koken, kejsarinna
Konstantin, kejsar
Kubilai khan
Kyrillos
Kyrillos II, patriark
Kyrillos IV, patriark
Kyrillos VI, patriark

Layard, Henry
Lenin
Leo Armeniern
Leo II, kung
Leo X, påve
Leo XIII, påve
Levon V Lusignan
Lucullus
Ludvig, den helige
Lutfi as-Sayyd Ahmad

Magdi, Yacoub
al-Maghribi, Ibrahim
Makarios, Kyrillos
Makhlouf, Adnan
Malik, Charles
Malik Taus,
Mangu
Marcianus, kejsar
Maria, jungfru
Markus, apostel
Maro Johannes (Yuhanna Marun),
Maron
Marx, Karl
Mashtots, Sankt Mesrop

Mathews I, Mar Thoma
Matteus
Menoogian, Turkom
Mesrod II Mustafian
Mikojan, Anastas
Miqdad ibn Aswad al-Kindi
Mirza Bej
Moawad, René
Mu‘awiya
Mubarak, Hosni
Muhammad Ali
Muhammed al-Muntazar al-Mahdi, imam
Muhammed ibn al-Wahab al-Qurayshi
Muhammed ibn Ismail ad-Darazi
Muktafi II
al-Muqtuna Baha‘ ad-Din
Murshid, Mujib
Murshid, Sulayman
al-Mustali, kalif

Na‘amat, Allah
an-Nahlawi, Abdelkarim
Nasrallah Butros Sfeir, patriark
Nasser, Gamal Abdel
Nero, kejsar
Nestorius
Nicolaus IV, påve
Nizar
Noa
Nosair, Muhammad ibn

Obeid, William Makram
Ogotai
Omar (Muhammeds svärfar)
Origenes

Palme, Olof
Pantanaeus
Parambil, Thomas
Pa-ssu-pa
Paulus, apostel
Peres, Shimon
Petros VII, patriark
Petrus, apostel
Petrus, patriark
Petrus IV

Petrus XV Agagianian
Plinius, den äldre
Polo, Marco

Qanbar ibn Kadan al-Dawsi
Qarmat, Hamdan

Raphael I, Mar Bidawid
Rashid ad-Din Sinan
Ridwan ibn Tutush

Sa‘adah, Antun
Saba, drottning
Saba, munk
Sabbah, Michel Asdad
Sadat, Anwar
Saddam Hussein,
as-Sadr, Musa
Saigh, Fayez
Salama ibn Abd al-Wahab as-Samiri
Salisbury, Lord
Salman al-Farisi
Salomo, kung
Samuel, biskop
Saroyan, William
Selim, sultan
Severus bar Sakku
Severus, patriark
Sfeir, Butros Nasrallah
Sharif, Omar (Michael Shalhoub)
Shenouda III påve,
Shihab, Beshir
Shihab, Fuad
Shimun, Mar Benjamin
Shimun, Mar
Shimun IV, Mar Dinkha
Shimun XXIII,
ash-Shishakli, Adib
Simon, pelarhelgonet
Stephanos II, patriark
Sulaka, Johannes
Sulayman, den präktige
Suryoyo, Mar Efrem
Sylvester, patriark

Taddeus, apostel

Taizong, kejsar
Theodora, kejsarinna
Theodosius av Alexandria
Theodosius II, kejsar
Tigranes II
Timotheos I
Timur Lenk
Tiridates III
Tomas, apostel
Turakina

Ubaidallah
Umran, Muhammed
Uthman (Muhammeds svärson)
Uthman ibn Mathun an-Najahi

della Valle, Pietro
Vartan, Sylvie
Vehbi, Pacha
Vespasianus, kejsar
Vilhelm av Tyros
Vilhelm van Ruysbroeck
Werfel, Franz
Wilson, Woodrow
Wu Zung
Wulfila

Yaballaha III
Yazbaki
Yazid ibn Mu’awaiya
Yitzhaq Ben-Zvi

Zaghlul, Sa‘d
az-Zaim, Husni
Zanzalus, Jakob (se Baradaeus)
Zu‘ayyin, Yussef

Wahlström & Widstrand
www.wwd.se

© Ingmar Karlsson 2005
Omslag: Sara R Acedo – licensierat genom Bildupphovsrätt 2017
E-bok 1.2 ISBN 978-91-46-22306-1
E-boksproduktion Bonnierförlagen Digital 2012, 2017

Tryckt utgåva ISBN 91-46-20386-9
Första utgåva 1991
Reviderad och utökad utgåva 2005